

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRETİM VE DIŞ TİCARET BAĞLAMINDA TARIMSAL
ÜRÜN VE GIDA ÜRÜNLERİNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖNEMİ
(1980-2010 DÖNEMİ ANALİZİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cem YILDIRIM

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Adem ÜZÜMCÜ**

KARS-2011

T.C
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Cem Yıldırım'a ait 'Türkiye de Tarımsal Üretim ve Dış Ticaret Bağlamında Tarımsal Ürün ve Gıda Ürünlerinde Endüstri İçi Ticaretin Önemi (1980-2010 Analizi)' konulu çalışma jürimiz tarafından iktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak oy...^{gözetim} Kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Adem Yılmaz

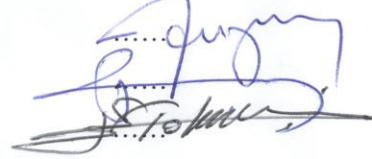
Yrd. Doç. Dr. Ç. Ayhan Yılmaz

Yrd. Doç. Dr. Feriye Tokdemir

.....

.....

İmza

.....

.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../.... Tarih ve
...../.... Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

.../.../....

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TABLO LİSTESİ	IX
GRAFİK LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMSAL YAPI VE TARIMSAL ÜRETİM

1.1.TÜRKİYE’DE TARIMIN EKONOMİDEKİ YERİ.....	3
1.1.1.Türkiye’de Tarımın GSMH Payı.....	4
1.1.2. Türkiye’de Tarımın İstihdamdaki Yeri ve Önemi.....	5
1.2.TÜRKİYE’DE TARIMSAL YAPI.....	7
1.3.TÜRKİYE’DE TARIMSAL ÜRETİM.....	9
1.4.TARIMSAL ÜRETİMİN ÖZELLİKLERİ.....	16
1.5.TÜRKİYE’DE UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI.....	17
1.6.TÜRKİYE’DE TARIM ÜRÜNLERİ VE GIDA ÜRÜNLERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	26

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

2.1. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN GENEL GELİŞİMİ VE SEKTÖREL DAĞILIMI.....	28
2.2. TÜRKİYE DIŞ TİCARET VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN 1980-2010 DÖNEMİ GELİŞİMİ.....	32
2.2.1. Türkiye Dış Ticaretinin 1980-2010 Dönemi Gelişimi.....	32
2.2.2. Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaretinin 1980-2010 Dönemindeki Gelişimi.....	35
2.3. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN 1980 – 1995 YILLARI ARASI GELİŞİMİ.....	38
2.3.1. Türkiye’nin Dış Ticaretinin 1980 -1995 Dönemi Gelişimi.....	38
2.3.2. Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaretinin 1980 -1995 Dönemi Gelişimi	40
2.4. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN 1996 -2010 DÖNEMİ GELİŞİMİ.....	43
2.4.1. Türkiye’nin Dış Ticaretinin 1996 -2010 Dönemi Gelişimi.....	43
2.4.2. Türkiye’nin Tarımsal Dış Ticaretinin 1996 -2010 Dönemi Gelişimi.....	45

III BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ VE ENDÜSTRİLER ARASI TİCARET

3.1. KAVRAMSAL ANALİZ.....	49
3.2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN NEDENLERİ.....	51
3.2.1 Ülkeye Özgü Nedenler	51
3.2.2 Endüstriye Özgü Nedenler.....	53
3.3. ENDÜSTRİLER ARASI VE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜMÜ.....	54
3.3.1. Glubel-Lloyd Yaklaşımı.....	54
3.3.2. Düzeltilmiş Glubel-Lloyd Yaklaşımı.....	55
3.3.3 .İki Yönlü Ticaret (two way trade)Yöntemi.....	55

3.3.4 .Aguino Endeksi.....	56
3.3.5.Balassa Endeksi.....	57
3.3.6. Glejser Endeksi.....	58
3.3.7. Greenaway-Milner Endeksi.....	58
3.4. MARJİNAL ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜLMESİ.....	60
3.4.1.Hamilton-Kniest Endeksi.....	60
3.4.2.Brühlhart A Endeksi.....	61
3.5. TÜRKİYE’DE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	61
3.5.1. Türkiye’de Endüstri İçi Ticaretin Dönemsel Gelişimi	62
3.5.2. Türkiye’de Endüstri İçi Ticaretin 1980 Öncesi Gelişimi.....	67
3.5.3. Türkiye’de Endüstri İçi Ticaretin 1980–1995 Dönemindeki Gelişimi.....	68
3.5.4. Türkiye’de Endüstri İçi Ticaretin 1995 2010 Dönemindeki Gelişimi	70
3.6.TARIM ÜRÜNLERİNDE ENDÜSTRİ -İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ VE ÖLÇÜMÜ...71	

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIM ÜRÜNLERİ VE GIDA ÜRÜNLERİNİN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

4.1.TÜRK TARIMINDA 1980-2010 DÖNEMİNDE ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ.....	73
4.2.TÜRKİYE TARIMINDA 1980-2010 DÖNEMİNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ.....	74
4.2.1. Türkiye’de 1980 -1995 Döneminde Tarımda Endüstri İçi Ticaret.....	76
4.2.2. Türkiye’de 1995 -2010 Dönemi Tarımda Endüstri İçi Ticaret.....	79
4.3.TÜRKİYE’DE 1980-2010 DÖNEMİNDE TARIMDA MARJİNAL ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN (MEİT) GELİŞİMİ.....	81
4.3.1.Türkiye ’de 1980 -1995 Döneminde Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaret.....	84
4.3.2.Türkiye’de 1995-2010 Döneminde Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaret.....	86

SONUÇ.....	88
KAYNAKLAR.....	91
ÖZGEÇMİŞ.....	97

ÖZET

Tarım; insanların gıda gereksinimlerinin karşılanması temel amacı için yapılan bir sosyo-ekonomik faaliyet olup sonuçların da ekonominin ilgi alanına giren gıda arzı ve gıda talebinin karşılanması, gıda fiyatlarının etkilenmesi gibi birçok ekonomik kavramın yanı sıra emek arzı gizli işsizlik gibi kavramları da barındırması açısından önemlidir. Tarımın ve tarımsal üretimin toplumlar ve toplumların oluşturduğu ülkeler için tarihi önemi büyüktür. Ülkelerin tarih öncesi yıllardan günümüze kadar olan süreçte tarım politikalarına büyük önem verdikleri görülmektedir. İnsanların refahının gıda gereksinimlerini karşılayabilmekle paralel olduğunu, medeniyetlerin tarımsal üretimin daha kolay yapılabildiği coğrafyalarda daha fazla geliştiğini, insanların bilgi ve teknolojiye gelişmeleri, tarımsal üretimi arttırmak için kullandığını toplumların ve toplum içerisinde ki bireylerin değerinin tarımsal üretim konusunda ki becerilerine bağlı olduğu gibi birçok etken düşünüldüğünde tarım olgusunun önemini daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

Tarih öncesi devirlerden günümüze kadar insan davranışlarındaki önemli eğilimlerden bir tanesi de tarımsal üretim sonucunda elde ettikleri ürünleri daha uzun süre saklayabilmek ve bu ürünleri daha ileri aşamalarda işlenmiş ürün haline getirebilme çabasıdır. İnsandaki bu çabanın doğal bir sonucu olarak tarımda teknoloji ve tarımsal üretime dayalı sanayi kavramlarının doğduğuna şahit olmaktayız. İnsanlık tarihi boyunca tarım temelinde yaşanan bu gelişmeler bizleri tarım ürünlerinde ticaret olgusuna götürmektedir. Tarım ürünlerindeki miktar artışları ve tarımsal üretim tekniklerinde gelişmeler sonucunda endüstri içi ticaret tarımda endüstri içi ticaret hem genel anlamda dünya genelinde hem de 1980 yılından sonra Türkiye için önemli bir olgudur. Tarım ürünlerinin ticaretinin endüstri içi ticaret mi yoksa endüstriler arası ticaret mi olacağının belirlenmesinde ise bir takım endekslerden ve formüllerden yararlanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Tarımda Endüstri İçi Ticaret, Grubbel Lloyd Endeksi, Sanayi.

ABSTRACT

Agriculture is an important humanist activity that aims to feed the generations of people and aims to growing up the civilizations. Results of the agricultural activities, we meet some economy terms which named food demand, food supply and balance of agricultural good price. Agriculture Economy is study about labor supply, labor demand balance of labor market equality and hidden unemployment. Agriculture and agricultural product has a great historical importance. Cultures and civilizations have measured the welfare with agricultural product for a long time. Agriculture demonstrates the development of countries. Countries and societies people who can make agriculture effectively is very important person. Agriculture signs to geographic lands that communities state on. These lands Show us how the Agricultural goods help Countries to develop their own Agricultural policies in all terms. These policies are prepared by governments that want to develop their countries.

People who live in agricultural societies want to upgrade their product technology. They use agricultural and technical information for growing their technologies. People import more agricultural goods and import new technical to upgrade agriculture senses. People aim to increase trade on agricultural quantities. Whenever quantities of agriculture goods increase; Intra industry trade on agriculture grows up. So this important phenomenon has saw in Turkey since 1980. Liberal economy politicizes has just burned in 1980's and agricultural economy has liberalized. Intra industry trade term has entered to economy literature. After 1980 agricultural industry is growing up faster. After this fast development intra industry trade is pervading.

Whenever we want to define the intra industry trade. We use some indexes and statistical formulas. These Indexes and formulas are tools to find intra industry trade power. Tools show the 0 – 1 interval. If the index value goes to 1, we can say that there is a powerful intra industry trade on this industry. If the index value goes to 0. We can say there is weakness intra industry trade. These analysis shows us the importance of thesis that how we admin this agricultural importance.

KEYWORDS: Agriculture, Intra Industry Trade On Agriculture, Gruber-Lloyd Index, Industry.

ÖNSÖZ

Tez çalışmasının hazırlanmasında emeği büyük olan tez danışmanım Doç.Dr. Adem Üzümcü 'ye ve Arş.Gör. Deniz Özyakışır 'a değerli katkıları ile öğrencilik yaşamımızda bizlere desteğini esirgemeyen ve yol gösterici olan Yrd. Doç. Dr. Erkan Tokucu ve Yrd.Doç.Dr Cavit Yeşilyurt'a, çalışma sürecinde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve bu süreç boyunca birlikte çalıştığımız değerli çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım...

KISALTMALAR

BD	: Birim Değer
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYSP	: Beş Yıllık Sanayileşme Planı
DEİT	: Dikey Endüstri-İçi Ticaret
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EAT	: Endüstriler Arası Ticaret
EİT	: Endüstri-İçi Ticaret
G-L	: Grubel-Lloyd Endeksi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
ISIC Rev. 3	: International Standard Industrial Classification of All Economic Activities - Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması Üçüncü Revizyonu.
İYTE	: İki Yönlü Ticaret Endeksi
KKO	: Kapasite Kullanım Oranı
SITC	: Standard International Trade Classification - Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması
MEAT	: Marjinal Endüstriler Arası Ticaret
MEİT	: Marjinal Endüstri-İçi Ticaret
TKB	: Türkiye Kalkınma Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WB	: Dünya Bankası (The World Bank)
YEİT	: Yatay Endüstri-İçi Ticaret
HS2	: Harmonize Sistem (Fasillara Göre) Dış Ticaret 2 digit düzey.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Türkiye’de GSYİH İçinde Tarımın Payının Gelişimi (Milyon TL ve %)	4
Tablo 1.2. Türkiye’de İstihdam İçinde Tarımın Payının Gelişimi (1000 kişi ve %)	5
Tablo 1.3. Türkiye’de Tarım Arazisinin Dağılımı (1980-2010) (Bin Hektar)	7
Tablo 1.4. Türkiye’de Tarım Arazisinin Dağılımı (1980-2010) (Bin Hektar ve %)	7
Tablo 1.5. Türkiye’de Tarımsal Üretimin Dağılımı (2007)	10
Tablo 1.6. Bazı Endüstri Bitkilerinin Üretim Alanı 1980 -2010 (1000 hektar)	13
Tablo 1.7. Türkiye de Bazı Tarım Ürünlerinin Üretim Miktarı 1980-2010 (1000 ton)	14
Tablo 1.8. Türkiye de Bazı Tarım Ürünlerinin Verim Düzeyi 1980-2010 (kg/ha)	14
Tablo 1.9. Türkiye ve AB de Bazı Tarımsal Göstergeler	26
Tablo 2.1. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (\$ ve %)	28
Tablo 2.2. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 2010-2011 Ocak Nisan (milyon \$ ve %)	29
Tablo 2.3. Türkiye’de İhracatın Sektörel Payının Gelişimi 1963-2010 (Milyon \$ ve %)	29
Tablo 2.4. Türkiye’de İthalatın Sektörel Payının Gelişimi 2000-2010 (Milyon \$ ve %)	31
Tablo 2.5. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (Milyon \$ ve %)	33
Tablo 2.6. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (Milyon \$ ve %)	36
Tablo 2.7. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1980-1995 (\$ ve %)	38
Tablo 2.8. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (\$ ve %)	40
Tablo 2.9. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1996-2010 (Milyon \$ ve %)	43
Tablo 2.10. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi 1996-2010 (Milyon \$ ve %)	45
Tablo 2.11. Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon \$)	47
Tablo 2. 12. Tarım Ürünleri İthalâtı (Milyon \$)	48
Tablo 3. 1. EİT’yi Etkileyen Faktörler ve Sonuçları	52
Tablo 3.2. Türkiye’nin Dış Ticaretinin 1923-2008 Yılları Arası Gelişimi	63
Tablo.3.3. Türkiye’nin Dış Ticaretinin 1980-1995 Yılları Arasındaki Gelişimi	69
Tablo 4.1. Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticareti (1980-2010 Dönemi)	75
Tablo 4.2. Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticareti (1980-1995 Dönemi)	78
Tablo 4.3. Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticareti (1995-2010 Dönemi)	80
Tablo 4.4. Türkiye’de Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-2010)	82
Tablo 4.5. Türkiye’de Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-1995)	85
Tablo 4.6. Türkiye’de Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1995-2010)	86

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1.1. Türkiye’de Tarım Arazisinin Kullanımı 2009 (%).....	8
Grafik 2.1. Türkiye’de İhracatın Sektörel Gelişimi (1963-2010, Milyon dolar).....	30
Grafik 2.2. Türkiye’de İhracatın Sektörel Gelişimi (1963-2010, %).....	31
Grafik 2.3. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, Milyon Dolar).....	34
Grafik 2.4. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, % Değişme).....	34
Grafik 2.5. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, Milyon Dolar).....	37
Grafik 2.6. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, % Değişme).....	37
Grafik 2.7. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, Milyon Dolar).....	39
Grafik 2.8. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, % Değişme).....	39
Grafik 2.9. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, Milyon Dolar).....	41
Grafik 2.10. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, % Değişme).....	41
Grafik 2.11. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, Milyon Dolar).....	44
Grafik 2.12. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, % Değişme).....	44
Grafik 2.13. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, Milyon Dolar).....	46
Grafik 2.14. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, Milyon Dolar).....	46
Grafik 4.1. Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-2010).....	76
Grafik 4.2. Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-1995).....	78
Grafik 4.3. Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1995-2010).....	80
Grafik 4.4. Türkiye Tarımında Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-2010).....	83
Grafik 4.5. Türkiye Tarımında Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-1995).....	85
Grafik 4.6. Türkiye Tarımında Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1995-2010).....	87

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile birlikte Avrupa Kıtasında ülke ekonomilerinin seri üretime başlamasından sonra benzer olarak üretilen malların daha sonraki yıllarda tüketicilerin talep yapılarına göre farklılaştırılması, ülkelerin aynı malı ihraç ve ithal etmesine yol açmıştır. Kalite ve fiyat olarak farklı ürünleri tüketici talebinin imkânlarına sunan seri üretim, farklı ülkelerde talep bularak aynı malların hem ihracatının hem de ithalatının yapılmasına neden olmuştur.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye’de sanayi kavramı sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında savaştan yeni çıkmış bir ülkenin sahip olduğu karakteristik özellikleri gösteren ülke ekonomisi planlı ekonomiye geçiş ile toparlanmaya başlamış, 1980 yılından sonra sanayide liberalleşme dönemi ile birlikte sanayi ve hizmet sektörüne ivme kazandırılmıştır. Seksen yılı aşkın süredir büyük bir ilerleme kaydeden ülke ekonomisi ve bununla birlikte ülke sanayisi, Türkiye’de endüstri içi ticaretin sanayi kollarına göre farklılıklar gösterdiği, tarımda endüstri içi ticaretin özellikle işlenmiş tarım ve gıda ürünlerinin dış ticaretinin yapılmaya başladığı bir yapıya kavuşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 2011 yılına kadar olan süre içerisinde uygulanan tarım politikaları 1960 yılına kadar olan süreçte kendi kendine yeterliliği temel amaç edinmiş ve öncelikli hedef ülkenin temel gıda ihtiyacının karşılanması olmuştur. Bu dönemde eldeki olanaklar değerlendirildiğinde bu hedefin dönemin koşulları düşünüldüğünde son derece gerçekçi olduğu görülmektedir.

Tarımsal üretimde endüstri içi ticaretin var olup olmadığını bazı sanayi kollarına göre farklı değerlendirmek doğru olacaktır. Bu değerlendireme yapılır iken birçok yöntem ve endeks hesaplamalarından yararlanılabilir. Örneğin Grubbel Endeksine göre endeks değerlerinin 0 ile 1 arasında bir sayı olduğu görülmekle birlikte bu sayı değerlerinin sıfır değerine yaklaşması endüstriler arası ticaretin, 1 e yaklaşması ise endüstri içi ticaretin yaygın olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tarım ürünlerinde endüstri içi ticaretin ölçümünün yapıldığı ve endüstri içi ticaret değerlerinin belirlendiği çalışmamızda zaman kısıtı 1980 ile 2010 yılları arasındır. Bu zaman diliminin kısıt olarak seçilmesine gerekçe olarak bu dönemde hayata geçirilen liberal ekonomi politikaları gösterilmektedir. Liberal ekonomi politikalarının doğal bir sonucu olarak üretim maksimizasyonunun sağlanması ile birlikte gerçekleşen üretim çeşitlendirilmesi tarımda endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete bir geçiş yaşandığının göstergesidir. Endüstri içi ticaretin göstergesi ise endeks değerlerinin 0 değerinden 1 değerine yaklaşması ile mümkündür.

Bu yöntemlerin kullanılması iki önemli hipotezin test edilmesi amacı ile yapılacaktır. Hipotezlerin ilkinde savunulan düşünce tarım ürünlerinin miktarında meydana gelen artış tarım ürünlerinde ki bu artışa paralel olarak ürün çeşitlenmesinin endüstri içi ticaretin mi yoksa endüstriler arası ticaretin mi gelişeceğine ilişkin durumun analizini bu sayede yapabilmekteyiz. Endüstri içi ticaretin endeks değerlerinin 0 değerine yaklaşması endüstriler arası ticaretin geliştiğini ve bir değerine yaklaşması endüstri içi ticaret yapıldığını göstermektedir. Endeks değerlerinin endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru yaygınlaştığını gösteren önemli endekslerden biri Global Lloyd Endeksi iken diğer bir endeks ise Balassa Endeksidir. Endüstri içi ticaretin gelişmişliğini gösteren önemli endekslerden bir tanesi ise Aguino Endeksidir. Her üç endeks için tarımsal üretimde miktar üretim maksimizasyonundan söz ediyor olmamız gerekmektedir (Polat 2010: 26).

Türkiye’de 1980 sonrası endüstri içi ticaret artmıştır. Bu genel hipoteze bağlı olarak bu tarihten itibaren tarımda endüstri içi ticaretin arttığı biçiminde belirlenmiştir. Bir başka hipotezimiz ise Türkiye’de 1990 sonrası tarımda endüstri içi ticaretin görece daha fazla arttığıdır. Bu hipotezlerin Grubbel Lloyd endeksi kullanılarak değerlendirilmesi yapılacaktır.

Tarımsal üretimin artması politikalarının ve bu politikalar sonucunda elde edilen tarımda ürün çeşitlendirmesinin tarımda endüstri içi ticarete pozitif bir etkisinin ispatlanmaya çalışıldığı bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Türkiye’de tarımsal yapı, tarımsal üretim ele alınacak, tarım ürünlerinin dış ticareti de ele alınacaktır. İkinci bölümde Türkiye’nin dış ticareti ve tarımsal dış ticaretinin gelişimi konusuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümünde endüstri içi ve endüstriler arası ticarete ilişkin teorik çerçeve verildikten sonra Türkiye’de genel anlamda sanayi sektöründeki endüstri içi ticaret ve gelişimi değerlendirilecektir. Dördüncü bölümde ise Türkiye’de tarım ürünleri ve gıda ürünlerinin endüstri içi ticaretinin analizi yapılmaktadır ve marjinal endüstri içi ticaretin gelişimi analiz edilmektedir (Polat 2010: 26).

I.BÖLÜM

TÜRKİYE’DE TARIMSAL YAPI VE TARIMSAL ÜRETİM

Tez çalışmamızın birinci bölümünde Türkiye’de tarımın ekonomideki yeri, tarımsal yapının durumu ve Türkiye’de tarımsal üretim konularına değinilmekte ve bu kapsamda tarımsal üretim ve tarımsal dış ticaretin gelişimine yön veren tarım politikaları uygulamalarına ve sonuçları konularına yer verilmektedir.

1.1.TÜRKİYE’DE TARIMIN EKONOMİDEKİ YERİ

Tarım sektörü, ülkemizin ekonomik ve sosyal gelişmesinde önemli görevler üstlenmiş ve bu görevini günümüze kadar etkin bir şekilde sürdürmüştür. Uzun yıllar ekonominin temel unsuru olan tarım sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki nispi payı azalmış ve son yıllarda daha hızlı ve istikrarlı gelişme gösteren sanayi, ticaret ve hizmetler sektörlerine bırakmıştır. Herşeye rağmen ulusal gelirimizin son yıllarda yaklaşık %10’nu ve istihdamın da %25’ini oluşturan tarım sektörü; gıdaların üretimi ve beslenme ile doğrudan ilgisi, aktif nüfus ve işgücünün yüksek değerler göstermesi, milli gelire katkısı ve sanayi sektörüne sağladığı hammadde ve sermaye yanında, sağlıklı çevrenin oluşması ve korunması, ekolojik dengenin kurulması ve sürdürülebilirliği açısından, tüm ülke halkını ilgilendirmesiyle, ekonomik ve sosyal bir sektör olma özelliğini korumaktadır (Kazgan 1993: 38).

Ülke nüfusunun yaklaşık üçte birine yakın bölümü tarımsal yada kırsal bölümde yaşıyor olmasına rağmen milli gelirden tarımın yeri ancak %8 ile 10 arasındadır. Türkiye’de tarım sektöründe göze çarpan eğilimler küçük meta üretiminin yaygın olması toprak dağılımının çok parçalı olması ve verimin düşük olmasıdır. Tarım kesiminde nüfus artış hızı ülke ortalamasının üzerindedir. Bu olgu miras yoluyla toprakların küçülmesine neden olmakta ve kente olan göçü hızlandırmaktadır. Küçük parçalara bölünmüş yaygın toprak yapısı maliyetleri yükselterek üretimde verimsizliğe yol açmıştır (Şahin 1998: 42).

Dünya da tarım ve hayvancılıkta bir dönüşümün söz konusu olduğu görülmektedir. Bu dönüşümün etkileri Türkiye içinde geçerlidir. Tarım sektörü günümüzde yeni teknoloji ile Çağdaş Ekonomik normlarla geliştirilen bir sektördür. Tarım sektörünün hızlı dönüşümü için ülkemizde de toprak toplulaşması ve yeni teknoloji kullanımı kaçınılmazdır.

1.1.1 Türkiye’de Tarımın GSMH Payı

Cumhuriyetin ilk yıllarında milli ekonomide %40 düzeylerinde olan tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı, sabit fiyatlarla 1970’li yıllarda %36, 1980 yılında %25, 1990 yılında %16 ve 2000 yılında ise %13,5 düzeyine düşmüştür. Bununla birlikte, bugün ülkemiz ekonomisinde tarım sektörünün payı, diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek düzeydedir. Türkiye’nin tarımsal yapısını incelerken bu yapının 1980 yılına kadar olan dönem itibarıyla ve 1980 sonrası olarak ayrı ayrı incelemek gerekmektedir. 1980 yılından önce tarımsal üretim genel olarak ilkel tarıma dayanmaktadır. Tarımsal üretim iç talebi ve ihtiyaçları karşılayacak ölçüdedir. 1980 öncesinde ve 1980 sonrasında meydana gelen değişimler Türk tarımının Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar 87 yıllık süreçte içerisinde çok önemli ekonomik sosyal ve teknolojik değişimlere tanık olduğunu göstermektedir(Şahin 2007: 27).

Tarım kesiminin bu dönemde yaşadığı yapısal değişimleri: toprak, su, işgücü ve sermaye gibi üretim faktörlerinin bileşiminde ki nicel ve nitel değişimlerde işletme yapılarındaki değişimlerde, tarımsal üretim ve verimlilikte ki gelişmelerde ürün bileşiminde ki değişimlerde tarımın diğer ekonomik kesimlerle olan ilişkilerinin yoğunluğunda ve nihayet kırsal sosyal yapıların geçirdiği dönüşümlerde gözlemek mümkündür. Tarımsal üretim Türkiye de tarım ağırlıklı olarak bitkisel ürünlerden oluşmaktadır. Tarımsal nihai ürün değerinin %70 i bitkisel %30 u ise hayvansal ürünlerden oluşmaktadır (Şahin 2007: 286).

Tablo: 1.1
Türkiye’de GSYİH İçinde Tarımın Payının Gelişimi (Milyon TL ve %)

Yıl	GSMH	Sektörler					
		Tarım		Sanayi		Hizmetler	
		Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
1923	2929	1264	43.2	309	10.5	1 356	46.2
1930	5394	2525	46.8	539	9,0	2 330	43.1
1940	8678	3 891	44.8	1 267	14.6	3 520	40.5
1950	38 506	15 761	41,0	5 054	13.1	17 691	45.9
1960	70 869	26 591	37.5	11 100	15.7	33 178	46.8
1970	34 468 624	10 595 792	30.7	6 039 971	17.5	17 832 860	51.7
1980	50 869 915	12 287 951	24.1	10 424 178	20.6	28 157 787	55.3
1985	63 989 099	12 396 028	19.4	15 116 141	23.6	36 476 930	57.0
1990	84 591 717	13 746 287	16.2	21 872 603	25.8	48 972 828	57.8
1995	99 028 241	14 230 305	14.4	27 475 756	27.7	57 322 180	57.8
2000	119 144 472	15 641 800	13.1	33 170 615	27.8	70 332 057	59.0
2005	145 650 603	16 625 493	11.4	42 107 627	28.9	86 917 483	59.6
2010	185.746.785	21 861 865	11.8	46 250 949	24.9	117633971	63.3

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2010, s. 646 ve 647.

1.1.2. Türkiye’de Tarımın İstihdamdaki Yeri ve Önemi

Türkiye’de tarım sektörünün GSMH’deki payının giderek azalması, sanayileşme ve hizmetler sektörlerinde gelişmeye daha çok önem verilmesinin bir sonucudur. Tarım sektörü, yapısı gereği işgücüne büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadır. Gerçekten de tarımsal faaliyet bir yaşam biçimidir. Bu bağlamda, tarımın istihdamdaki payı 1923’de %90’lara yakınken tablo 1.2.’de görüldüğü gibi, tarımın istihdam içindeki payı, 1980’de %51,4 düzeyine ve 2000 yılında %36 oranına gerilemiş, 2010 yılı itibarıyla da %25,2 olmuştur. Tarımda sermaye birikiminin ve teknoloji kullanımının artışıyla, bu oran daha da aşağılara inebilecektir (Tekelioğlu 1994: 34).

Sanayi ürünlerinin GSMH içindeki değeri artmakla birlikte hizmet sektörünün de parasal değeri ve yüzde oranı artmaktadır. Tarım ve sanayi sektöründe elde edilen GSMH artışı hizmet sektörüne nazaran daha yavaştır. Sanayi ve hizmetlerin paralel seyretmesi her iki sektöründe birbiri ile bağlantılı sektörler haline geldiğini göstermektedir. Hizmet sektöründe yaşanan GSMH artışı daha nitelikli işgücüne olan talebinde artması anlamına gelmektedir. Tarım sektöründe çalışan insanların sanayiden daha fazla hizmetlere kaydığının görülmesi hizmet sektörünün çeşidine göre değişmektedir (Tekelioğlu 1994: 34).

Tablo: 1.2

Türkiye’de İstihdam İçinde Tarımın Payının Gelişimi (1000 kişi ve %)

Yıl	Toplam İstihdam	Sektörler					
		Tarım		İmalat Sanayi		Hizmetler	
		Kişi	Pay (%)	Kişi	Pay (%)	Kişi	Pay (%)
1923	5031	4525	89,9	159	3,2	347	6,9
1930	5975	5229	87,5	212	3,5	534	8,9
1940	7259	6243	86,0	408	5,6	608	8,4
1950	8790	7408	84,3	482	5,5	900	10,2
1960	11945	8342	69,8	791	6,6	2812	23,5
1970	13768	8243	59,9	1348	9,8	4177	30,3
1980	16253	8360	51,4	2060	12,7	5833	35,9
1985	17547	8246	47,0	2339	13,3	6962	39,7
1990	18539	8691	46,9	2625	14,2	7223	39,0
1995	20586	9080	44,1	3027	14,7	8479	41,2
2000	21580	7769	36,0	3638	16,9	10173	47,1
2005	20067	5154	25,7	3994	19,9	10919	54,4
2009	21277	5254	24,7	3949	18,6	12074	56,7
2010	23248	6362	25,2	4626	19,9	12763	54,9

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s. 136-137

Sektörün ülkenin genel ekonomik ve sosyal koşullarına karşı duyarlılığı, sektörel büyüme hızında yıllar itibarıyla dalgalanmalara neden olmuştur. Tarım sektörü 1988’de %7,8, 1990’da

%6.8, 1998'de %8.4, 2000'de %12.2 ve 2002'de %7.1 pozitif büyüme göstermiştir. 1988-2002 dönemindeki ortalama büyüme ise, %1.1'di. 2003 yılında yüzde 2.5 küçülen sektör, 2005 yılının ilk çeyreğinde yüzde 0 büyüme hızıyla yerinde saymış, 2006 yılında 2.9 büyüme hızına ulaşırken 2007 yılında %7.8 oranıyla sektör küçülmüştür (Kazgan 1993: 38).

Tarımın istikrarlı büyüme göstermemesinde uygulanan tarım politikalarının etkisinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda son 2.5 yıllık dönemde tarım üretim girdilerindeki maliyet artışlarının yüzde 100'ü bulması, ürün fiyatlarının yüzde 30 ile yüzde 80 arasında gerilemesi söz konusu olmuştur. Tarım girdilerinden olan mazotta 2002 yılından bu yana % 63 artış yaşanmıştır. 2002 yılı Kasım ayında 1 milyon 242 bin lira olan mazotun fiyatı 14 Temmuz 2007'de 2 milyon 26 bin liraya yükselmiştir. Söz konusu süre içerisinde mazotun dolar bazında fiyat artışı yüzde 100'ü bulmuştur. Çiftçinin olmazsa olmazlarından olan gübre fiyatlarındaki artış ise 2002 yılına göre yüzde 100'leri aşmıştır. 2002 yılının Kasım ayında 250 bin lira olan Üre gübresi, 2005 yılının Temmuz ayında 530 bin liradan satıldı. Üre'deki artış oranı yüzde 112 olmuştur. Aynı süre içerisinde Amonyum sülfattaki artış yüzde 94.7, DAP gübresinde de % 74 olarak gerçekleşmiştir. Amonyum sulfata 2006-2007 yılları ortalama fiyat artışı %25 olarak gerçekleşmiştir. Üre de bu artış 48.9, DAP gübresinde %33.3 olmuştur. 2002 Kasım ayı ile 2005 Temmuz ayı arasındaki sürede, tohumluk fiyatları, tarım ilacı fiyatları, sulama ücretleri ile yem fiyatları yüzde 36 ile yüzde 233 arasındaki değişen oranlarda artış göstermiştir (Şahinöz 2006: 34).

Tarıma dönük uygulama politikalarının bir başka yönü tarımın kamu yatırımlarından ve bütçeden aldığı payın istikrarlı olmaması veya yetersizliğidir. Örneğin 2004 yılında bütçeden tarıma ayrılan miktar 3 katrilyon 215 trilyon lira (Gerçekleşen 3 katrilyon 79 trilyon TL) iken, 2005 yılında bu rakam 3 katrilyon 462 trilyona yükseltilmiştir. Ancak % 7.6'lık bu artış, yüzde 100'ü bulan tarım enflasyonunun gerisinde kalmaktadır. Keza bu paylar 2006 yılında binde 7, 2007 yılında ise ancak binde 9 olabilmıştır (Şahinöz 2006: 55).

AB bütçesinin % 40'ı tarıma ayrıldığı bilinirken Türk tarımının içinde bulunduğu durum, GSMH içindeki oranında ve büyüme hızında da düşmeye yol açmıştır. 2002 yılında GSMH içinde % 12'lik bir paya sahip olan ve % 7.1'lik büyüme hızı yakalayan sektör, 2003'teki yüzde 2.5 küçülmeyi bile telafi edememiştir. Nitekim 2004 yılında GSMH içinde % 11.3'lük paya sahip olurken, büyüme hızı yüzde 2'de kalmıştır. 2007 yılı itibarıyla GSMH'nin tarım içindeki payı %10'nun altındadır.

1.2. TÜRKİYE'DE TARIMSAL YAPI

Türkiye'nin 77.9 milyon hektar olan toprak varlığının 26.3 milyon hektarını tarım arazileri oluşturmaktadır. 1940 yılında 14.8 milyon hektar olan ekili ve dikili alanlar, 2001 yılında 26.3 milyon hektara, ulaşmıştır. Tablo 1.3 de görüldüğü üzere 1980 yılından itibaren toplam tarım alanlarının azalışı söz konusudur.

Tablo: 1.3
Türkiye'de Tarım Arazisinin Dağılımı (1980-2010) (Bin Hektar)

Yıl	Toplam Tarım Alanı	İşlenen Tarım Alanı	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Uzun Ömürlü Bitkiler			Çayır ve Mera	Orman
			Ekilen Alan	Nadas		Meyveler, İçecek ve Baharat	Bağ Alanı	Zeytin		
1980	48102	24560	16372	8188	596	1386	820	813	12654	20155
1990	42033	24192	18868	5324	635	1583	580	866	14177	20199
2000	38757	23033	18207	4826	793	1418	535	600	12378	20703
2005	41223	23024	18148	4876	806	1598	516	662	14617	21189
2009	39765	20540	16217	4323	811	1686	479	778	13452	21189

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2009, s. 165, TÜİK, Tarımsal Yapı ve Üretim, Fiyat Değer, 2007: s.1

Türkiye de tarımsal yapının durumunu incelerken tarımda arazi kullanımını da ele almak gerekmektedir. Türkiye'de toplam arazinin %24.5'i I-II+III. sınıf topraklardan oluşmaktadır. Bunun içinde tarım topraklarının payı %90'dır. Toplam ekili ve dikili alanların %17'sinde sulu tarım, %83'ünde ise kuru tarım yapılmaktadır (Yeldan 2005: 54).

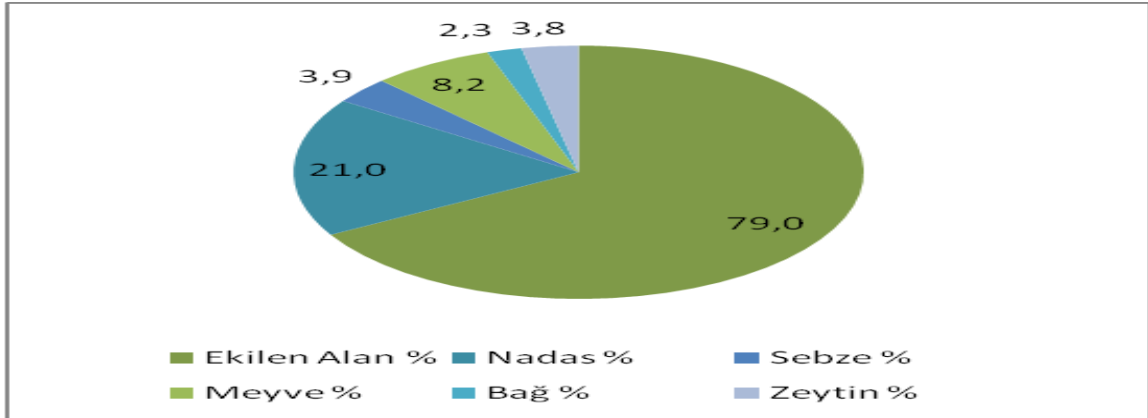
Tablo: 1.4
Türkiye'de Tarım Arazisinin Dağılımı (1980-2010) (Bin Hektar ve %)

Yıl	Toplam Tarım Alanı (Bin ha)	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler		Sebze Bahçeleri	Meyveler, İçecek ve Baharat	Bağ Alanı	Zeytin
		Ekilen Alan (%)	Nadas (%)				
1980	24560	66,7	33,3	2,4	5,6	3,3	3,3
1990	24192	78,0	22,0	2,6	6,5	2,4	3,6
2000	23033	79,0	21,0	3,4	6,2	2,3	2,6
2005	23024	78,8	21,2	3,5	6,9	2,2	2,9
2009	20540	79,0	21,0	3,9	8,2	2,3	3,8

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2009, s. 165, TÜİK, Tarımsal Yapı ve Üretim, Fiyat Değer, 2007: s.1

Tablo 1.4 ve grafik 1.1.'de görüldüğü gibi, 2009 yılı itibarıyla tarım arazisinin kullanım açısından dağılımına bakıldığında, bitkisel üretim alanının %69'unu tarla ürünleri almakta, ekilebilir tarım arazisinin yaklaşık %21'i nadasa bırakılmaktadır. Geri kalan tarım arazisinin dağılımında sebze üretim alanları %4, meyve alanları %8, zeytin alanları %4 ve bağ alanları %2,3 pay almaktadır. İşlenen tarla alanının %60'ında tahıl, %7'sinde baklagiller, %6'sında endüstri

bitkileri,%3'ünde yağlı tohumlar, %2'sinde yumru bitkiler ve %2'sinde yem bitkileri yetiştirilmektedir (Yeldan 2005:54).

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923-2009, s. 165, TÜİK, Tarımsal Yapı ve Üretim, Fiyat Değer, 2007: s.1

Grafik : 1.1. Türkiye’de Tarım Arazisinin Kullanımı 2009 (%)

Türkiye tarımsal gelişimini daha çok ithal makineleşmeye bağlı olarak modernleşen bir tarımsal yapı içerisinde makine tarımına yönelmiştir. Türkiye’de tarımsal yapının durumunu analiz ederken Türkiye’de tarımsal yatırımların yapısını ve miktarını göz ardı etmemek gerekir. Tarımsal yatırımlar konusu tarımsal yapının daha iyi anlaşılması açısından tamamlayıcı olacaktır.

Yüksek enflasyon ve yüksek faizin harcanabilir gelirleri daraltması, yakın zamana kadar Türkiye’nin kamusal yatırımlara yeterli kaynak tahsis etmesini engellemiştir. 2000’li yıllarda sabit sermaye yatırımlarının GSMH’ ye oranı, 1997’de %26.3, 1998’de %24.5, 1999’da %22.1, 2004 yılında ise yaklaşık %27.0 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılı için programlanan oran ise, %27.4’tür. 2005 yılı programı sabit sermaye yatırımları sektörel dağılım açısından incelendiğinde, en büyük payı, imalat sanayi, ulaştırma ve konut sektörlerinin aldığı gözlenmektedir. 2003 yılında toplam sabit sermaye yatırımlarının çoğu imalat sektörüne yapılmış, konut ve ulaştırma %19.8 ve %10.3 pay almış bulunmaktadır. Tarım sektörü bu dönemde toplam sabit sermaye yatırımlarından %4.2’lik bir pay alabilmiştir. Kamu yatırımları esas alındığında ise, tarımın payı % 7.7’ye çıkmaktadır (DPT 2001-2005: 13).

Son dört yıllık ortalamaya göre toplam teşvik belgeleri içinde tarım sektörü %2.1’lik bir paya sahiptir. Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan tarım sektörü, toplam sabit sermaye yatırımlarından bu durumuna uygun pay alamadığı gibi, teşvikli yatırım açısından da çok düşük pay alan bir sektör görüntüsü vermektedir. Ancak bu, 1980 sonrası politikaların bir sonucu olarak, tarımdan diğer sektörlerle kaynak transferi yapılmasına dayanmaktadır. Türkiye’de yaşanan bu durum, tarımda sermaye birikimini yavaşlatmıştır. Ancak enflasyonun kontrol altına alınmasıyla

birlikte, tarımda sermayenin güçlenmesine ve gelişen teknolojiye ayak uydurmasına önemli bir zemin oluşturmaya başlamıştır (Yeldan 2005: 54).

1.3. TÜRKİYE'DE TARIMSAL ÜRETİM

Türkiye tarımsal üretim konusuna geçiş yapmadan önce bazı tanımlara bakılacak olursa, bilindiği üzere üretim kavramı ile insanların ellerindeki kaynakları ihtiyacı karşılayacak biçime dönüştürmeleri, fayda veren mal yaratmaları yada malın faydasını arttırmak olarak tanımlanabilmektedir. Üretim sürecinde girişimciler toprak, emek ve hammadde gibi ellerindeki iktisadi kaynakları kullanarak bunları faydalı hale getirmekte, ihtiyacı giderecek mallar üretmekte ürettikleri ürünlerin faydasını arttırmaktadırlar (Kazgan 1997: 45). Bu bağlamda tarımsal üretim kavramı ile de toprak, deniz, göl ve nehirleri kullanarak doğadan doğrudan ürün elde etmek anlaşılmaktadır. Doğal kaynakları kullanarak ekim dikim bakım ve yetiştirme yolu ile üretim yapmak için gerekli işlemlerin tümüne tarımsal üretim adı verilmektedir. Tarımsal üretimin üç şekilde yapıldığı söylenebilir. Bunlar sırasıyla: Bitkisel üretim, hayvansal üretim ve tarım sanatları ve tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesi olarak belirtilebilir. Bu üretim süreçlerini aşağıdaki gibi açabiliriz (Yeldan 2005: 54).

- a) Bitkisel üretim: Bitkisel tohum ve toprağı kullanarak bitkisel ürün elde etmektir. Kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır.

Bitkisel üretimin en önemli kısmını tarla bitkileri üretimi oluşturmaktadır. Bunlar içinde tahıllar (buğday, arpa, mısır ve pirinç) ağırlıklı bir yere sahiptir. Bu tarım ürünleri arasında ilk akla gelenler, fasulye, nohut, mercimek, fiğ gibi bitkilerdir. Tarım ürünleri içinde bitkisel üretimde tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ana hammaddesini oluşturan bir diğer grupta tarla bitkileri arasında yar almakta ve sanayi bitkileri (pancar, pamuk, tütün) olarak bilinmektedir. Diğer bir grup yumru bitkilerdir. Patates ve soğan gibi yumru bitkiler temel gıda maddesi olmasının yanında gıda endüstrisinde kullanılması açısından da önemli bir sınıf teşkil etmektedir. Bağ-bahçe tarımı ürünleri olarak meyveler (sert ve yumuşak çekirdekli meyveler ve turunçgiller) ele alınmaktadır. Yine sebzeler (domates, biber, patlıcan v.b.) genelde temel gıda maddesi olarak üretilmeleri yanında konserve ve gıda sanayisinde sıkça kullanılmaktadır. Bu grupta son olarak bağcılık ve zeytincilik yer almaktadır (Tecer 2003: 11).

- b) Hayvansal üretim: Hayvan yetiştirmek ve hayvansal ürünler elde etmektedir.
- c) Tarım sanatları ve tarımsal ürünün çeşitlenmesi: Bitkisel ve hayvansal ürünleri işleyerek yarı ürün yada tam işlenmemiş ürün haline getirmek ve ürüne yeni değer katmaktır. Tarım ürünlerinin işlenmesine ziraat sanatları da denmektedir. Bitkisel ve

hayvansal ürünlerin şekillerini değiştirerek onları daha faydalı hale getirme işlemi bir sanat olarak kabul edilmektedir.

Tablo 1.5
Türkiye’de Tarımsal Üretim Dağılımı (2007)

Ürün	Üretim Miktarı (ton)	Üretim Değeri (TL)		Toplam Üretimdeki Payı %
Bitkisel Üretim	91960422	56799893677	Bitkisel Üretimdeki Payı	% 71,2
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler	50729681	19559081985	34,4	24,5
Tahıllar	29256990	11740427823	20,7	14,7
Patates	5511082	3456594615	6,1	4,3
Yağlı Tohumlar	2352383	926855164	1,6	1,2
Tütün	74584	451286300	0,8	0,6
Şeker pancarı	12414715	1179397925	2,1	1,5
Diğer Yem Bitkileri	151611	35598858	0,1	0,0
Hayvansal Üretim		22921524002	Hayvansal Üretimdeki Payı	% 28,8
Süt	12329789	9065933407	39,6	11,4
Et	575622	6298606599	27,5	7,9
Deri (Adet)	10367435	144364830	0,6	0,2
Beyaz Et	1099920	4034551278	17,6	5,1
Yumurta	795310	2252234773	9,8	2,8
Bal	73935	952995675	4,2	1,2
TOPLAM		797214176679		

Kaynak: TÜİK, Tarımsal Yapı ve Üretim, Fiyat Değer, 2007: Ankara 2006 s.6.

Tablo 1.5 de Türkiye de 2007 yılı itibari ile Tarımsal ve hayvansal üretime yer verilmektedir. Bu durumda elde edilen tarımsal üretim değerleri hayvansal ve bitkisel ürünler bazında toplam değer olarak ele alındığında 797214176679 milyar TL yi bulmaktadır. Bu durumdan hareketle elde edilen veriler eşliğinde bitkisel üretimin toplam üretimde ki payının hayvansal üretime nazaran daha fazla olduğunu görmek mümkün olmaktadır. (Dinler 1993: 23).

Türkiye’de tarımsal ürünlerin yapısına baktığımızda bu ürünlerin işlenmiş gıda ürünü veya tarımsal hammadde olduğunu görmekteyiz. Tarımsal ürünlerin hammadde olarak kullanılması gıda sanayisinde önemli bir yer tutmaktadır. Tarımsal ürün yada tarımsal hammaddeler olarak ele alınmaktadır. tarım ürünleri buğday, arpa, mısır, çeltik, çavdar ve nohut mercimek fasulye gibi baklagiller ülke tarımının temel ürünleri sayılmaktadır. Bu ürünlerin yapısı hakkında bilgi vererek tarımsal ürünlere geçiş yapmak mümkündür (Dinler 1993: 23).

Buğday: İlk yetişme döneminde yağış isteyen bir bitkidir. Olgunlaşma ve hasat döneminde kuraklık gerektirmektedir. Bu özelliklerinden dolayı Karadeniz Bölgesinde yetiştirilmemektedir. Aşırı soğuk ve don olaylarına karşı dayanıksız olması nedeni ile Doğu

Anadolu bölgesinin yüksek kesimlerinde yetiştirilmesi imkansızdır. İklimdeki karasallıktan dolayı bazı yıllar artarken bazı yıllar düşmektedir. Üretimin en fazla olduğu bölgemiz İç Anadolu bölgesidir. Şehir bazında Konya Ankara ve Adana da üretimi yaygındır. Buğdayın bu özelliği beraberinde buğdaya dayanan sanayinin bu bölgede yaygınlaşması anlamına da gelmektedir.

Arpa: Soğuğa ve sıcağa dayanıklıdır. Bundan dolayı buğdayın yetişebildiği her yerde yetişir. Düşük sıcaklıktan dolayı buğdaya nazaran Doğu Anadolu bölgesinde de yetişir. İç Anadolu Bölgesi üretiminin en fazla yapıldığı bölgedir (Dinler 1993: 23).

Mısır: Yetiştirme döneminde bol su ister, bundan dolayı yurdumuzda sulama imkânı bulunan bütün her yerde tarımı yapılmaktadır. Yağ elde edilmeye başlandıktan sonra tarımı Akdeniz bölgesinde hızlanmaya başlamıştır. Mısır üretiminin yarısına yakını Akdeniz bölgesinden elde edilir. Akdeniz de Adana bölgesinde ve Karadeniz bölgesinde yetişmektedir.

Çeltik: Çimlenme döneminde bol su ister, hasat dönemi kuraklık gerektirir. Yurdun sıcaklık şartları çeltik tarımına elverişlidir. Fakat su sorunu bulunmaktadır, tarımı akarsu kenarlarında yapılmaktadır. Çorum Sinop Kastamonu çevresinde tarımı gelişmiştir. Silifke ve Amik Ovaları önemli çeltik ekim alanlarıdır. Üretim yeterli olmadığından ithal edilmektedir.

Çavdar: Serin yayla iklimi ister yem sanayinde kullanılması bakımından önemlidir. İç Anadolu bölgesinde yetişmektedir. Bu özellikleri nedeni ile bu beş ürün temel tarımsal madde sınıfına girmektedir.

Nohut: İlk yetiştirme döneminde kuraklık isteyen yetiştirme karakteristiği bakımından Anadolu'nun büyük bir bölümünde yetiştirilebilen bir bitkidir. Sanayi hammaddesi yanında temel gıda ürünü olarak ta kullanılabilen bir tarımsal üründür (Şahin 2007: 77).

Mercimek: Yetiştirilme ve hasat mevsiminde az yağış ve yüksek sıcaklık isteyen bir bitkidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yetiştirilmektedir. Gerek temel gıda maddesi gerekse sanayi ürünü olarak üretimi yapılabilmektedir. Örneklere de tanıtmaya çalıştığımız bu bitkiler hem gıda ürünü hem de tarımsal ürün olarak değerlendirilmektedir. Bu ürünlerin yapısal nitelikleri bizlere hammadde ve aramalı olarak tarımsal ürünler nasıl yetiştirilir endüstri içi ticarete bu ürünlerin yeri nedir gibi soruların cevabını araştırabilmemiz açısından önemli bir yer tutar. Görüldüğü gibi tarım ürünleri ile gıda ürünleri arasında yetiştirilme ve sanayi işleme bakımından benzerlikler bulunmaktadır. Endüstri içi ticarete hem gıda ürünleri hem de tarımsal ürünler önemli bir yer tutmaktadır. Bu ürünlerin her iki sınıfta da yer alması bizlere belirgin bir gıda ürünü yada tarım ürünü sınıflandırmasının yapılamayacağını göstermektedir. Gıda ürünü sınıfında bulunan bir ürünün aynı zamanda tarım ürünü sınıfında da yer aldığı görülebilmektedir.

Gıda ve tarım ürünlerinin yapısını değerlendirirken bu ürünlerin hububat, işlenmemiş sebze meyve ,deniz ve deniz ürünleri tütün haşhaş, ilaç ve kimyevi sanayide kullanılan işlenmeye hazır ara malı gibi unsurların varlığının da değerlendirilmesi gerekir.

İşlenmemiş sebze ve meyve: Gerek gıda maddesi gerekse endüstriyel hammadde olarak kullanılan olarak kullanılan içeriği akla gelebilecek her türlü sebze ve meyvenin yer aldığı yetiştirilmesinde ve hasat zamanında çok çeşitli iklim şartlarının gerekli olduğu endüstri içi ticarete özellikle yetiştirildiği bölgedeki işletmelere önemli ölçüde maliyet ve üretim avantajı sağlayan yapısal bazda gıda endüstrisine katma değerinin önemli olduğu grup olarak yapılandırılmamız mümkün olacaktır (Dinler 1993: 24).

Deniz ve Deniz ürünleri: Yetiştirilmesi ve üretimi diğer tarım ve gıda ürünlerinden farklı olan iklim ve yetiştiği ortam şartlarına insan etkisinin az olduğu denizden elde edilen ürünler olarak yapı bakımından tanımlamak mümkün olacaktır. Deniz ve deniz ürünlerinin endüstri içi ticarete maliyet avantajı diğer tarım ürünlerine göre daha azdır. Çalışmamız da temel kriter olarak kullandığımız endüstri içi ticarete kullanılması durumu deniz ve deniz ürünleri içinde geçerlidir. Buna rağmen bu tür ürünlerde maliyet avantajı ve endüstri içi kullanımda avantaj sağlama özelliği diğer tarımsal ürünlere göre daha azdır. Açıklamamızı örneklendirmek gerekirse; Deniz bitkisi üretimine dayanan bir sanayi kolunda örneğin yosun üreticisi yada balık yağı üreticisi bir işletmenin hammaddeye yakın bir yerde kurulmasının sağladığı maliyet avantajı bir şarap üreticisinin üretim alanına yakın bir yerde kurulmasında sağlayacağı maliyet avantajından daha azdır. Denizden elde edilen işlenmemiş ürün elde edilen bölgeden daha uzakta bir yere taşınarak üretici firmaya getirilmekte bu durum diğer üretim faktörleri açısından emek yada sermaye açısından daha fazla avantaj sağlayacak olan bölgedeki bir üreticiye taşınması daha avantajlı olacaktır. Çalışmamızda savunduğumuz temel kriter açısından değerlendirdiğimizde yapısal durum bu şekildedir (Dinler 1993: 24).

Tütün: Yetiştirilme zamanında yağış isteyen hasat mevsiminde ise kurak ortamın gerekli olduğu coğrafi yapıda toplanan bir tarımsal bitkidir. Özellikle sigara ve kolonya endüstrisinin temel hammaddesi olan tütün toplandığı süre ile endüstri kuruluşlarında işlenmesine kadar olan sürenin kısa olması bir başka ifade ile genetik yapı olarak çabuk bozulması nedeni ile endüstri içi ticarete maliyet avantajının sağlanmasında üretildiği yere yakın bir yerde üretiminin gerçekleşmesi gereken bir tarımsal bitkidir (Şahinöz 1993: 23).

Haşhaş: Tarımsal yapı bakımından karasal iklim şartlarında yetişmesi söz konusu olan bu bitkinin tıpta özellikle temel bazı ağrı kesici ilaçların hammaddesi olarak kullanıldığını belirtmek

gerekmektedir. Üretiminin tüm dünya genelinde devletlerin kontrolü altında olduğu uyuşturucu yapımında da kullanıldığı için sabıka bir tarım ürünü olan haşhaşın endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağladığından söz etmek doğru olacaktır. Üretildiği bölgeden daha uzak coğrafyalarda işlenmesinin mümkün olması endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağlayacaktır.

Tıp ve kimya sanayinde kullanılan diğer tarımsal ürünler: Bu ürünlerin yetiştirilmesinde ve hasat aşamasında farklı mevsim şartlarının bulunduğu andan endüstriyel üretime kadar olan zamana kadar kısa bir zaman diliminin geçtiği endüstri içi üretimde maliyet avantajının ürünlerin çeşidine göre farklılaştığı tür tarımsal bitkilerin söz konusu olduğu bitkilerdir.

Üretiminden endüstri içinde kullanımına kadar olan zaman diliminde tarımsal ürünün dayanıklılığının az olmasından fazla olmasına doğru sıralanan endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağlayan bitkilerin yapısını anlattığımız birinci bölümde gıda ürünlerinde de tarımsal ürünlerle benzer durumların söz konusu olduğu görülmektedir. Gıda ürünlerinin özellikle endüstri içi ticarete sağladığı avantaj bakımından tarımsal ürünlere benzemesi gıda ürünlerinde yetiştirilmesi açısından belli bir durumun olduğunu göstermektedir (Baysal 1984: 22).

Tablo: 1.6
Bazı Endüstri Bitkilerinin Üretim Alanı 1980 -2010 (1000 hektar)

Yıl	Pamuk	Tütün	Şeker pancarı	Ayçiçeği	Patates	Haşhaş
1980	671,7	222.9	269.4	575	183	19.4
1985	660,0	176,8	322,5	643	207	4,9
1990	641,3	320.2	379.9	716	192	9.0
1995	556.7	209.9	312.2	585	200	60
2000	721.7	288.9	472.6	560	211	29.6
2005	853.2	215.8	654.3	590	241	36.3
2010	845.3	229.8	703.4	728	312	41.7

Kaynak: [\(10.12.2011\)](http://www.aeri.org.tr).

1980 -2010 Yılları arasında pamuk, tütün, şeker pancarı, ayçiçeği ,patates,haşhaş ürünlerinin üretim alanlarına ilişkin tablo verilmektedir. 1980 yılından 2010 yılına kadar yer verdiğimiz bu ürünlerde üretim alanları hektar olarak gösterilmiştir. Tablo 1.6 da yer verildiği üzere bu ürünlerin üretim alanları dalgalanmalar göstermektedir (Seymen 2009: 12).

Tablo 1.7.
Türkiye de Bazı Tarım Ürünlerinin Üretim Miktarı 1980-2010 (1000 ton)

Yıl	Pamuk	Tütün	Şeker pancarı	Ayçiçeği	Patates	Haşhaş
1980	500	228.3	6776	750	3000	15.5
1985	518	170.5	9830	800	4100	2.8
1990	655	296,0	13.985	860	4.300	5.2
1995	851	204.4	11 170	900	4750	28.2
2000	832	286.4	18400	900	5100	10.9
2005	941	301	19870	1000	5400	15.9
2010	952	347	17459	1100	5600	14.3

Kaynak: www.aeri.org.tr.(10.12.2011).

Tablo 1.7 de görüldüğü üzere Türkiye’de 1980 -2010 yılları arasında pamuk,tütün, şeker pancarı ,ayçiçeği, patates ve haşhaşta üretim miktarları üretilen alanlara paralel olarak artış göstermiştir. Bu artış dalgalı olmakla birlikte genel eğilim haşhaş dışında tüm ürünlerde artış eğiliminin olduğu yönündedir. Haşhaştaki üretimin ise devlet kontrolünde olması nedeni ile ihtiyaç fazlasının üretimine izin verilmediği görülmektedir. Üretim miktarı ve ekim alanı olarak değerlendirilen bu ürünlerin seçimindeki önemli neden bu ürünlerin endüstri içi ticarete öneminin olmasıdır. Endüstri içi ticarete bu ürünlerin üretiminde maliyet avantajından söz etmek doğru olacaktır. Bu ürünlerde sanayi ürünlerinin işlenme olanağı, işlenen bu sanayi ürününün katma değerinin fazla olması gibi durumlar da göstermektedir ki 1980 yılından sonra tarımda ve tarıma dayalı endüstride yaşanan liberalleşme politikaları tarımsal ürünlerde ve bu ürünlerin endüstri içi ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır (Seymen 2009:12).

Tablo 1.8.
Türkiye de Bazı Tarım Ürünlerinin Verim Düzeyi 1980-2010 (kg/ha)

Yıl	Pamuk	Tütün	Şeker pancarı	Ayçiçeği	Patates	Haşhaş
1980	671	228.3	6776	750	3000	15.5
1985	660	170.5	9830	800	4100	2.8
1990	655	296,0	13.985,7	860	4.300	5.2
1995	851	204.4	11 170	900	4750	28.2
2000	832	286.4	18400	900	5100	10.9
2005	941	301	19870	1000	5400	15.9
2010	952	347	17459	1100	5600	14.3

Kaynak: www.aeri.org.tr.(10.12.2011).

Tablo 1.8 de görüldüğü üzere Tarımda endüstri içi ticaret açısından tarım ürünlerine bakıldığında tahılların (buğday,arpa,mısır,pirinç) üretimi ve endüstri içi ticarete sağladığı maliyet

avantajı bakımından önemli olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin endüstri içi ticaretinin endüstriye dayalı tarım ürünlerinin işletilmesi ve endüstri içi ticaretinde de maliyet avantajı sağlamakta son derece çarpıcı örnekler olması bakımından önemlidir. Türkiye’de üretimi yapılan buğdayın ekmek yapımından ilenmiş gıda ürünleri sanayisine kadar geniş bir yelpazede üretiminin olması ve bu üretimin endüstride maliyet avantajı sağlaması çalışmamızda yer almasına neden olmaktadır. Bunun birlikte arpa ,mısır ve pirinçte de endüstri içi ticaret bakımından maliyet avantajı benzerdir. Bu gibi nedenlerden dolayı tarla bitkileri üretiminde tahılların endüstri içi ticarete önemi büyüktür (Gürlek 1997: 35).

Baklagil olarak sınıflandırılan gıda ürünlerinde yer alan ürünler endüstri içi ticarete kullanılan bir başka tarımsal ürün grubudur. Tarım endüstrisine sağladığı maliyet avantajı endüstri içi ticarete yer verilmesini sağlamıştır. Baklagil sınıfında ki ürünlerin temel besin ihtiyacını karşılama işlevi tarımsal üretimi sağlanmasından daha etkilidir.

Sanayi Bitkileri (pancar,pamuk,tütün) sanayi bitkileri sınıfında verilen tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretteki maliyet avantajı diğer grupta yer alan tarım ürünlerinden daha fazladır. Sanayi ürünlerinde yer alan bitkisel üretimin işlenme olanağı fazla olduğundan birkaç aşamada farklı ürünler üretilmesine izin vermesi özelliğinden dolayı endüstri içi ticarete önemi fazladır ve bu yüzden gruplandırmada yer verilmiştir (Alpar 1985: 36).

Yumru Bitkiler (patates soğan) yumru bitkiler temel gıda maddesi olmasının yanında gıda endüstrisinde kullanılması açısından da önemli bir sınıf teşkil etmektedir. Bu özelliğinden dolayı tahıl veya baklagillerde olduğu gibi tarımda endüstri içi ticaretin gelişiminde ve endüstri içi ticaretin maliyet avantajı sağlaması bakımından önemlidir.

Bağ Bahçe Tarımı (Meyve,sert ve yumuşak çekirdekli, turunçgiller) bu sınıfta verilen ürünlerin gıda maddesi olarak kullanımının yanında özellikle meyve suyu üretiminde gıda endüstrisinde maliyet avantajı sağladığı belirtilebilir.

Sebze genelde temel gıda maddesi olarak üretilmesinin yanında konserve ve gıda sanayisinde sıkça kullanılmasının endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağladığı ve sağlanan bu maliyet avantajının aynı zamanda üretimde ki katma değeri arttırdığı söylenebilmektedir.

Bağcılık ve zeytincilik tarımsal üretiminin gıda endüstrisinin hammaddesi olduğu ve endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağlayan bir ürün çeşidi olduğu bilinmektedir. Bu ürünün işletilmesinde katma değer arttırıcı bir yönü vardır (Baysal 1984: 23).

Hayvansal üretim bilindiği gibi, hayvan yetiştirmek ve hayvansal ürünler elde etmektedir. Hayvansal üretimin temel gıda endüstrisinin yanında endüstrinin çok çeşitli kollarında kullanılıyor

olması deri giyim gıda kozmetik v.s endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağladığı gibi üretimde çeşitliliği de beraberinde getirmektedir.

1.4.TARIMSAL ÜRETİMİN ÖZELLİKLERİ

Tarımsal üretimin iklim koşulları yanında diğer faktörler ve ürün arz ve talep esneklikleri açısından diğer ürünlere göre ayrışmasına yol açan belli başlı özellikleri aşağıdaki gibi belirtebiliriz.

a) Doğal özellikler tarımsal üretim doğa koşullarına bağlıdır. Üretim her türlü doğa koşullarına bağlı olarak dış ortamda yapılır. Tarımsal üretimin çeşidini ve miktarını belirleme de toprak ve iklim koşulları etkilidir. İklim ve toprak koşullarını değiştirmek genelde mümkün değildir. Doğa koşullarının izin verdiği şekilde tarımsal faaliyet sürdürülür. Sulama,sera ,makinleşme gibi teknolojilerin kullanımı ile doğal koşulların etkisini azaltarak açık ve kapalı ortamda üretim yapmak bir ölçüde mümkün olmaktadır (Erkuş 1995: 45).

b) Tarımsal üretim uzun sürelidir ve mevsimlere göre değişir Her üretim için farklı ve zorunlu olan zaman kısıtlanamaz, bu yüzden işlerin çoğu mevsimlidir. Üretim mevsimlere bağlı olarak kesiklidir. Belli bir zaman ve çaba sonunda ürün elde edilir. Bazı mevsimlerde ürün bolluğu görülürken bazı mevsimlerde ise hiç ürün alınmaz.

c) Doğal ortamın koşullarına bağlı olarak birkaç ürünü bir arada yetiştirme gerekliliği vardır. Bu ürün çeşitliliği ile birlikte her mevsim yapılacak işler farklı olduğundan tarımda iş bölümü ve uzmanlaşma zordur. Üretici her işi bilmek zorunda kalır. Son dönemde gelişmelere bağlı olarak tek ürün yetiştiren işletmeler çoğalmaktadır.

d) İşletme elindeki olanaklara ve bulunduğu yöre koşullarına bağlı olarak üretim biçimini seçmeye çalışır. Üreteceğine ve ne zaman nasıl üreteceğine ürünü nasıl değerlendireceğine karar verirken elinde ki olanaklara ve doğa koşulları arasında uyum yaratmak zorundadır. Bunun için ürün elde etme ve ürün değerlendirme konusunda teknik ve ekonomik bilgilere dayanan tahminler ve planlar yapılmak zorunluluğu vardır.

e) Üretim belli riskler ve belirsizlikler ortamında yapılmaktadır. Risk geleceğin belli bir olasılıkla tahmin edilebilmesidir. Üretimde karşılaşılan riskler arasında kaza, hastalık, kişilerden kaynaklanan zararlar başta gelir. Belli koşullarda yapılan bir meyve taşımacılığında meyve kasaları iyi yerleştirilmediğinde meyve kasalarının yüzdesi bizlere taşıma riskini göstermektedir. Risk ve belirsizliği azaltmak için bazı önlemler alınabilir. Bunların arasında ürün sigortası yaptırmak işletmede tek bir üretim faaliyeti yerine değişik üretim çeşitlerini uygulamak üretim vb

Üretim teknolojilerini geliştirmek üretim kolunda oluşan zararın etkisi diğer üretim kolunda elde edilen karla azaltılmış olur (Arslan 2008: 37).

1.5. TÜRKİYE’DE UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI

Tarım politikası tartışmaların verimli olabilmesi için politikaların uygulama ve yapılabilirliklerini belirleyen ana unsurların sınıflandırılması ve varsayımların açıkça ortaya koyması gerekmektedir. Aksi taktirde politikaların uygulama düzeyi ve olası etkileri karıştırılmaktadır. Genel politikalardan bahsederken tartışma aniden ürün ve bölge düzeyine inmekte veya tarım politikaları kırsal politikalarla çalışmada tarım politikalarının analitik erevesi belirlenecektir. Başka bir ifade ile anlamda ortak dil yaratmak amaç edilmiştir. Bu bölümde Türkiye’de tarım politikaları amaçları araçları ve sonuçları açısından değerlendirilmiştir.

Türkiye’de tarım politikalarının değerlendirilmesindeki en büyük güçlük amaçlarının ne olduğunun belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Genelde kırsal politika ile tarım politikası, amaçlar ile araçlar ve kısıtlar birbirine karışmış durumdadır. Türkiye’nin resmi genel ekonomik ve sektörel hedeflerin ortaya koyduğu beş yıllık kalkınma planları incelendiğinde bu karmaşa açıkça ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan 2011 yılına kadar geçen süreçte uygulanan tarım politikalarını beşer yıllık kalkınma planları şeklinde ele almak doğru olacaktır. Kalkınma planlarında hedeflenen amaçların, girdi verimliliği, fiyat istikrarı, gelir istikrarı, ihracat artışı kalite artışı, kendine yeterlilik, enflasyon önleyici bütçe tasarrufu, grelı fiyatları koruma, desteklenen ürün sayısını azaltma, taban fiyatlarının erken açıklanması, bazı ürünlerde üretimi düşürme, küçük üreticilerde fazla destek, dünya fiyatlarını dikkate alma, yayım hizmetlerini geliştirme tarım istatistiklerini geliştirme zamanında destek ödemeleri kooperatifleri destekleme, pazarlama hizmetlerini geliştirme, üretici ve destek kurumu ilişkisini iyileştirme, gibi amaçların temel alındığı söylenilmektedir (Seymen 2009: 235). Özellikle 2000 yılından sonra yaşanan siyasi iktidar değişikliği ile birlikte tarımsal yönetimin 10 yılı aşkın bir süreçte tek bir tarım yönetiminin olması uygulanan tarım politikalarının değişmeye başladığını göstermektedir. Tarımsal üretime ayrılan finansal kaynak ve üretici projelerine ayrılan finansman desteği ekonomik koşullara bağlı olarak ve GSMH’ da ki artışa bağlı olarak artmaya başlamıştır.

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının yukarıda belirtilen amaçlarının yanında tarımsal üretimi arttırarak tarımsal refahı arttırmaktır. Tarımdaki retim artışı malların çeşitlenmesine de neden olmaktadır. eşitlenen rnler beraberinde endüstri içi ticarete de maliyet avantajı ve üretim çeşitlendirmesine dayanmaktadır. Türkiye de uygulanan tarım

politikalarını incelerken dönemsel bir analiz yapmak uygun olacaktır. 1923 – 1950 yılları arasında ülkede uygulanan tarım politikalarının temel amacı kendi kendine yeterli olunmasıdır (Tecer 2003: 234).

Ülke nüfusunu besleyebilecek bir tarımsal üretim düzeyine ulaşmak cumhuriyet döneminde uygulamaya giren ilk tarım politikalarının temel hedefi olmuştur. Uzun yıllar süren savaş döneminde açlık ve sefaleti yaşayan bir toplum düşünüldüğünde bu yıllarda uygulanan tarımda kendi kendine yeterli olma amacı dönem içinde uygulanması gereken isabetli bir tarım politikasıdır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğundan devir alınan tarım son derece ilkel koşullarla üretimin yapıldığı ve tarımsal planlamanın olmadığı ve üretilen ürünlerin kendi kendine yeterlilikte eksik kaldığı yıllardır. Bu dönemin politika anlamında ilk icraatı Aşar Vergisi denilen tarımda uygulanan verginin kaldırılmasıdır. Bu dönemde çok büyük bir bölümü tarımda istihdam edilen toplumun verginin kaldırılması ile birlikte ekonomik olarak refahının arttığını görmekteyiz. Bu dönemde tarımsal üretim tarımsal işgücüne dayanmaktadır. Bu işgücünün çok büyük bir bölümünü savaşlarda kaybetmiş olan bir toplum düşünüldüğünde kalkınma stratejileri arasında tarımda modernleşmeyi belirlemek gelişmenin altyapısını oluşturma yolunda önemli adımların atıldığını göstermektedir. Bu stratejilere uygun olarak aşar vergisinin kaldırılmasının yanında tarımsal kalkınmanın finansmanını sağlamak için ziraat bankasının yeniden yapılandırılması da söz konusudur. Tarım kredi kooperatiflerinin kurulması, üreticilere tarımsal üretim eğitimlerinin verilmesi, altyapı yatırımlarının başlaması bu dönemde uygulanan önemli ekonomi politikalarıdır (Aruoba 1969: 75).

1923-1950 yılları arasında uygulanan tarım politikaları 1963 yılından önce uygulandığından kalkınma planlarının olmadığı görülmüştür. 1963 yılından sonra hayata geçirilen politikalar planlı ekonomiye geçişin göstergesidir. 1923-1950 yılları arasındaki dönemde belirlenen politikaların hayata geçirilmesinde uygulanan politikaların arkasında güçlü bir iktidarın olması ve büyük bir yıkım halinde olan ülke ekonomisinin hızlı bir şekilde düzelmeye isteği de yatmaktadır. 1950 ile 1960 yılları arasında ise belirlenen bu politikalar çerçevesinde hızlı bir makineleşme döneminin yaşandığı görülmektedir. İkinci dünya savaşı sonrasında dünya politik koşullarında meydana gelen değişimle birlikte daha liberal ve dışa açık genel ekonomi politikalarına uygun olarak tarım politikalarının öncelikli hedefi yeniden tanımlanmıştır. İhracatın artırılması söz konusu amaca yönelik temel amaç ise tarımsal makineleşme olmuştur (Subaşı 1982: 23).

Yeni toprakların ekime açılması yoluyla yolu ile sağlanan üretim artışı ihracatta yeni bir ivme kazandırırken tarım kesiminin pazar ekonomisine açılmasına da olanak yaratmıştır. Traktör

kullanımı ile sınırlı olan makineleşmenin tarımda yapısal bir dönüşümü başlatmaması söz konusu politikaların kısa sürede etkisizleşmesine yol açmıştır. Alt yapısı tam olarak hazırlanmadan gerçekleştirilen çok hızlı ve rasgele makineleşme önemli bir teknik sermaye israfından başka kentlerin barındırmakta zorlanacağı yoğun bir kırsal göçünde başlamasına neden olmuştur. 1950-1960 yılları arasında tarımsal makine ithalatına izin verildiği ve bu ithalatın kısa süre içerisinde döviz rezervlerinde azalmaya yol açtığı söylenebilir. 1980 öncesinde döviz girişinin özel kesime yasak olması ve kamu kesiminin döviz rezervini sınırlı tutmasının bu duruma etkisi büyüktür. Dönemsel analizimize devam ederken 1960-1980 yılları arasında tarımsal modernizasyona devlet desteğinin sağlandığı dönem olarak adlandırılmaktadır (Karacan 2009: 11).

Bu dönemde öncelikli politika hedefi ise tarımsal üretim ve verimliliğin artırılmasıdır. Planlı dönemde başlatılan ithal ikamesine dönük sanayileşme ekonomi politikaları çerçevesinde tarım kesiminden sağlanacak tarımsal artık yada fazla yalnızca hızlı bir biçimde artan kent nüfusunu beslemeyecek fakat aynı zamanda gelişen sanayiye hammadde ve iç ve dış finansman olanağı yaratacaktır. 1960'lı yıllarda Türkiye'de tarımsal üretimin artırılması tamamen toprağın verimliliğinin artırılmasına bağlıdır. Bu dönemde devlet kimyasal gübre, tarım zararlıları ile mücadele ilacı tohumluk ve sulama gibi verimlilik arttırıcı modern girdilerin artırılmasına yönelik kullanımı teşvik eden sübvansiyonlara yönelmiştir. Modern girdi kullanımına daha önce de belirtildiği gibi gerçekten kalıcı bir yaygınlık kazandırabilmiştir. Devlet yaygın bir destekleme sistemi ile tarımsal ürünlerin değerlendirmesine yönelik üretim artışlarını özendirmiştir. 1960 - 1980 yılları arasında iç ticaret hadlerinin genelde 100 ün üzerinde seyretmesi tarımsal destekleme fiyatlarının yükselmesinin açık bir göstergesidir.

Sonuç olarak devlet desteğine tarımsal modernizasyon politikalarından azımsanmayacak başarılar elde etmiştir. Endüstriyel bitkilerden sebzelere kadar çok sayıda tarımsal üründe %100'e yaklaşan verimlilik artışı sağlarken söz konusu dönemde ortalama %3.5'e yaklaşan yıllık üretim artışı gerçekleştirmiştir. Takip eden dönemde ise 1980 sonrası liberal tarım politikalarına yönelik dönem olarak adlandırılan dönemden bahsedilebilir. Türk ekonomisinin 1970 li yılların sonunda içine girdiği bunalımdan kurtulmak amacı ile 24 Ocak 1980 yılında uygulanan istikrar politikaları uygulanan tarım politikaları içinde bir dönüm noktası olmuştur (Parasız 2004: 23).

Bu dönemde yaşanan döviz darboğazı ve yüksek enflasyon şeklinde kendini gösteren ekonomik bunalımı aşmak ve piyasa mekanizmalarına hareketlilik kazandırmak amacı ile getirilen istikrar tedbirleri devletin tarım kesimine verdiği desteğin azamide tutulmasını öngörmekteydi. Bu dönemde yaşanan yüksek enflasyonun nedeni olarak tarım kesimine verilen

düşük faizli tarım kredileri tarımsal girdi sübvansiyonlarına ve yüksek düzeyli destekleme fiyatları gösteriliyordu.

Piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmayı amaçlayan istikrar politikalarının tarım kesimi ile ilgili ilk uygulaması ocak 1980 yılında gübre fiyatlarının önemli ölçüde arttırılması olmuştur. Bu tarihten sonra kimyasal gübrenin yanında diğer modern girdilere sağlanan devlet desteği de aşamalı olarak kaldırılmaya başlamaktadır. Büyük ölçü de dışarıya bağımlı modern girdilerin fiyatları piyasa şartlarına göre dalgalanmaya bırakılmaktadır. Aynı dönemde tarım kesimine sağlanan kredilerin kullanım koşulları ağırlaştırılmıştır. 1980 yılından itibaren tarımsal destekleme fiyatları düzeyi düşürülürken destekleme kapsamındaki ürün sayısında azalma görülmektedir. 1980 -1990 yılları arasında ki tek partili iktidar bu dönemde tarım politikalarında öngörülen düzenlemelerin daha hızlı hayata geçirilmesine olanak sağlamıştır. 1980 1990 yılları arasında tarımda liberalleşme olanaklarının en fazla arttığı bu dönemde tarımsal üretime dayalı gıda ve üretim şirketlerinin kurulmasına bu dönemde rastlamaktayız. 1990 yılından itibaren tarım politikalarında yapılan değişikliklerin 1990 -2000 yılları arasında gösterdiği gelişmelerin tarımda modernleşme ile birlikte üretimde verimlilik artışı amaçladığı görülmektedir. 1990 -2000 yılları arası sürecin en büyük özelliği: 1980-1990 yılları arasında devlet desteğinde yaşanan köklü mantalite değişikliğidir. Devlet desteğinde yaşanan bu köklü değişiklik modernleşme sürecini henüz tamamlayamamış tarım kesimi için olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Şahin 2007: 12).

Devlet desteğinin azalması öncelikle modern girdi kullanımı üzerinde etki yapmıştır. Girdi kullanımı başta olmak üzere modernleşme çabalarında ki azalmanın yaşandığı bu dönemde verimlilik ve üretim artış hızında da bir düşüş yaşanmaktadır. 1980-1990 yılları arasında %3.5 e dayanan yıllık ortalama tarımsal üretim artışları 1980 sonrası dönem için %2 nin altındadır öte yandan tarımsal ithalatta yerli üretimin serbestleşmeye gidilmesi hayvansal üretim gibi bir takım üretim dallarında olumsuz etkiler yaratmıştır (Turgut 2010: 23).

2000 yılından 2010 yılına kadar yaşanan 10 yıllık süreçte uygulanan tarımsal politikaların 1990 -2000 yılları arasında yaşanan tarımsal liberalizasyona paralel olarak Avrupa Birliğine uyum yasaları çerçevesinde yeni bir düzenlemeye gittiği görülmektedir. Tarım kesimi için yeni politika oluşturma gerekliliği uzun yıllardır. Türkiye’de genel kabul gören bir görüştür. Yeni politikalar için öneriler farklılaşsa da geleneksel tarım politika ve araçlarının artık işlevlerini tamamlamadıkları ve etkinliklerini kayb ettikleri görüşü tüm siyasi iktidarlar tarafından benimsenmektedir. Türk tarımının kendi bünyesinde gerçekleşen teknik ekonomik ve sosyal dönüşümler kadar iç ve dış ekonomik koşul ve politikalarda son yıllarda meydana gelen

değişiklikler yeni bir tarım politikasına yönelme düşüncesini belirleyen temel unsurlar olmuşlardır.

Tutarlı ve etkin tarım politikalarının tanımı her şeyden önce mevcut bir takım politikalardan geçmektedir. Avrupa Birliğine uyum çerçevesinde hayata geçirilen tarımsal politikaların 2000 -2010 yılı itibari ile Avrupa Birliği tarım düzenlemelerine uygun olarak belirlendiği görülmektedir. Avrupa Birliği ile Ocak 2001 de hazırlanan tarım müktesebatına göre tarımsal üretimden tarımsal kurumlaşmaya kadar birçok düzenlemeye yer verilmiştir. Tarım Bakanlığı yeniden yapılandırılmış, tarımsal üretim verilerinin ve tarımsal istatistiklerin yeniden düzenlenmesi konularına ayrıca yer verilerek tarımsal enformasyonların düzenlenmesinin ve kayıt edilmesinin önemi bir kez daha vurgulanmıştır. 2000 yılından sonra tarım politikalarının uygulanmasında tarım politikaları yönetiminin tek bir grubun elinde olması politikalarda yapılması istenilen hamlelerin daha hızlı hayata geçirilmesine de olanak sağlamaktadır (Turgut 2010: 23).

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının önemli bir ayağını üreticilerin ziraat bilgilerinin ve üretmekte olduğu ürün hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Özellikle çiftçiyi ve tarımsal üretici bilgilendirme ve üretimi arttırmaya yönelik eğitim programlarında ve gıda sağlığı hakkında verilen bilinçlendirme toplantılarında temel amaç üretimin kalitesinin artırılması ve üreticinin daha sağlıklı üretim yapmasına olanak sağlamaktır. Tarımda uygulanan politikaların hayata geçirilmesinde önemli bir kriter tarımın finansmanıdır. Bunun için tarımda uygulanan kredi politikalarından söz etmek gerekmektedir. Tarım kesiminde uygulanan kredi politikası, üretimi artırma amacına yönelik yatırımlara teknolojik ve biyolojik gelişmeleri uygulamaya ve yeterli bilgi düzeyini elde etmeye bağlıdır. Bu durumların gerçekleşmesi sağlanacak sermaye miktar ve olanaklarına bağlıdır (Şahin 2007: 12).

Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının finansmanı gerçekleştirirken Türkiye’nin tarımda gelişmemiş bir ülke olduğu gerçeği göz önüne alınmalıdır. Bu gerçeği tarımda istihdam edilen işgücünün fazlalığı tarımda gizli işsizliğin bulunduğu gerçeklerini göz ardı etmemek gerekmektedir. Tarım politikalarının finansmanında gizli işsizlik olgusundan hareketle yola çıkılmalı ve bu bağlamda tarım kesimindeki işgücü fazlasının sanayi ve hizmetler gibi diğer sektörlere kaydırılmasına olanak verecek eğitim politikalarının desteklenmesi gerekmektedir. Bunun dışında tarımda toprağın sınırlı üretim kapasitesini arttırmak amacı ile ilkel tarım olanaklarını arttırmaya yönelik projelerin finansmanı gerekmektedir. Tarımda makineleşmeye yönelik gelişimlerin finanse edilmesi uygulanması gereken diğer finansman olanakları arasında yer almaktadır. Tarım kesiminde üreticinin çok sınırlı tasarruf yapabildiği bir gerçektir. tasarrufun

az olması sermaye birikimindeki artışında yavaş olduğu anlamına gelmektedir. Tarımsal kredi politikalarının uygulanmasına yönelik uygulamalar tarım üreticisinin sermaye birikimini arttırmaya yönelik olmalıdır. Türkiye de uygulanan tarım politikalarının finansmanında finansmanı sağlayan kredi kuruluşlarının yapılandırılmasından bahsetmek gerekmektedir.

Birçok ülkede merkez bankaları veya merkez bankalarının yerini tutan kuruluşlar tarımsal kredi konusunu kolaylaştırmak için çaba sarfederler. Bu çabaları daha çok kredi kurumlarını finanse etmek veya tarımsal senetlerin finansmanı şeklinde olur (Şahin 2007: 10).

Türkiye tarım kuruluşlarının finansmanını sağlayan önemli kuruluşlardan bir tanesi Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasıdır. Bu banka tarafından finansmanı yapılan ise tarım kredi satış kooperatifleridir. Türkiye de tarımsal kredi vermek amacı ile kurulan bu kuruluşların dışında Şekerbank, Tütüncüler Bankası ve bazı yerel bankalar tarımsal kredi veren kuruluşlar arasında yer alabilir. Bu kuruluşların daha çok ticari taraflarının ağır bastığı ve açtıkları tarımsal kredilerin toplam kredi hacminin %2-3 ü olduğu görülmektedir (Şahin 2007: 12).

Ülkemizde organize olan ilk tarımsal kredi kuruluşu 1863'te gerçekleştirilen menafi sendikalarıdır. Memleket sandıkları olarak isim değiştiren bu kuruluşların devamı olarak ziraat bankası kurulmuştur. Ziraat Bankasının genel faaliyet ve plasman programının ana çizgileri saptaması kredilerin üretim konuları bakımından ulusal ekonomi gereklerine ve çiftçilerin gereksinimlerine göre dağıtım oranı ve biçimlerin belirlenmesi ve bu konular üzerinde ticaret tarım ve maliye bakanları ile banka yönetim kurulu tarafından gereken talep ve başvuruların incelenmesi ve genellikle tarımsal kredilerin ülkelerin yüksek gereklerine göre akılcı bir biçimde düzenlemek için ticaret bakanının başkanlığında maliye, tarım ve orman köy işleri bakanları bu kurulun doğal üyesidir. Devlet bankası başkanları bu kurula katılırlar. Tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatifleri birliği tarımsal kredilerin finansmanını yapan diğer kurum ve kuruluşlardır. Türkiye'de bu politikaların uygulanmasına yer alan kuruluşların uygulama alanlarında bazı kredi uygulamaları bulunmaktadır (Şahin 2007: 12).

Tarım işletmeleri sermaye eksikliklerini kredi aracılığı ile tamamlamak çabasıdadır. Türkiye genelinde ki işletmelerde ki borç miktarının aktif sermayeye oranı %10 un altında bulunmaktadır. Türkiye'de hükümetler tarım politikası çerçevesinde çok çeşitli zaman zaman çelişen ve oldukça karmaşık araçlar seti kullanmışlardır. Bu araçları kullanmada temel amaç bitkisel ürünlerde bu destekler geçmişte ithalat kısıtlamaları ile günümüzde ise yüksek tarifelerle desteklenen iç fiyat destekleri ile desteklenmiştir. Hayvancılık sektöründe fiyatları desteklemenin ana yöntemi sınır önlemleri almak olmuştur. Tüketicileri korumak için fiyat kontrolü ve ihracat

vergileri de konulmuştur. Hayvancılık sektöründe fiyatları desteklemenin ana yöntemi sınır önlemleri almak olmuştur. Tüketicileri korumak için fiyat kontrolü ve ihracat vergileri de kullanılmaktadır. Girdi sübvansiyonları ve krediler üreticilerin verim ve gelirlerini arttırmalarına ve yerli girdi sanayilerine sınır önlemleri ile sağlanan tüketicileri korumak için fiyat kontrolü ve fiyat vergileri de kullanılmıştır. Sübvansiyonları ve krediler üreticilerin verim ve gelirlerini arttırmada yerli girdi sanayilerine sınır önlemleri ile sağlanan korumayı devam ettirmişlerdir. Birkaç ürünün ekilen alan kısıtlamalarının dışında üretim veya satış miktarlarının dışında üretim ve satış miktarlarına hiçbir kota yada sınırlama konmamaktadır. Türkiye de kullanılan tarımsal politika araçları destekleme ve taban fiyatları, hedef fiyat farkı ödeme, teşvik primi, ithal ihraç sınırlamaları, ithal ihraç vergileri, ihraç sübvansiyonu, ihraç ithal tekelleri, erken söküş teşvik planı, üretim teşvik primi, avans ödeme, emanet alım sistemi, toplu konut fonu, ekim alanı sınırlamaları, üretim kontrolü, üretim kısıtlaması tazminatı, doğal afet yardımları, ürün değiştirme ödemeleri, katma değer vergisi, tüketici fiyatlarına müdahale, gelir vergisi muafiyeti, stopaj vergisi, altyapı ve yapısal hizmetler, koruma ve kontrol denetim hizmetleri, hayvan ırkını ıslah primi, yem destek primi, su, elektrik ve enerji sübvansiyonu kredi sübvansiyonu ,tohum destekleme primi, gibi örneklerini uzatabileceğimiz bir takım araçlardır. Türkiye’de uygulanan tarım politikalarına yer verirken tarımsal destekleme politikalarına yer vermek uygun olacaktır (Serin 1998: 17).

Tarımsal üretimin mevsimlik ve doğa koşullarına bağlı özellikleri ile tarım kesiminde üretim miktarı, fiyatlar ve gelirler bir dönemden diğerine önemli dalgalanmalar göstermektedir. Dalgalanmaların vermiş olduğu istikrarsızlık ve belirsizliğin egemen olduğu tarım kesiminde devletin üreticileri çeşitli şekillerde korumaya ve teşvik etmeye çalışması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Tarımın kalkınma süreci içerisinde yükselen gelir düzeyi ile bir yandan sanayi ve diğer kesimlere kaynak aktarma, vergi gelirlerine katkıda bulunma diğer yandan artan tüketim harcamaları ve değişen tüketim kalıpları sonucu tarım dışı kesimlerce üretilen mal ve hizmetlere olan talebi artırma ve yurt içi talebi artırma ve yurt içi piyasanın genişlemesine katkıda bulunma işlevi göz ardı edilemez tarımda destekleme politikalarının önemi bu bakımdan yadsınamaz. Bölgelerin iklim koşullarına en uygun ürün türlerini ve tarım zararlıları ile savaş yöntemlerini araştırmak ve tarımsal bilgi yayım hizmetleri ile çiftçiyi bu konularda eğitmek, sulama ve drenaj tesisleri kurmak tarımsal kredi kaynaklarını arttırmak ve istisnaları tanımak, toprağın verimini ve tarımsal işletmelerin gelir düzeyini yükseltme amacı ile devletçe sağlanan olanaklar arasındadır. Tarımsal işletmelerin gelir düzeyini yükseltmek amacı ile devletçe sağlanan olanaklar arasındadır.

Üretim maliyetlerinin düşürülmesi diğer yandan ürünün değer fiyatı ile ilgili kamu kuruluşlarınca satın alınması amacına yöneliktir (Şahin 2007: 89).

Bununla birlikte fiyata müdahale iki şekilde gerçekleşmektedir. Suni gübre ve zararlılarla savaş ilaçlarının fiyatları sübvansiyonlarla ucuzlatılır. Tarımsal kredilerin faiz oranları düşük belirlenir; devletin sulama tesislerinden ucuz su temini yapılır. Hükümetçe ilan edilen taban fiyatları üzerinden yapılan destekleme alımları ile çeşitli ürünler hasat zamanında ilgili kuruluşların alım merkezlerince tüm ülke için aynı düzeyde olmak üzere ilan edilen fiyatlar ile satın alınır depolanır, sınıflandırılır ve satılır.

Destekleme alımları Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında sadece buğday için yapılmıştır. Giderek diğer tarım ürünleri şeker pancarı, çay, pamuk, tütün, fındık, zeytinyağı, kuru üzüm, kuru incir, ayçiçeği v.b uygulama kapsamına alınmıştır. Yaş sebze meyve yem bitkileri et süt gibi önemli ürünler bu uygulamanın dışında tutulmaktadır. Ülkemizde destekleme alımları ile pek çok kuruluşlar görevlendirilmiştir. Bu destekleme kurum ve kuruluşları arasında: Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel İdaresi, Çay-kur, Tarım Satış Kooperatifleri, Türkiye Şeker Fabrikaları sayılabilir.

Bu kuruluşlar, taban fiyatlarını belirleyerek destekleme alımları yapılmıştır. Bu kuruluşların üreticilerin alım merkezlerine getirdikleri ürünün tümünü satın almakla yükümlü olmalarına karşılık üreticiler şeker pancarı dışında ürünlerini destekleme kuruluşlarına satmak zorunda olmayıp, serbest piyasada da pazarlayabilmektedir. Toprak mahsulleri ofisi sadece buğdayın belli bir bölümünü satın almaktadırlar (Yavuz 2005: 43).

Destekleme kuruluşlarının satın alma yükümlülükleri, piyasa fiyatlarının altında oluşmasını engellemekte açıklanan fiyatlar böylelikle taban fiyat işlevi görmektedir. Planlı döneme kadar destekleme alım politikasına konu olan ürün sayısı yalnızca 11 iken 1980 yılına kadar ürün sayısı hızla artmış ve 15 yeni ürün daha destekleme programına alınmıştır. 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikalarına uygun olarak çay ve tütünde devlet tekeli kaldırılırken, tarımsal üretimde genellikle piyasa koşullarını egemen kılma düşüncesi ile buğday arpa tütün şeker pancarı gibi ürünlere sınırlı bir destekleme uygulaması sürdürülmüştür. 1990' lı yıllarda yeni siyasal yönetim belki de tarımın önceki on yıllık dönemde ihmal edilmiş ve gelir

dağılımında giderek kötüleşmiş olan durumu düzeltmek gerekçesi ile başta tahıl fındık,pamuk üzüm ve ayçiçeğinde taban fiyatları %60-70 gibi yüksek oranlarda tutulmuştur.

Ülkemizde pamuk tütün fındık gibi ihracata yönelik ürünlerde dış piyasa fiyatları göz ardı edilerek belirlenen yüksek taban fiyatları ile alım yapan kuruluşlar daha sonra ihraç edemedikleri ürünü stoklarında biriktirmek yada yok etmek durumunda kalmaktadırlar. Üreticinin kalitesiz ürününü yüksek fiyattan satın alma yöntemi ile uygulanan destekleme politikasının olumsuz sonuçları tütün alımları alanında da görülmüştür. Tütün fiyatlarına yapılan aşırı zamlar tütün ekimini ekonomik sınırların ötesine çekmiştir. Ülkemizde üretilen şark tipi tütünlerin dış pazardaki talebi sınırlıdır. Tekel idaresinin depolama ve işleme kapasitelerinin yetmemesi nedeni ile alımların bir bölümünün üretime katamayıp imha ettiği görülmektedir (Şahinöz 1993: 45).

Bugüne kadar üreticiyi korumak amacı ile kimi dönemlerde yaklaşık 20 ürünü kapsamına alan destekleme politikasından beklenen yararların sağlandığı söylenemez. Bu politika ekonomiye büyük yük getirmiştir. Enflasyonun bir dönem kaynağı olmuş, üreticiyi verimsizliğe itmiş ve ürünlerimizin dış pazarlardaki rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımsal destekleme politikasının çiftçinin malını yalnızca yüksek fiyatla satın alma yolu ile değil daha çok ürünün verimini arttırmak, kalitesini yükseltmek, talebi olan ürünleri üretmeye yönleltmek şeklinde uygulanması doğru olacaktır (Karacan 2009: 23).

Ayrıca taban fiyatlarının hasat zamanında değil, ekimden önce ilan edilmesi, ürünün piyasa koşullarına göre yerel borsalarda satılma olanağının getirilmesi, üreticiyi, hem talep edilen ürünü uygun miktarlarda üretmeye hem de kaliteyi iyileştirmeye yöneltecektir. Devletin yapması gereken sübvansiyonu hasat zamanı yerine ekim aşamasında üretim miktarı ve kaliteyi dikkate alan bir gelir ve prim desteği şeklinde gerçekleştirmesi verimi arttıracak teknolojik gelişmelerden yararlanma olanağı sağlayacak tarım sektöründe serbest piyasa koşullarında varlığını sürdürecektir. Avrupa Birliği ile karşılaştırıldığında ülkemizde tarım GSMH nüfus istihdam ihracat içinde ağırlıklı konumuna karşılık ortalama işletme büyüklüğü ortalama gelir düzeyi ve kişi başına sağlanan tarımsal destek tutarı bakımından çok geri durumdadır. Destekleme politikalarında özellikle 2000’li yıllarda yapılan düzenlemeler Avrupa birliği normlarına uygun olarak hazırlanmaktadır (Serin 1998: 11).

Tablo: 1.9
Türkiye ve AB de Bazı Tarımsal Göstergeler(kişi sayısı,Milyon TL)

	TÜRKİYE	AVRUPA BİRLİĞİ
Toplam tarım Alanı	27000	134261
Toplam işletme sayısı	3967	7370
Ortalama işletme Büyüklüğü	5.9	17.4
Toplam Nüfus	64.5	374
Tarım Nüfusu	22.5	18.5
Tarımda İstihdam	9.4	7.4
Toplam istihdamda tarım payı	45	5
GSMH Tarım payı	14	1.9
Ortalama kişi başına GSMH	3213	23981
Tarımda Kişi başına GSMH	1384	9286
İhracatta tarımın payı	11	7.5
İthalatta tarımın payı	5.7	10.5
Toplam destek miktarı	2.9	45.5
Kişi başına tarım desteği	308	3378

Kaynak :Avrupa Birliği Türkiye Analizi Yıllığı

Uygulanan tarım politikalarında önemle üzerinde durulması gereken konu tablodan da yorumlayacağımız üzere tarımda verimliliklerdir. Kişi başına düşen tarım desteğinin az olması GSMH da tarımın payının gelişmiş ülkeler seviyesine inememesi tarımda gizli işsizliğin istenilen düzeye indirilememesi, tarımda yapılması gereken ve alınması gereken diğer önlemlerdir.

1.6.TÜRKİYE'DE TARIM ÜRÜNLERİ VE GIDA ÜRÜNLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Bir sonraki bölümde endüstri içi ticaret kavramı ve ölçüm yöntemleri konusuna değinileceği için bu bölümün sonunda tarım ve ürünlerinin sınıflandırmasına da kısaca yer vermekteyiz. Bu noktada belirtmek gerekir ki; Türkiye de tarım ürünlerinin sınıflandırılmasında birçok kriter göz önüne alınmaktadır (Dinler 2010: 34).

Bu sınıflandırmaları tarım ürünlerinin biyolojik yapısı içerdiği protein, karbonhidrat ve yağ oranı bu ürünlerin içerdiği DNA yapısı gibi birçok kriterde sınıflandırmak mümkün olabileceği gibi bizlerin çalışmamızda yer vereceğimiz; Tarım ürünlerinin endüstriyel tarım ürünleri ve endüstri dışı yetiştirilen tarım ürünleri olmak üzere iki temel yapıya göre sınıflanmaktadır. Endüstri dışı yetişen tarım ürünlerinden kastedilen ise

işlenmemiş, başka bir ifade ile hammadde olarak kullanılan tarım ürünleri ve temel gıda ürünleridir. Bu iki temel yapı bizlere tarım ürünlerinin endüstri içi ticarete nasıl bir yapıya sahip olduğu konusunda bilgi verecektir. Endüstri içi ticaretin seyrini izleyen bir başka yapı ise tarım ürünlerinin üretiminin gıda endüstrisi açısından nasıl kullanıldığıdır. Gıda endüstrisinde ham maddenin sınıflandırılmasını ise işlenmemiş hammadde şeklinde ki direkt tarladan endüstriye kanallize edilen tarım ürünleri ile yarı işlenmiş hammadde şeklinde açıklama imkanına sahip olmaktadır (Serin 1998: 11).

Gıda maddelerinin sınıflandırılmasında göz önüne alınan bir başka yapı ise gıda maddesinin hem tarımsal hem de temel gıda maddesi olarak kullanımın yapısal uygunlukta olup olmadığıdır. Endüstri içi ticarete avantaj sağlayan bu gıda ve tarım ürünlerini sınıflandırmak gerekmektedir.

Gıda ürünlerinin sınıflandırılmasında diğer bir kriter bu ürünlerin endüstride kullanılıp kullanılmamasına ilişkindir. Endüstride kullanılabilen gıda ürünleri üretiminden pazarlanmasına kadar olan tüm aşamalarda endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağlayan ürünlerdir. Bu ürünlerin maliyet avantajı yanında katma değer açısından değeri de fazladır. Katma değer yaratabilen bu ürünler endüstride son ürün yada aramalı olarak kullanılmaktadır. Endüstri de kullanılabilen gıda ürünleri aynı zamanda direkt gıda ürünü olarak değerlendirilebildiğimiz şekilde de kullanılmaktadır. Endüstri içi ticarete üretim miktarında meydana gelen artışların endüstriler arası ticarete doğru kaymasında en önemli etken miktar artışının yanında tarım ürünü çeşitlenmesidir (Unay 2001: 23).

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin dış ticareti ve tarımsal dış ticaretin gelişimi ile birlikte ticaretin sektörel ve dönemsel özellikleri göz önünde tutulacaktır. Bunu takip eden süreçte elde edilen verilerin ve tabloların gelişimi göz önünde bulundurularak dış ticaretin yıllar ve sektörler bazında izlediği seyir ithalat ve ihracat karşılaştırmaları yapılarak anlatılacaktır.

2.1. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARETİN GENEL GELİŞİMİ VE SEKTÖREL DAĞILIMI

Tablo 2.1 de ihracat ve ithalat verilerinde meydana gelen değişimlerin oransal ifadesine baktığımız zaman ihracat verilerinin hızlı bir artış gösterdiği ithalatında aynı oranda arttığını bu durumun dış ticaret açığını doğal olarak doğurduğunu göstermektedir (Dinler 2000: 53).

Tablo: 2.1.
Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (\$ ve %)

Yıl	İhracat (X) (milyon \$)	İthalat (M) (milyon \$)	Dış Ticaret Dengesi (X-M) (milyon \$)	Karşılama Oranı (X/M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M) (milyon \$)	İhracat/GSMH	İthalat/GSMH
1923	50,7	86,9	-36,1	58,45	137,7	8,9	15,2
1930	71,4	69,5	-1,8	82,1	182,9	11,4	13,9
1940	81,0	50,1	-30,9	62,5	130,9	4,4	2,7
1950	263,4	285,7	-22,3	92,2	549,1	7,6	8,3
1960	320,7	468,2	-147,5	68,5	788,9	3,3	4,7
1970	588,4	947,6	-359,2	62,1	1536,1	3,1	5,0
1980	2910,1	7909,5	-4999,4	36,8	10819,6	4,2	11,80
1990	12959,3	22302,1	-9342,8	58,1	35261,4	8,6	14,7
2000	27775,5	54502,9	-26727,4	51,0	82277,7	13,8	27,1
2005	73476,4	116774,1	-43297,7	62,9	190250,6	20,4	32,4
2009	102143,1	140928,0	-38784,9	72,5	243071,1	16,6	23,0
2010	124649,6	185541,0	-60891,4	67,2	310190,6	19,2	29,2

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, s. 431-435.

Tablo 2.1 de veri aralığı 10 ar yıllık periyot aralıkları ile gösterilmektedir. Türkiye’de dış ticaret hacminin arttığı ve ithalat ihracat artışlarının yaşandığı ve dış ticaret açığının hızla arttığı otuz yıllık süre zarfında ihracatın ithalatı karşılama oranı da artış göstermektedir. Dış ticaret hacmindeki ve dış ticaret açığındaki aritmetik artış her geçen yıl fazlalaşmaktadır.

Tablo: 2.2.
Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 2010-2011 Ocak Nisan (milyon \$ ve %)

Aylar	Yıl	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi		X/M
		Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değişim	
Ocak- Nisan	2010	35,4		53,438		-18,035		66,3
	2011	43,3	22,4	77,007	44,1	-33,670	86,7	56,3
Nisan	2010	9403		14943				62,9
	2011	11898	26,5	20950	40,2	-9,052	63,4	56,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Nisan 2011, Haber Bülteni, Sayı:109, 31 Mayıs 2011.

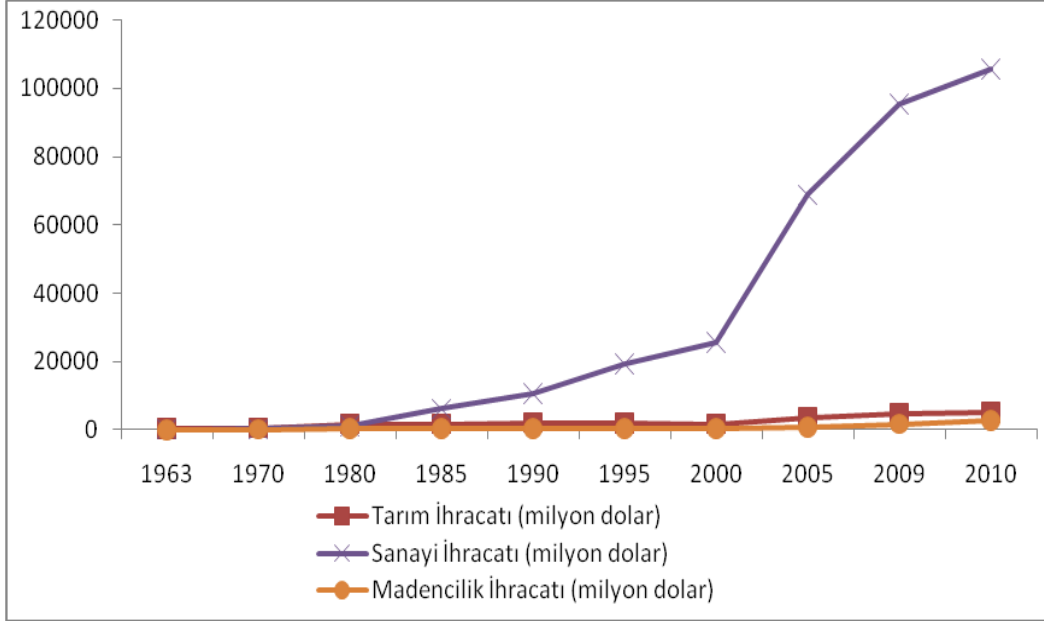
Türkiye’de dış ticaret verilerinin gelişimi son iki yılda ithalat lehinde artış göstermektedir. Bu yüzden dış ticaret verileri paralelinde ülke ekonomisi büyük oranda ithal ikameci bir yapıdadır. 2010 ve 2011 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı %66 civarındadır (Serin 1995: 24).

Tablo: 2.3
Türkiye’de İhracatın Sektörel Payının Gelişimi 1963-2010 (Milyon \$ ve %)

Yıl	Toplam İhracat	Sektörler					
		Tarım		Sanayi		Madencilik	
		Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
1963	368	284	77,2	73	9,8	11	3,0
1970	588	428	72,8	118	20,0	39	6,6
1980	2910	1629	56,0	1065	36,6	191	6,6
1985	7958	1653	20,8	6049	76,0	242	3,0
1990	12959	2025	15,6	10504	79,4	326	3,5
1995	21637	1840	8,5	19260	89,0	391	1,8
2000	27775	1659	6,0	25518	91,9	400	1,4
2005	73476	3468	4,7	68813	93,7	810	1,1
2009	102143	4537	4,4	95449	93,4	1683	1,6
2010	113979	4940	4,3	105569	92,6	2677	2,4

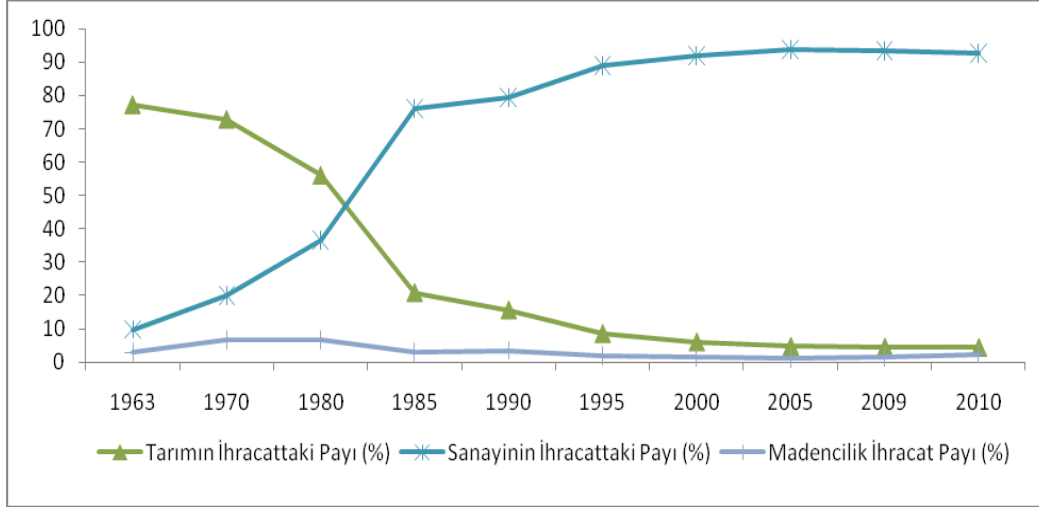
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s. 438-439

Türkiye Ekonomisinde 1963 yılından itibaren toplam ihracatın değeri hızlı bir artış içerisine girerken Bu ihracatın tarım sanayi madencilik gibi birçok üretim kolunda yaygın olması durumunun doğal bir sonucu olarak üretim kollarında devamlı bir artış yaşanmaktadır (Serin 1995: 24).

Grafik 2.1. Türkiye’de İhracatın Sektörel Gelişimi (1963-2010, Milyon dolar)

Grafik 2.1 de görüldüğü gibi 1960 -1980 yılları arasında tarım ve madencilik adlı iki ürünün artışı birbirine paralel artmaktadır. Sanayi ürünlerinin ihracatı 1980 sonrasında hızla artmış, bu artış madencilik ve tarım ürünlerindeki artışa kıyasla daha fazladır.2000 yılından sonra sanayi ihracatı daha fazladır. Bu ihracatın artması üretim kapasitesinin iç talebi karşılamaktan daha fazlasına sahip olduğunu göstermektedir. Tarımsal ürünlerin ithalatında en büyük etkenlerden bir tanesi de dış talepteki daha iyi bir fiyat istemidir. Tarımsal ürünler işlenmiş tarım ürünleri ve hammadde şeklinde daha fazla ihraç edildiği de görülmektedir. Sanayinin ihracattaki payına bakıldığında hızlı bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bu durumda sanayi ürünlerinin ihracattaki payı tarım ürünlerinden daha fazladır. Madencilik ise artış trendinden daha çok durağan bir seyir izlediği görülmektedir (Gürlek 1997: 35).

Grafik 2.2. Türkiye’de İhracatın Sektörel Gelişimi (1963-2010, %)

1980 yılından günümüze olan dönemde ise özellikle tarımda modern üretim tekniklerinin kullanılması ile birlikte tarımsal üretimde miktar olarak artış yaşandığı ülkemizde tarım ürünlerinin dış ticaretinin arttığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan gelişmeleri, önce 1980-2010 dönemi genel olarak verdikten sonra, bu dönemin çok uzun olması nedeniyle iki alt dönem biçiminde 1980-1995 ve 1996-2010 dönemleri olarak açıklayabiliriz (Karluk 2005: 151).

Tablo: 2.4
Türkiye’de İthalatın Sektörel Payının Gelişimi 2000-2010 (Milyon \$ ve %)

Yıl	Toplam İthalat	Sektörler					
		Tarım		Sanayi		Madencilik	
		Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)	Değer	Pay (%)
2000	53.420	2.123	0,39	44.200	82,74	7.097	13,28
2001	40.672	1.409	34,64	32.686	80,36	6.577	16,17
2002	50.278	1.703	3,38	41.383	82,30	7.192	14,30
2003	67.246	2.535	3,76	55.690	82,81	9.021	13,41
2004	94.186	2.757	29,27	80.448	85,41	10.981	11,65
2005	113.330	2.801	24,715	94.208	83,12	16.321	14,40
2006	135.315	2.902	0,024	110.379	81,57	22.034	16,28
2007	143.893	4.641	0,032	113.938	79,18	25.314	17,59
2008	192.294	6.392	0,032	150.252	78,13	35.650	18,53
2009	136.025	4.594	0,033	111.031	81,62	20.625	19,57
2010	155.376	2.147	0,013	145.367	93,55	7.862	5,05

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s. 438-439

2.2. TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN 1980-2010 DÖNEMİ GELİŞİMİ

2.2.1. Türkiye Dış Ticaretinin 1980-2010 Dönemi Gelişimi

Türkiye ekonomisinde 1970’li yıllarda yaşanan olumsuz gelişmeler diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Ekonomide radikal kararların alınmasına neden olmuştur. Bu yüzden 1980 yılı hem Türk Ekonomisi hem de dış ticaret politikaları açısından büyük önem taşımaktadır. 24 Ocak 1980 tarihinde kötüleşen ekonomik durumu düzeltmek adına hükümet tarafından geniş kapsamlı bir ekonomik paket ortaya konulmuştur. 24 Ocak kararları ve daha sonra alınan önlemler yapısal değişiklikler içermesi bakımından önceki istikrar programlarından farklı özellikler taşımaktadır. Başlangıçta istikrar tedbirleri olarak adlandırılan bu politika düzenlenmesi zaman içinde kalıcı bir hal almış ve uzun vadeli bir ekonomi politikasına dönüştürülmüştür (İnan 2010: 4).

Bu politikalar çerçevesinde ihracat rejiminde ihracata dayalı kalkınma stratejisi çerçevesinde ihracat rejiminde önemli düzenlemeler yapılmıştır. İhracatın serbestleşmesine yönelik adımlar atılmıştır. Tescil lisans ve ruhsat uygulamaları gibi bürokratik engeller büyük ölçüde yürürlükten kaldırılmıştır. İhracatın gelişiminde önem arz eden ulaşım haberleşme ve diğer altyapı yatırımları hız kazanmış bir başka ifade ile ihracat seferberliği başlatılmıştır.

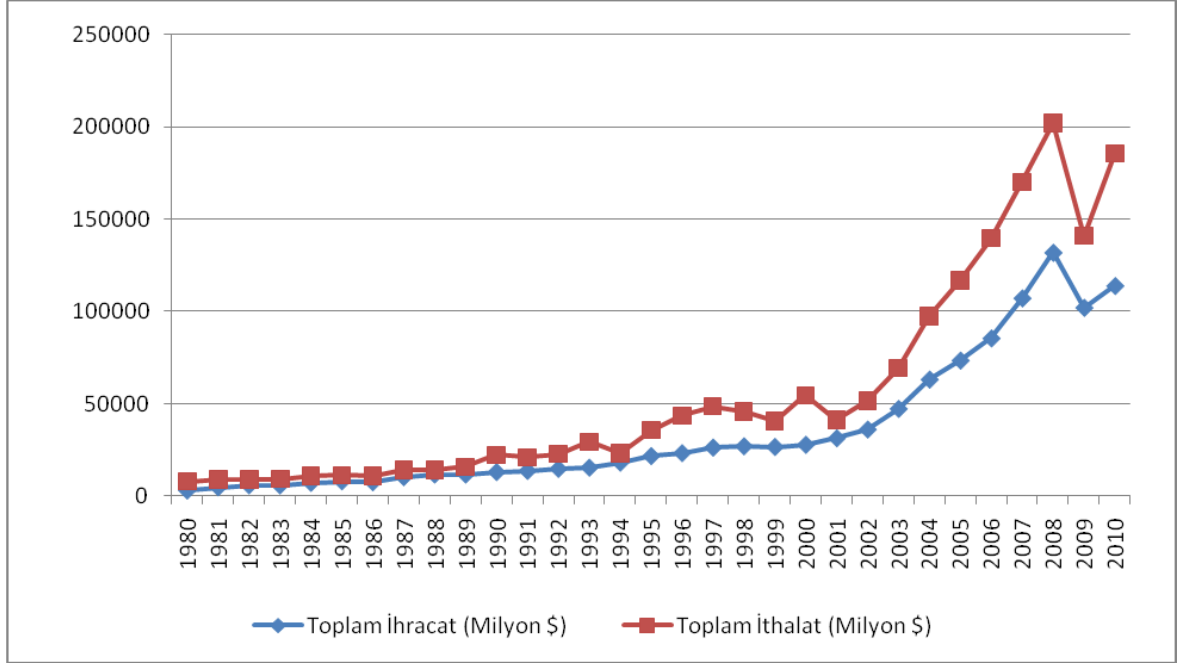
Türkiye’nin 1980 yılında üç milyar doları bulmayan ihracatı, bu kararlar sonrası hızla artmaya başlamış ve 1990 yılında yaklaşık 13 milyar dolara 2000 yılında ise 27 milyar dolara ulaşmıştır. 1990-2000 döneminde siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar yanında 1994,1999 krizleri ve Asya ve Rusya krizlerinin etkisiyle 1997-2000 yılları arasında ihracatın tıkanıdığı da görülmektedir. Bununla birlikte 2001 krizi sonrası tekrar toparlanan ihracatımız küresel krizin etkisinin görülmesinden hemen önce 2008 yılında 132 milyar dolara ulaşmış, krizin etkisiyle yaklaşık %20 civarında gerileme ile 2009’da 102 milyar dolara gerileyen ihracat Türkiye’nin hızla toparlanması sonrası 2010 yılında 113 milyar doları aşmıştır. Bununla birlikte en önemli dış ticaret pazarı olan AB ülkelerinin krizde olması ihracat artışının sınırlı kalmasında da etkili olmuştur.İhracat Türkiye’nin dış ticaret hacminin 10 Milyar dolardan daha fazla olduğu 1980 yılından 200 milyar sınırına dayandığı 2010 yılına kadar geçen süre içerisinde de toplam ihracat verilerinden toplam ithalat verileri çıkarıldığında elde edilen dış ticaret açığının da hızla arttığı görülmektedir (İnan 2010: 4).

Tablo: 2.5
Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (Milyon \$ ve %)

Yıl	Toplam İhracat (\$)	İhracat Değişme (%)	Toplam İthalat (\$)	İthalat Değişme (%)
1980	2.910.121.619		7.909.364.105	
1981	4.702.934.406	61,6	8.933.373.864	12,9
1982	5.745.973.370	22,2	8.842.665.488	-1,0
1983	5.727.833.673	-0,3	9.235.002.089	4,4
1984	7.133.603.594	24,5	10.757.032.353	16,5
1985	7.958.009.699	11,6	11.343.376.345	5,5
1986	7.456.725.601	-6,3	11.104.771.288	-2,1
1987	10.190.049.416	36,7	14.157.806.908	27,5
1988	11.662.024.117	14,4	14.335.397.805	1,3
1989	11.624.691.720	-0,3	15.792.142.914	10,2
1990	12.959.287.612	11,5	22.302.125.589	41,2
1991	13.593.462.021	4,9	21.047.013.873	-5,6
1992	14.714.628.825	8,2	22.871.055.114	8,7
1993	15.345.066.893	4,3	29.428.369.530	28,7
1994	18.105.872.075	18,0	23.270.019.027	-20,9
1995	21.637.040.881	19,5	35.709.010.773	53,5
1996	23.224.464.973	7,3	43.626.642.496	22,2
1997	26.261.071.548	13,1	48.558.720.673	11,3
1998	26.973.951.738	2,7	45.921.391.902	-5,4
1999	26.587.224.962	-1,4	40.671.272.031	-11,4
2000	27.774.906.045	4,5	54.502.820.503	34,0
2001	31.334.216.356	12,8	41.399.082.953	-24,0
2002	36.059.089.029	15,1	51.553.797.328	24,5
2003	47.252.836.302	31,0	69.339.692.058	34,5
2004	63.167.152.820	33,7	97.539.765.968	40,7
2005	73.476.408.143	16,3	116.774.150.907	19,7
2006	85.534.675.518	16,4	139.576.174.148	19,5
2007	107.271.749.904	25,4	170.062.714.501	21,8
2008	132.027.195.626	23,1	201.963.574.109	18,8
2009	102.142.612.603	-22,6	140.928.421.211	-30,2
2010	124.649.451.532	22,3	185.541.036.697	31,7

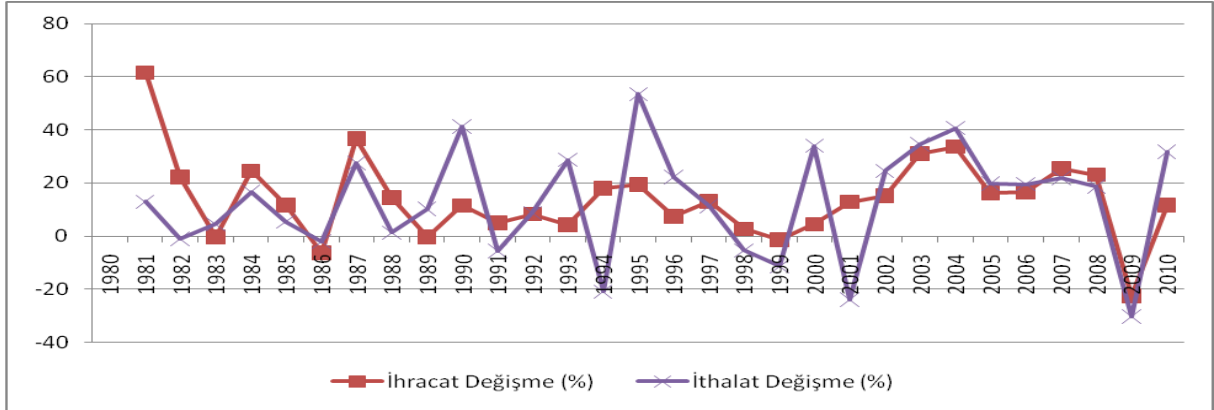
Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923–2009**, Ankara: 2009, s. 438-439

Türkiye’de dış ticaretin gelişimini gösteren tablo 2..5 de bir önceki yıla göre elde edilen verilerin değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu yıllar arasında ki dalgalı seyrin 2010 yılında kadar yaşandığı görülmektedir. Dalgalanmanın nedenleri arasında daha önce de vurguladığımız gibi talep dalgalanmaları ve konjonktürel bazı darboğazlar ele alınmaktadır (Karacan 2009: 73).

Grafik 2.3. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, Milyon Dolar)

Liberal Ekonomiye Geçişin Yaşandığı 1980 yılından 2010 yılına kadar süregelen zaman diliminde toplam İthalat ve toplam ihracat verileri hızlı bir artış trendi içerisine girmektedir. Bu durumda ortaya çıkan dış ticaret açığı durumu söz konusudur. Dış ticaretin toplam ihracat ve toplam ithalat bazındaki artışı dış ticaret hacmini geçen yıllar itibari ile daha fazla arttırmaktadır.

Grafik 2.4. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, % Değişme)

1980 yılından itibaren ithalat ve ihracat değişim verilerine bakıldığında sürekli artan yada sürekli azalan bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Trend bir önceki yıla göre göreceli olarak çok büyük yada çok küçük değerler alabilmektedir. Artış ve azalış trendlerinin bir arada yaşandığı konjonktürel değişimin ihracattan ithalata doğru kaydığından söz etmek mümkündür (Şahin 1990: 42).

2.2.2 Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticaretinin 1980-2010 Dönemindeki Gelişimi

Türkiye de tarımsal ürünlerin dış ticareti hakkında bilgi verirken çalışmamıza Türkiye' de ki bitkisel üretim konusuna değinerek başlamak gerekmektedir. Ülkemizde bitkisel üretim iklim şartlarına bağlı olarak dünya üzerinde en fazla çeşit bitkinin yetiştirilebildiği bir ülkedir. Birçok iklim kuşağının etkisinde kalan bir coğrafya üzerinde olması ülkede bitkisel üretimin çeşitliliğini arttırmaktadır. Bu özelliğinden dolayı uzun yıllar ilkel tarım yöntemlerinin kullanılmasına rağmen tarımsal üretim çeşitliliği ve üretilen tarım ürünlerinin sayısı fazladır (Şahin 1990: 42).

Türkiye' de üretim miktarının ve üretim çeşitliğinin fazla olması tarım ürünlerinin dış ticaretini de beraberinde getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1980 yılına kadar olan zaman diliminde tarımsal ürünlerin hammadde biçiminde olduğu endüstriyel tarım ürünü yetiştirmede miktar olarak yetersiz kaldığı görülmektedir. Bahsi geçen yaklaşık altmış yıllık zaman diliminde tarımsal ürünlerin iç talebi karşılamakta olduğu ve üretimin çok az bir bölümünün, dış ticarete kullanılabildiği söylenebilir.

Tarımsal ürünlerin dış ticareti ise buna paralel bir değişim göstermektedir. 1980 -2010 yılları arasında elde edilen verilerden tarımsal ürünlerin dış ticaretinde bir artış hacminin sürekli yaşandığı görülmektedir.

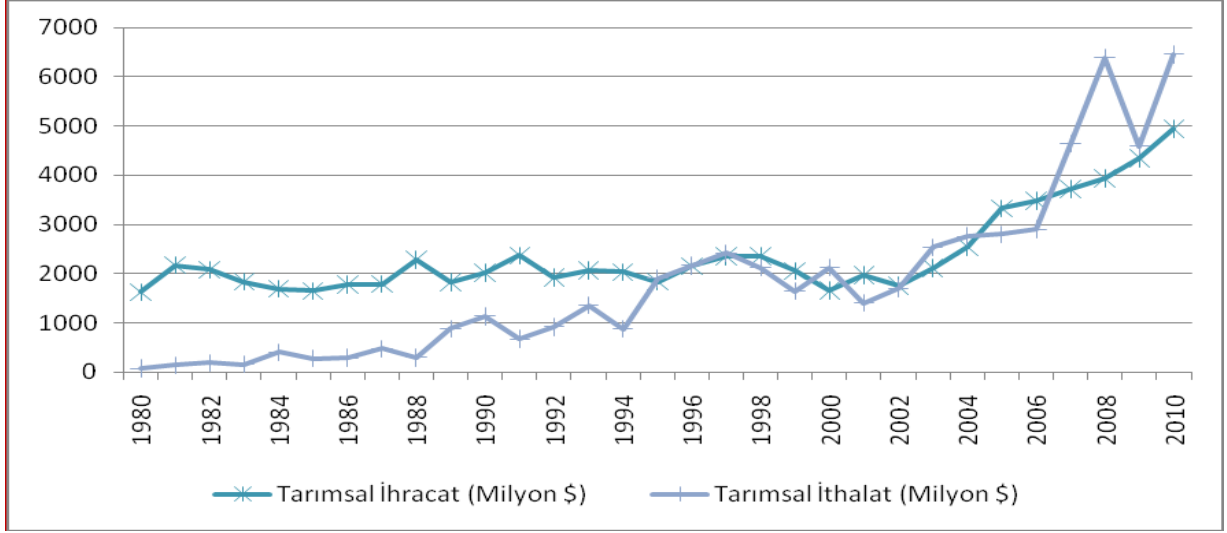
Tarımsal ürünlerin dış ticaretinin de artışı buna paralellik göstermektedir. Tarımsal ürünlerin dış ticaretinde artan ithalat kaleminin en önemli payını başta ABD olmak üzere Avrupa ve uzak doğu ülkelerinden ithal edilen tarımsal makine girdisi oluşturmaktadır (Şahin 2002: 116).

Tablo: 2.6
Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (Milyon \$ ve %)

Yıl	Tarımsal İhracat (Milyon \$)	Tarım İhracatı Değişme (%)	Tarımsal İthalat (Milyon \$)	Tarım İthalatı Değişme (%)
1980	1.629.229.616	-	79.702.086	-
1981	2.172.926.417	33,4	143.094.761	79,5
1982	2.082.620.518	-4,2	189.496.731	32,4
1983	1.837.446.719	-11,8	159.090.906	-16,0
1984	1.694.143.585	-7,8	406.370.776	155,4
1985	1.652.944.846	-2,4	282.188.080	-30,6
1986	1.784.608.120	8,0	288.580.159	2,3
1987	1.788.278.382	0,2	475.655.643	64,8
1988	2.288.895.119	28,0	300.356.633	-36,9
1989	1.833.351.904	-19,9	886.402.559	195,1
1990	2.024.935.687	10,4	1.137.024.465	28,3
1991	2.369.176.667	17,0	675.130.225	-40,6
1992	1.922.508.986	-18,9	923.984.979	36,9
1993	2.071.910.033	7,8	1.356.954.189	46,9
1994	2.032.882.517	-1,9	881.569.677	-35,0
1995	1.839.972.842	-9,5	1.907.126.015	116,3
1996	2.152.577.440	17,0	2.165.686.653	13,6
1997	2.353.848.487	9,4	2.416.734.064	11,6
1998	2.357.424.937	0,2	2.125.386.722	-12,1
1999	2.057.511.368	-12,7	1.648.518.139	-22,4
2000	1.659.091.973	-19,4	2.123.186.864	28,8
2001	1.976.409.808	19,1	1.409.312.613	-33,6
2002	1.754.287.436	-11,2	1.702.641.897	20,8
2003	2.120.689.840	20,9	2.535.427.218	48,9
2004	2.541.776.989	19,9	2.757.391.846	8,8
2005	3.328.814.378	31,0	2.801.365.426	1,6
2006	3.480.539.050	4,6	2.902.368.852	3,6
2007	3.725.212.720	7,0	4.640.576.625	59,9
2008	3.936.710.995	5,7	6.391.914.331	37,7
2009	4.347.482.539	10,4	4.593.838.826	-28,1
2010	4.939.552.351	13,6	6.456.894.838	40,6

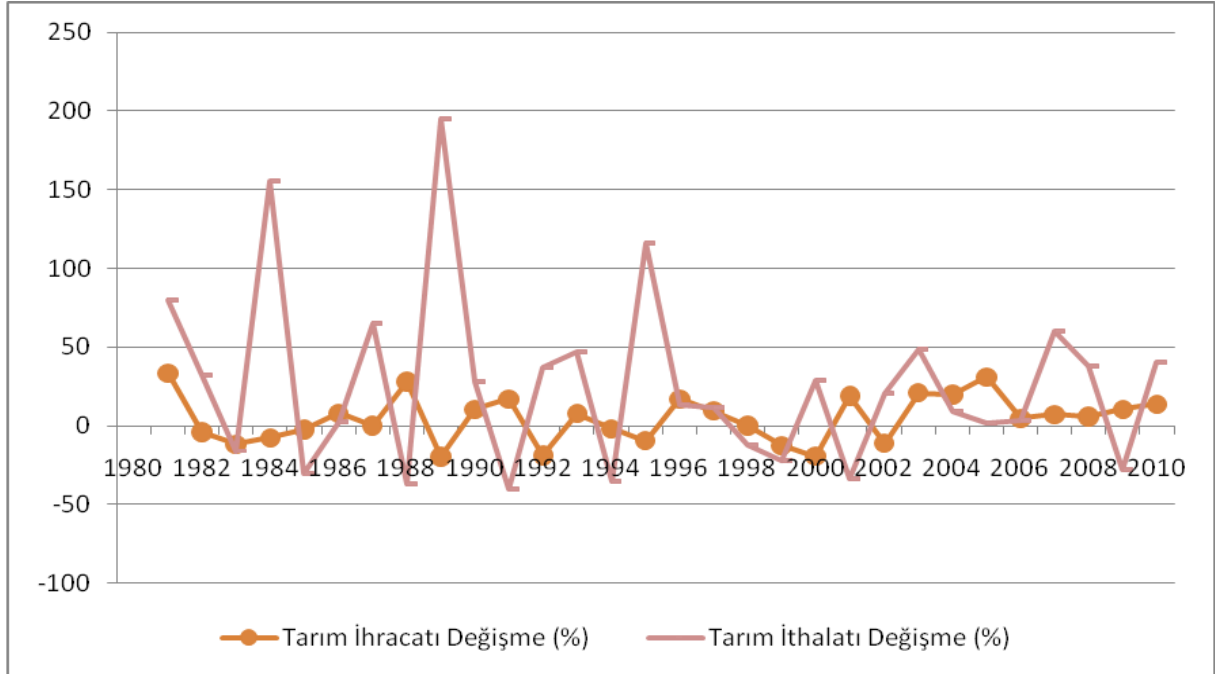
Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923–2009*, Ankara: 2009, s. 438-439

Türkiye’de 1980’den 2010 yılında kadar geçen süre içerisinde elde edilen tarımsal üretim değerlerinin ifade ettiği değerlerin ithalat ve ihracat hacminde artışlara neden olduğu görülmektedir. Bu durumdan hareketle İhracat ve ithalattaki değişimlerin dalgalı bir seyir izlediği yadsınamaz bir gerçektir. Bir başka gerçek ise bu ürünlerin tarımsal üretimdeki farklı bir yapıya sahip olmasıdır.

Grafik 2.5. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, Milyon Dolar)

Türkiye’ de tarımsal ihracat ve tarımsal ithalatın sürekli bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. 1980 yılından itibaren tarımda liberalleşme politikalarına bağlı olarak artış trendi içerisinde girildiği görülmektedir. Artış trendinde ki tarımsal ithalatın tarımsal ihracattan fazla olması özellikle 2006 yılından sonra tarımda dış ticaret açığının hızlı bir şekilde arttığını göstermektedir (Polat 2010: 8).

Grafik 2.6. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-2010, % Değişme)

Türkiye’de tarım ihracatında artış trendi varken tarım ithalatı dalgalı bir seyir izlemektedir. Bu dalgalı seyir itibari ile tarımsal ürünlerin ithalatında bir önceki yıla göre yaşanan artış ve azalışlar işlenmiş tarım ürünlerinin miktarındaki değişimlere bağlanmaktadır (Kazgan 1993: 24).

2.3. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN 1980 - 1995 YILLARI ARASI GELİŞİMİ

Türkiye’de dış ticaretin ve tarımsal dış ticaretin başlangıç aşaması 1980 yılında tarımda üretim artışını amaç edinen ve instansif tarım üretimini amaçlayan tarım politikalarıdır. Bu politikaların doğal bir sonucu olarak ele alınan önemli ifadelerden bir tanesi 1980 sonrası tarımsal politikalarından ziyade 1995 yılına kadar geçen süreçte ekonomide oluşan yapısal değişimleri de içermektedir (Parasız 2004: 34).

2.3.1. Türkiye’nin Dış Ticaretinin 1980 -1995 Dönemindeki Gelişimi

Türkiye Ekonomisinde yukarıdaki tablo 2.5 ve grafik 2.5 ve 2.6 da görüldüğü gibi Türkiye’nin dış ticareti hızla artmaya başlamıştır. İhracat ve ithalatın artmaya başlamasında en büyük etken ekonomide ki hızlı liberalleşme hareketleridir (Tecer 2003: 34).

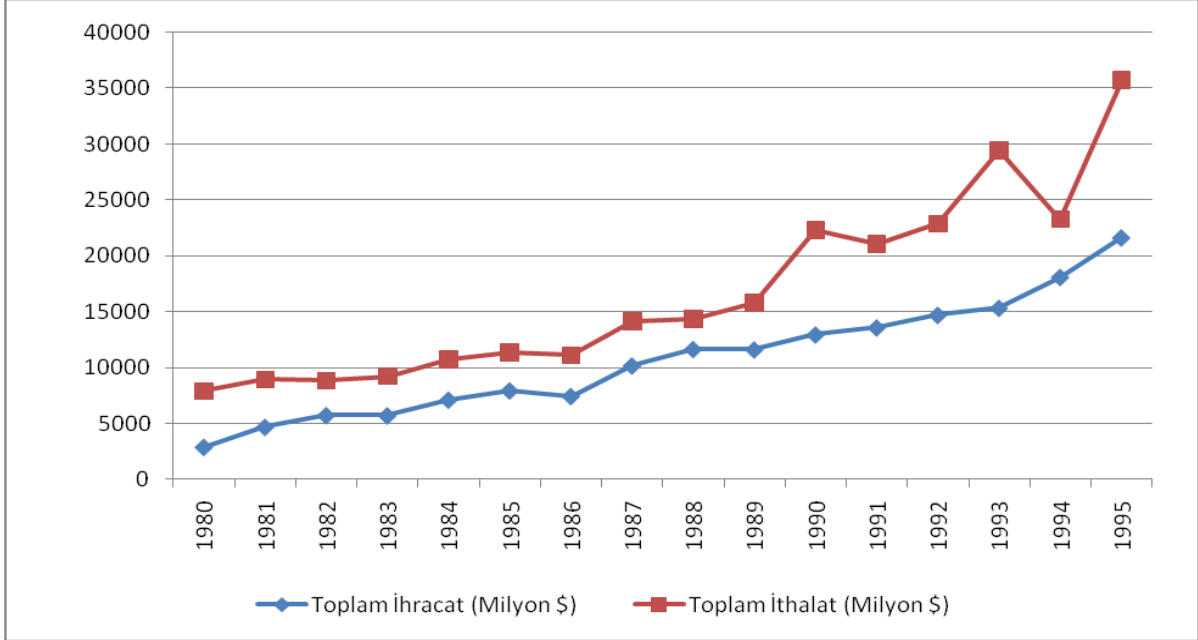
Dış ticaret açığının hızla arttığı bir dönemdir. 1980 yılından itibaren tarıma dayalı ihracat verilerinden yararlanarak anlaşıldığı kadarı ile tarımsal üretimde dış ticaret verileri kullanarak elde edilen verilerde dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir.

Tablo: 2.7
Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1980-1995 (\$ ve %)

Yıl	Toplam İhracat (\$)	İhracat Değişme (%)	Toplam İthalat (\$)	İthalat Değişme (%)
1980	2.910.121.619		7.909.364.105	
1981	4.702.934.406	61,6	8.933.373.864	12,9
1982	5.745.973.370	22,2	8.842.665.488	-1,0
1983	5.727.833.673	-0,3	9.235.002.089	4,4
1984	7.133.603.594	24,5	10.757.032.353	16,5
1985	7.958.009.699	11,6	11.343.376.345	5,5
1986	7.456.725.601	-6,3	11.104.771.288	-2,1
1987	10.190.049.416	36,7	14.157.806.908	27,5
1988	11.662.024.117	14,4	14.335.397.805	1,3
1989	11.624.691.720	-0,3	15.792.142.914	10,2
1990	12.959.287.612	11,5	22.302.125.589	41,2
1991	13.593.462.021	4,9	21.047.013.873	-5,6
1992	14.714.628.825	8,2	22.871.055.114	8,7
1993	15.345.066.893	4,3	29.428.369.530	28,7
1994	18.105.872.075	18,0	23.270.019.027	-20,9
1995	21.637.040.881	19,5	35.709.010.773	53,5

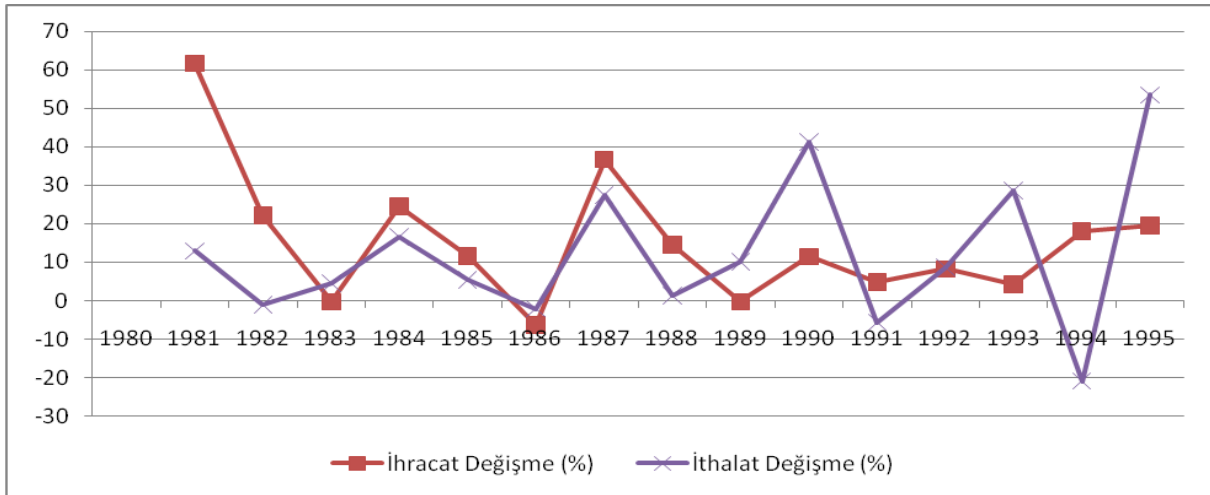
Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.345

Türkiye de bu dönemde toplam ihracattaki değişiminin toplam ithalattaki değişime paralel olarak arttığı görülmektedir. Bununla birlikte ithalatta ki değişim ihracattaki değişime göre daha fazla olup dış ticaret açığı her geçen yıl artmaktadır (Tecer 2003: 18).

Grafik 2.7. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, Milyon Dolar)

Toplam ihracatın toplam ithalata göre daha az artması tarımsal ürünlerde dış ekonomiler tarafından üretilen mallara olan talebin fazla olduğunu göstermektedir. Bu durumda dış ticaret açığı her geçen gün artmaktadır (Karacan 2009: 11).

Grafik 2.8. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, % Değişme)

Grafik 2.8 de görüldüğü üzere ithalatta ve ihracattaki değişimler dalgalı bir trend izlemekle birlikte miktar olarak hem ihracatta hemde ithalatta bir artış görülmektedir.

2.3.2. Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticaretinin 1980 -1995 Dönemi Gelişimi

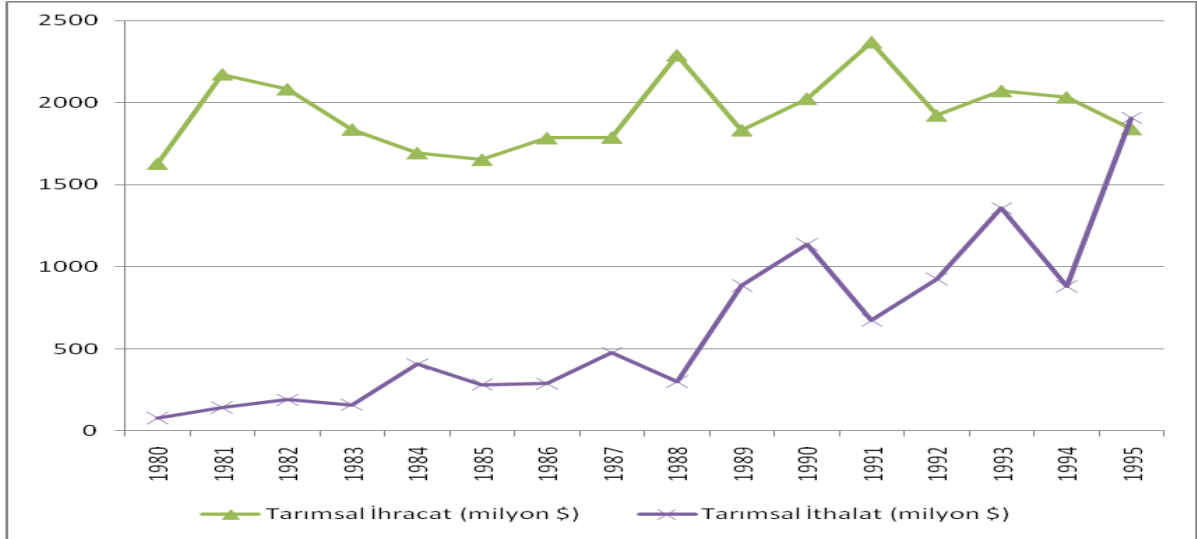
Türkiye'nin dış ticareti açısından olduğu gibi tarımda gelişmeler ve tarımsal dış ticaret açısından da 1980 yılı bir dönüm noktasıdır. Tablo 2.8 ve grafik 2.9. ve grafik 2.10'da görüldüğü gibi, bu yıldan sonra tüm sektörlerde üretim miktarında artış temel amaç haline gelmiştir. Avrupa ile Asya'nın bağlantı noktasındaki coğrafyada tarımsal üretim çeşitliliğinin artması ve miktar olarak artışın fazla olması, tarımda makineleşme ile birlikte tarım makinelerinin ithalatında ki artışlar 1980 yılından sonra tarım ürünlerinin ihracatını zorunlu hale getirmiştir. Türkiye bu yıldan sonra ithalat kalemlerinde ki artışı tarım ürünlerinin ihracatı ile dengelemeye çalışmıştır (Serin 1995: 24).

Tablo: 2.8
Türkiye'de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi 1980-2010 (\$ ve %)

Yıl	Tarımsal İhracat (Milyon \$)	Tarım İhracatı Değişme (%)	Tarımsal İthalat (Milyon \$)	Tarım İthalatı Değişme (%)
1980	1.629.229.616		79.702.086	
1981	2.172.926.417	33,4	143.094.761	79,5
1982	2.082.620.518	-4,2	189.496.731	32,4
1983	1.837.446.719	-11,8	159.090.906	-16,0
1984	1.694.143.585	-7,8	406.370.776	155,4
1985	1.652.944.846	-2,4	282.188.080	-30,6
1986	1.784.608.120	8,0	288.580.159	2,3
1987	1.788.278.382	0,2	475.655.643	64,8
1988	2.288.895.119	28,0	300.356.633	-36,9
1989	1.833.351.904	-19,9	886.402.559	195,1
1990	2.024.935.687	10,4	1.137.024.465	28,3
1991	2.369.176.667	17,0	675.130.225	-40,6
1992	1.922.508.986	-18,9	923.984.979	36,9
1993	2.071.910.033	7,8	1.356.954.189	46,9
1994	2.032.882.517	-1,9	881.569.677	-35,0
1995	1.839.972.842	-9,5	1.907.126.015	116,3

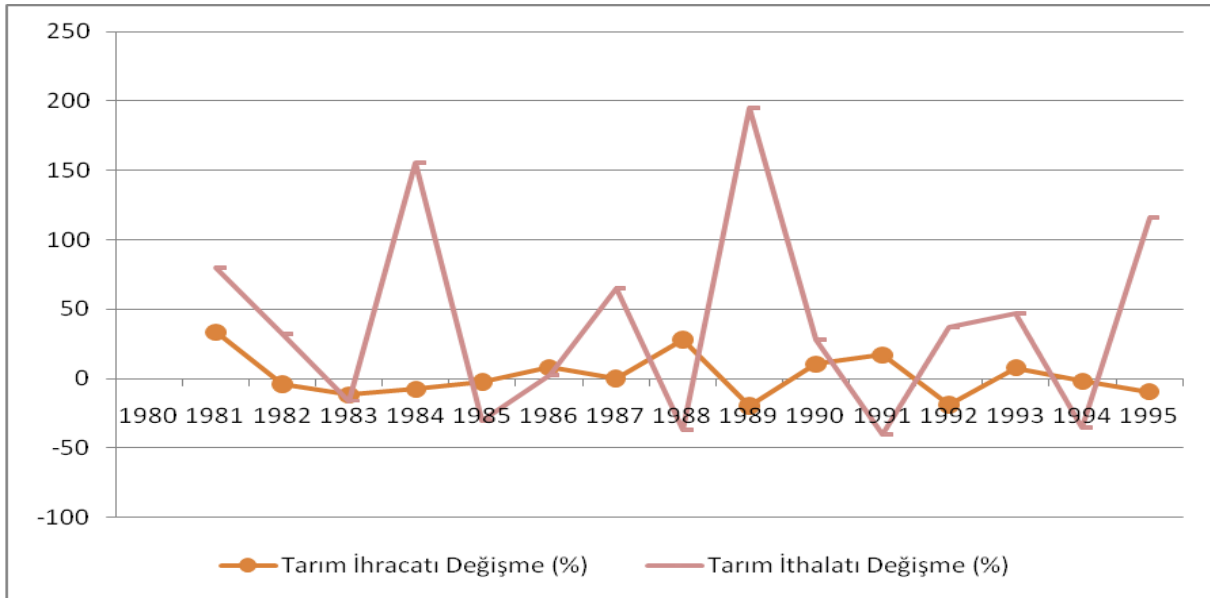
Kaynak: TÜİK ve Kendi hesaplamalarımız.

Tarıma dayalı ihracat ve ithalat değişimlerinin gösterildiği tablo1.8 de 1980 ile 1995 yılları arasında tarımsal ihracat azalırken tarımsal ithalat artmıştır.tarımsal ürünlerin ithalatının artış göstermesinde ki en önemli etkenlerden birisi tarımsal ithalatın tarımsal ihracattan daha fazla artış gösteriyor olmasıdır.Bu durumda elde edilen dış ticaret açığı diğer sektörlerdekine paraleldir (Dinler 2002: 34).

Grafik 2.9. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, Milyon Dolar)

Türkiye de tarımsal ihracatın hızla azaldığı tarımsal ithalatın ise hızlı arttığı görülmektedir. 1995 yılında tarımsal ihracat veren ülke ekonomisi 1995 yılından sonra ithalatın fazla olmasından dolayı dış ticaret açığı vermeye başlamıştır (Dinler 2002: 23).

Grafik 2.10. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1980-1995, % Değişme)

Türkiye’nin dış ticaretinde değişimin başladığı 1980 yılı ile 1995 yılları arasında tarım sektöründe istihdam edilen işgücünün azalmaya başladığı da görülmektedir. 1980 yılına kadar kırsal nüfus tarım sektöründen başka sektörlere kaymaya başlamıştır. 15 yıllık bu dönemde tarımsal üretim endüstriyel tarım adı altında bir başka tarımsal üretim çeşidi ile tanışmıştır. Üretimin bir bölümü gıda ve ilaç sektörüne hammadde sağlamaya başlamıştır. 1980-1995 dönemi baz alındığında tarım sektörüne yapılan doğrudan yatırımların gıda endüstrisine kaydırıldığı

görülmektedir. 15 yıllık bu dönemde refah artışı üretim artışı ile doğrudan ilişkili bulunmaktadır. Refah artışının temel nedeni üretim artışı üretimin kaynağı yatırımlardır (Arslan 2008: 26).

Yatırımlar tarım sektörüne yapılan yatırımların üretim, istihdam ve kırsal kalkınmaya önemli düzeyde katkıda bulunma niteliklerine sahip olmasına rağmen, doğrudan yabancı yatırımların kısa dönemde ağırlıklı olarak kârlılığı yüksek alanlara yönelmektedir. Finans ve gayrimenkul piyasasının gelişmiş yapısı ve dünya ekonomisi ile büyük ölçüde bütünleşmesi nedeniyle doğrudan yabancı yatırımların ilgi odağı olmuştur. Tarım sektörü bu dönemde emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçişin yaşandığı bir sektör haline gelmiştir. Tarım Sektörünün 1923'te toplam istihdam içindeki payı %80 iken bu oran 1980 yılında % 51.43'e gerilemektedir. Oransal olarak gerilemeye paralel olarak yaşanan istihdam artışının miktar bazında artmış olması ile birlikte tarımda istihdam edilen nüfusun gizli işsizliğinden söz etmek mümkün olacaktır. 1980 yılından 1995 yılına kadar geçen 15 yıllık süreçte tarımsal ürünlerin miktarında çok fazla artış olurken istihdamdaki oransal azalmaya rağmen çalışan insan fazlalığı bu sektörde çalışan başına düşen ürün miktarını da arttırmıştır. Bu durumdan hareketle tarımın kendi kendine yeterliliğinden çok ihracata yönelik artışında yaşandığını görmekteyiz (Karluk 2001: 23).

1980 -1995 döneminin önemli gelişmelerinden biri de tarımsal üretimde verimlilik arttırıcı üretime geçildiğinin göstergesidir. Bu dönemde ilk kez bölgesel bazda yatırım projelerine önem verildiği görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve bu projeye ile benzerlik gösteren bölgesel sulama projelerinin ve üreticinin zirai tekniklerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların arttırıldığını görmekteyiz. Özellikle Veteriner Fakültelerine ve Ziraat Mühendisliği bölümlerine olan ihtiyacın artması ile birlikte tarımda kalifiye eleman yetiştirilmesi ile birlikte tarımsal makinelerin teknik bakım ve desteğine yönelik sanayi kollarının kurulması tarım sektörünün farklı çalışma kolları ile daha fazla ilişkilendirildiği bunun sonucunda ise tarımsal istihdamın klasik anlamdan farklı bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. 1980 Yılından önce daha çok kas gücüne dayalı emeğin üretim artışı için gerekli olduğu düşüncesi yerini teknik bilginin önem kazandığı, modern tarım bilgisine sahip olan işgücünün değerli olduğu bir tarımsal üretim düşüncesine bırakmıştır.

1980 sonrası dönem, ülkede tarımsal ürünlerin ihracat ve ithalatlarının arttığı dönem olarak da bilinmektedir. 1980 yılından sonra tarım sektöründe yabancı sermaye yatırımlarının da önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Özellikle tarımsal ürünlerin hammadde olarak fazla olduğu bölgelerde yerli özel sektörle yapılan ortaklıklar, yabancı firmaların tarımsal üretimde daha fazla rol oynadığını göstermektedir (Alpar 1985: 23).

2.4. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET VE TARIMSAL DIŞ TİCARETİNİN 1996 -2010 DÖNEMİ GELİŞİMİ

2.4.1. Türkiye’nin Dış Ticaretinin 1996 -2010 Dönemi Gelişimi

Türkiye’nin dış ticaretinde 1980 yılı önemli bir kilometre taşı olduğu gibi AB ile gümrük birliğine dâhil olduğumuz 1996 yılı yine önemli bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu dönemde 2001 yılı krizine kadar ihracatımızın artışının yetersiz kaldığı ithalatın ise hızla arttığı görülmektedir. Aşağıdaki tablo 2.9’da ve grafik 2.11 ve grafik 2.12’de görüldüğü gibi 2001 krizinden sonra ihracatta hızlı bir toparlanma gerçekleşmekle birlikte ithalatın da hızlı bir artış trendine girmesi söz konusu olmuştur (Şahin 2007: 237).

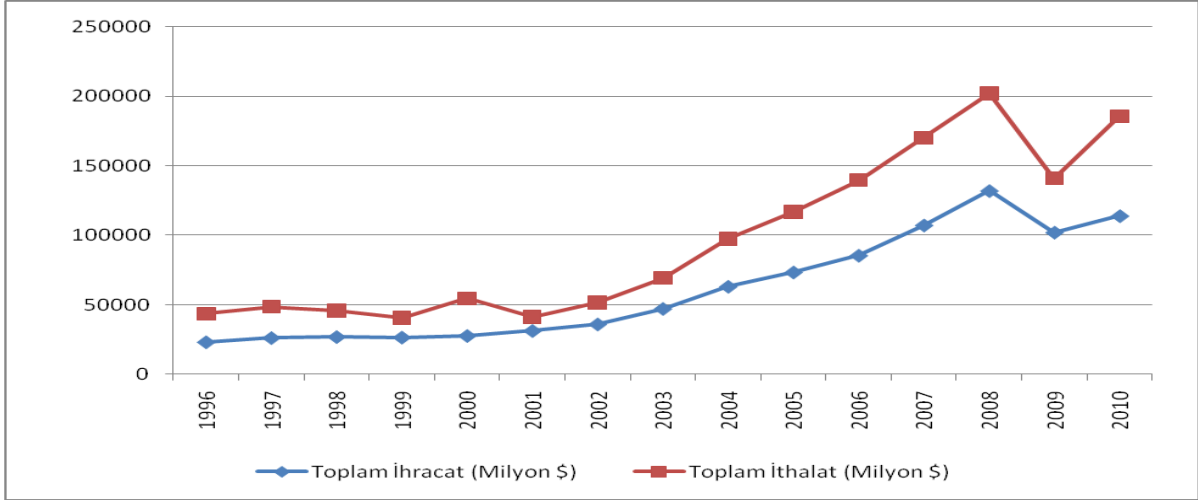
Ekonomik dengesizliklerin var olduğu bir ortamda 1990 yılında çıkan körfez krizi Türkiye de uygulanan para politikalarını ve özellikle ihracatımızı olumsuz etkilemiştir. Yaşanan bu olumsuzluklar neticesinde ekonomideki iç borç baskısı önemli oranda artmıştır. 1996-2010 yılları arasında Türkiye de dış ticaretin gelişimi 1990’lardan kalan dış borç baskısı altında sürdürülmektedir. 1999 yılında gerçekleşen ve ülkenin önemli sanayi bölgelerinin tahrip eden depremlerden sonra finansal piyasalarda gerçekleşen bankacılık krizleri 1996 yılından 2010 yılına kadar geçen süreci etkileyen önemli iki olaydır. Özellikle finansal piyasalardaki daralmalar ülkenin dış ticaretinde söz sahibi olan ticaret firmalarının finansman ve kredibilite sorunlarını çözecek kaynaktan yararlanamayacak duruma düşmesi sonucunu doğuracaktır.

Tablo: 2.9
Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi 1996-2010 (Milyon \$ ve %)

Yıl	Toplam İhracat (\$)	İhracat Değişme (%)	Toplam İthalat (\$)	İthalat Değişme (%)
1996	23.224.464.973	7,3	43.626.642.496	22,2
1997	26.261.071.548	13,1	48.558.720.673	11,3
1998	26.973.951.738	2,7	45.921.391.902	-5,4
1999	26.587.224.962	-1,4	40.671.272.031	-11,4
2000	27.774.906.045	4,5	54.502.820.503	34,0
2001	31.334.216.356	12,8	41.399.082.953	-24,0
2002	36.059.089.029	15,1	51.553.797.328	24,5
2003	47.252.836.302	31,0	69.339.692.058	34,5
2004	63.167.152.820	33,7	97.539.765.968	40,7
2005	73.476.408.143	16,3	116.774.150.907	19,7
2006	85.534.675.518	16,4	139.576.174.148	19,5
2007	107.271.749.904	25,4	170.062.714.501	21,8
2008	132.027.195.626	23,1	201.963.574.109	18,8
2009	102.142.612.603	-22,6	140.928.421.211	-30,2
2010	113.979.451.826	11,6	185.541.036.697	31,7

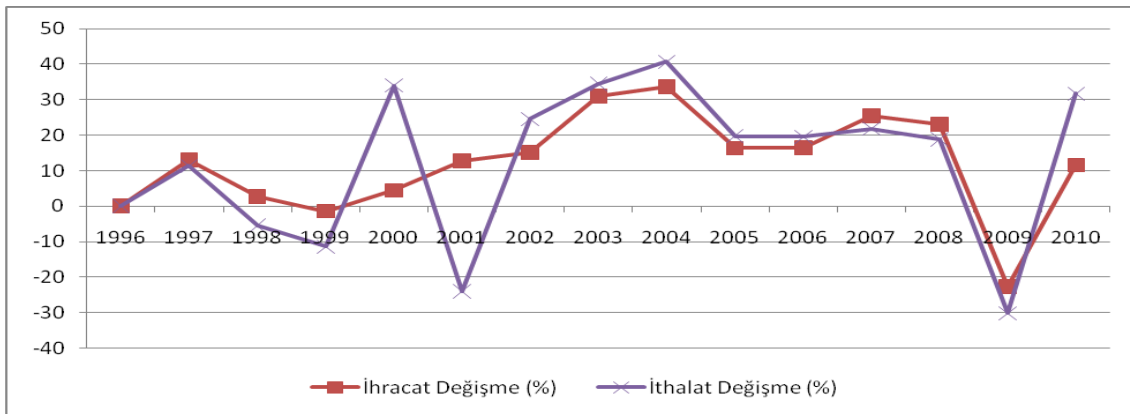
Kaynak: TÜİK, *İstatistik Göstergeler, 1923–2009*, Ankara: 2009, s.453.

Türkiye'nin 1996-2010 döneminde dış ticaretinin gelişimini gösteren tablo 2.9 ve grafik 2.9 da endüstri içi ticaretten bahsederken toplam ihracatın ve toplam ithalatın her ikisinde de oransal ve rakamsal değerlerin artış gösteriyor olması esastır. Bu artıştan kaynaklanan dış ticaret hacmi yaklaşık 300 milyar dolar civarındadır. Elde edilen bu rakamlardan elde edilen bir başka sonuç 1996 ile 2010 yılları arasında dış ticaret açığının giderek artış göstermesidir (Karluk 2004: 48).

Grafik 2.11 Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, Milyon Dolar)

Toplam ithalat verilerinin toplam ihracat verileri ile paralel arttığı görülen bir başka gerçektir. İthalatın milyon dolar olarak yapmış olduğu artış ihracattaki artıştan daha fazladır. Bu durumda dış ticaret açığından bahsetmek mümkün olacaktır. Grafikten elde edilecek bir başka sonuç ise dış ticaret hacminde ki artışın 2008 yılından sonra 2009 yılında azalış göstermesi ve daha sonra 2010 yılında tekrar eski seviyesine gelmesidir. Dış ticaret hacminde meydana gelen 2009 daki azalmanın dünya üzerinde ki talep daralmasına bağlı olduğu gerçeğinin yansıtılmasıdır.

Grafik 2.12. Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, % Değişme)

2.4.2. Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticaretinin 1996 -2010 Dönemi Gelişimi

Türkiye'de 1995 yılından sonra tarımsal üretimde çeşitlilik ve üretim artışı ile tarımsal üretimden sağlanan sermaye stoku artışı da gözlenmektedir. Türkiye bu yıldan sonra tarımda makine ithal etmekle birlikte üretimi için geçerli olan makineyi kendisi üretmeye başlamış ve üretim fazlasını ithal etmeye başlamıştır (Özgüven 1983: 27).

1995 yılından sonra tarımsal üretim sadece temel gereksinimleri karşılamak amacı ile yapılmamış endüstriyel tarım üretimine de önem verilmiştir. Özellikle 2000 yılından sonra tarımsal üretimde tarım ürünlerinin arttırılmasına dayanan verimlilik projelerinin hayata geçirilmesi ile birlikte hem üretim ve refah artışı, hem de endüstriyel üretimin artışı temel amaç olarak belirlenmektedir. 1980 yılından sonra başlayan tarımsal dönüşüm, 1995 yılından sonra dünyanın diğer ekonomilerinde ki tarımsal üretimle rekabet edebilecek duruma gelmiştir (Dinler 2001: 34).

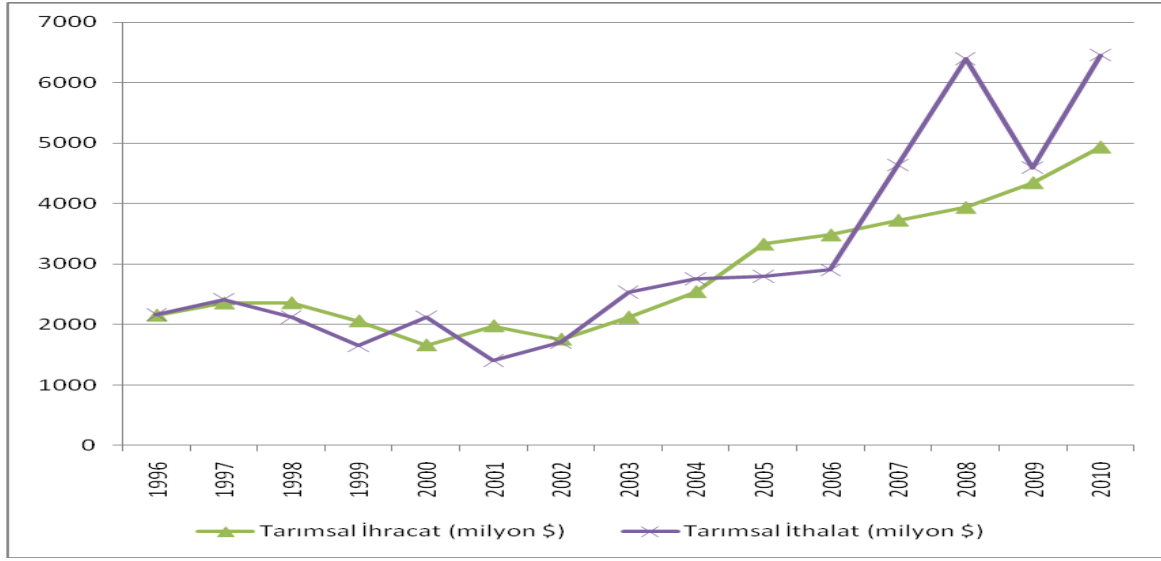
Tablo: 2.10
Türkiye'de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi 1996-2010 (Milyon \$ ve %)

Yıl	Tarımsal İhracat (Milyon \$)	Tarım İhracatı Değişme (%)	Tarımsal İthalat (Milyon \$)	Tarım İthalatı Değişme (%)
1996	2.152.577.440	17,0	2.165.686.653	13,6
1997	2.353.848.487	9,4	2.416.734.064	11,6
1998	2.357.424.937	0,2	2.125.386.722	-12,1
1999	2.057.511.368	-12,7	1.648.518.139	-22,4
2000	1.659.091.973	-19,4	2.123.186.864	28,8
2001	1.976.409.808	19,1	1.409.312.613	-33,6
2002	1.754.287.436	-11,2	1.702.641.897	20,8
2003	2.120.689.840	20,9	2.535.427.218	48,9
2004	2.541.776.989	19,9	2.757.391.846	8,8
2005	3.328.814.378	31,0	2.801.365.426	1,6
2006	3.480.539.050	4,6	2.902.368.852	3,6
2007	3.725.212.720	7,0	4.640.576.625	59,9
2008	3.936.710.995	5,7	6.391.914.331	37,7
2009	4.347.482.539	10,4	4.593.838.826	-28,1
2010	4.939.552.351	13,6	6.456.894.838	40,6

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.435

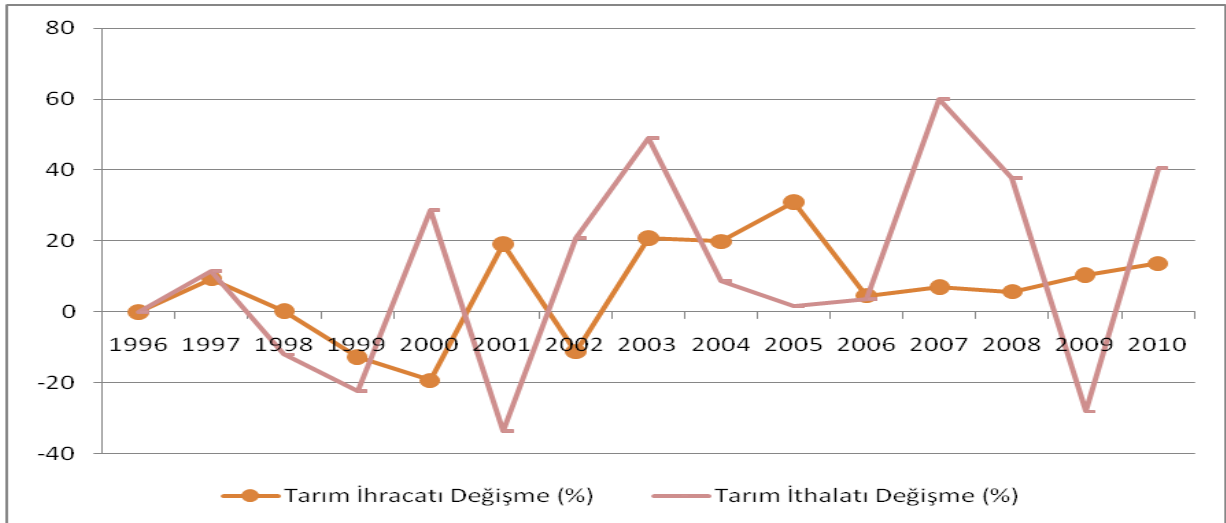
1996 yılından başlayan yıllar içerisinde 2010 yılına kadar olan süreci değerlendirdiğimiz zaman 1996 yılından 1998 yılına kadar sürecin değişmesi pozitif iken özellikle 1999 ve 2000 yılındaki krizlere bağlı olarak ihracat artışı görülmektedir. 1996 yılından başlayan ve 2010 yılına kadar geçen süreç içerisinde özellikle 2002 yılından sonra tarımsal ihracatın düzenli bir artışa neden olduğu görülmektedir. Bu durumda elde edilen verilerin gösterdiği bir başka realite ise ithalatta yaşanmaktadır. İthalattaki dalgalanmaların ihracattaki dalgalanmalara göre daha fazla

olduğunun görüldüğü tablodan hareketle ithalatta ki artış ve azalışların dış üretim kapasitelerinde ki artışa da bağlılığı söz konusudur (Karluk 2005: 43).

Grafik 2.13. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, Milyon Dolar)

Tablo 2.10 ve Grafik 2.13 de elde edilen rakamlar ışığında bu tür bir gelişmeden söz edilecektir. Gelişimin tarımsal ürünlerin ithalatında tarımsal ürünlerin ihracatından daha farklı bir demografik yapıya sahip olduğunu görmek mümkündür.

Grafik 2.14. Türkiye’de Tarımsal Dış Ticaretin Gelişimi (1996-2010, Milyon Dolar)

2002-2010 yılları arasında Türkiye de tarımsal ürünlerden bir bölümü dış pazarlarda hakim olmaya başlamıştır. Türkiye tarımsal üretim 1980 yılından itibaren çeşitlenmiş, miktar olarak artmış ve yapı olarak değişmeye başlamıştır. Refah artışı ile yapısal dönüşümün bir arada yaşandığı dönemde tarımsal ürünlerin dış ticareti de yapısal olarak değişmeye başlamıştır. Tarımsal ürünlerin dış ticarete parasal hacminin artmaya başlaması ile birlikte tarımsal

ürünlerinin dış ticarete endüstriyel tarım ürünü olarak yapı değiştirmesi de 30 yıllık dönemin karakteristik yapısını oluşturmaktadır. Tarımsal üretim endüstriye hammadde sağlamakla birlikte artan nüfusu da doyurmaya yetecek kadar fazla artmalıdır.

Tarımsal üretimin dış ticarete önemini belirleyen temelde iki amaç olmuştur. Bunlar, hızlı artan nüfusun temel gıda gereksinimini arttırması ve endüstriyel tarımda katma değerini daha fazla olduğu üretim kollarına kanalize edilmesi olarak belirtilebilir.

Tarımsal üretimde 1995 yılından günümüze kadar süregelen zaman diliminin en önemli özelliği Tarım ekonomisinin yönetiminde yaşanmıştır. Tarımsal üretimde yaşanan reformların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesinde tarım politikalarını belirleyenlerle bu politikaları hayata geçirenler arasında güçlü bir bağ ve koordinasyonun varlığı söz konusudur.

Özellikle 2002 yılından sonra tarım ekonomisinde hayata geçirilmek istenen temel politika Üretimde miktar olarak fazlalığın yanında Üretici arasında rekabeti arttırarak daha ucuz maliyete yönelik üretim yöntemlerinin gerçekleştirilmesidir. Bu politikalar çerçevesinde tarımsal ürün ihracatına yönelik teşviklerin tarımsal ürün ithalatına da sağlanması Tarım ürünlerinde üretim miktarı kadar tarım ürünlerinin çeşitlendiğini de göstermektedir. Tarımsal ürünlerde Ürün çeşitlenmesi ve ürünlerin miktar olarak arttırılması endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru bir yönelişin göstergesidir (Narin 2002: 47).

Endüstri içi ticaretin miktar artışlarına bağlı olarak meydana getirdiği dönemsel gelişme endüstriler arası ticaretin sağlamış olduğu dönemsel gelişmeye nazaran daha fazladır. Endüstri içi ticaretin tarıma dayalı işlenmiş ürünlerde ve tarım ve tarıma dayalı ürünlerde 1996 ile 2000 yılları arasında göstermiş olduğu değişimin endüstri içi ticarete bir artış olacağını göstermektedir (Erkuş 1995: 23).

Tablo 2.11
Tarım Ürünleri İhracatı (Milyon \$)

Yıllar	Toplam İhracat	Tarım Bahkçılık ve Orman ürünleri ihracatı	Tarımın Payı (%)	Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürün (Gıda-İçecek) İhracatı	İşlenmiş Ürünlerin Payı (%)	Tarım ve Tarım Ürünleri (%)
1996	23 225	2 481	10,68	2 194	9,45	20,13
1997	26 261	2 712	10,33	2 454	9,35	19,68
1998	26 974	2 717	10,07	2 057	7,63	17,70
1999	26 587	2 432	9,15	1 744	5,56	14,71
2000	27 324	1 998	7,30	1 559	5,70	13,00

Kaynak: DİE, DTM, İstatistikleri

1996 yılından itibaren günümüze kadar geçen süreç içerisinde 23.225 milyon dolar olan toplam ihracat içerisinde işlenmemiş tarım ürünlerinin payı %20.13 tür. Ayrıca 9.45 olan işlenmemiş tarım ürünlerinin payı %9.45 tir. Bu durumda tarımda endüstri içi ticaretten söz etmek

doğru bir yaklaşım olacaktır. Tarım Ürünlerinin ihracatının geçen zaman içerisinde artmasının bir başka önemli sonucu olarak ülkenin kendi iç talebini karşılayacak miktardan fazlasına ihtiyaç duyduğu söylenebilir. İşlenmiş tarım ürünlerinin miktar ve oran bazındaki değişimlerine bakıldığında söz konusu olan ekonomi için endüstri İçi ticaretin mümkün olduğu söylenebilir.

Tablo 2. 12
Tarım Ürünleri İthalâtı (Milyon \$)

Yıllar	Toplam İthalât	Tarım, Balıkçılık ve Orman Ürünleri İthalâtı	Tarımın Payı (%)	Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürün (Gıda-İçecek) İthalâtı	İşlenmiş Ürünlerin Payı (%)	Tarım ve Tarım Ürünleri (%)
1996	43 627	2 172	5,00	2 019	4,70	9,70
1997	48 559	2 421	5,00	1 774	3,65	8,65
1998	45 935	2 130	4,64	1 475	3,21	7,85
1999	40 687	1 655	4,06	1 071	2,63	6,69
2000	54 503	2 129	3,91	1 193	3,90	7,81

Kaynak: DİE, DTM, İstatistikler.

Tarım ürünleri ithalatı 1996 yılında 43627 milyon dolar iken tarıma dayalı işlenmiş ürünlerin sayısı 2019 milyar dolar olmuştur. Tarım Ürünlerinin Endüstri içi ticaretinin milyon dolar bazında değer kazandığı söylenebilir. Tarım ürünlerinin işlenmiş tarım ürünü yada hammadde tarım ürünü şeklinde değer ve oranlarının endüstri İçi ticaretinin geliştiği konusunda bilgi sahibi olmamızı gerektirmektedir. Tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretinin Türkiye dışında ki ekonomiler içinde geçerli olduğu söylenebilir. Tarımsal üretimde meydana gelen ithalat ihracat artışları ile tarımsal ithalat rakamları arasında ilişkinin pozitif olması, tarımsal ürünlerin ihracat ve ithalatının endeks değerlerinin 0.5 ile 1 arasında değer alması endüstri içi ticarete doğru kaymanın daha fazla olduğunun göstergesidir (Şahinöz 1993: 41).

Türkiye’de tarımsal yapı Cumhuriyet’in ilk yıllarında daha çok ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik elde edilen tarımsal üretime paralel olarak ekstansif tarım şeklinde yapılmaktadır. Bu tarım türünde üretim teknikleri makine ve teknolojiye dayalıdır. Özellikle 1920 den 1960 yılına kadar geçen süre içerisinde tarımsal ürüne dayalı sanayinin gelişmemiş olması gibi olumsuz bir durumun sonucunda elde edilen tarımsal ürün sadece iç talebin karşılanmasına yöneliktir. 1960 Yılından itibaren işlenmiş tarım ürünlerinin üretimine hız kazandırılmıştır. 1980 yılında Tarımda Liberalleşme hareketlerine bağlı olarak tarımsal üretimde meydana gelen artışlar tarımsal üretimde endüstri içi ticaretinde yaygınlaşmaya başladığı dönemlerdir. Tarımsal Üretimde makineleşme ve ekstansif tarım tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Tarımsal Ürünlerde üretimin dışında bu ürünlerin dış ticaretinin yaygın olması da bir başka durumdur (Şahinöz 1993: 41) .

III BÖLÜM

ENDÜSTRİ İÇİ VE ENDÜSTRİLER ARASI TİCARET

Çalışmamızın bu bölümünde endüstri içi ve endüstriler arası ticaret kavramının tanımını bu iki olgunun kavramsal analizini değerlendireceğiz. Endüstriler arası ve Endüstri içi ticaretin ölçümünü, Türkiye’de endüstri içi ticaretin gelişimini ve özellikle bu gelişimin 1980 -2010 arası dönemsel gelişimini ve tarım ürünlerinde endüstri içi ticaretin gelişimini ve ölçümünü değerlendireceğiz.

3.1. KAVRAMSAL ANALİZ

Endüstri içi Ticaret (EİT): Aynı endüstri içi ticaret grubuna giren fakat dış görünüş kalite kullanış özellikleri ve marka açısından bazı farklılıklar gösteren malların eş zamanlı ihraç ve ithalatına dayanan bir dış ticaret şeklidir. Daha genel bir ifadeyle EİT, talep ve arz bakımından birbirine yakın tüm malların ülkeler arasında ihraç ve ithal edilmesine denir. Endüstri İçi ticaret kavramı ilk kez Balassa tarafından kullanılmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasının ardından topluluk içinde ortaya çıkan ticari ilişkileri incelediği çalışmasında Balassa, bu yeni dönemle birlikte özellikle sanayi malları ticaretinin klasik endüstriler arası ticarettten endüstri içi ticarete dönüştürdüğünü gözlemlemiştir (Grubel ve Lloyd, 2003:13). Kavramsal olarak tüketimde yakın ikamesi bulunan malların eş zamanlı ithal ve ihraç edilmesi olarak tanımlanır. Endüstri içi ticaretin kavramsal analizine yer verirken endüstri içi ticaretin çeşitlerine de vurgu yapmakta yarar vardır. Endüstri içi ticaret dikey endüstri içi ticaret ve yatay endüstri içi ticaret olmak üzere ikiye ayrılır.

Yatay endüstri içi ticaret: Aynı sektör ve aynı üretim aşamasında ki malların eşanlı ihraç ve ithal edilmesi anlamına gelmektedir. Mal çeşitlendirilmesi anlamına gelen endüstri içi ticarettir.

Dikey endüstri içi ticaret:Aynı sektörde olan fakat farklı endüstri kollarında bulunan malların eşanlı ihraç ve ithalidir. Bu türden endüstri içi ticarete temel olan gelişmeler üretim sürecinin bölümlere ayrılabilmesi ve yerel avantajlardan faydalanma olanaklarının geliştiği globalleşme sürecidir (Narin 2002: 9).

Endüstriler Arası Ticaret: Farklı endüstri kolları arasında dış görünüş kalite kullanış özellikleri ve marka açısından benzer özellikler gösteren malların eş zamanlı ihraç ve ithaline dayanan bir dış ticaret şeklidir. Kavramsal olarak tüketimde yakın ikamesi bulunan malların

eş zamanlı ithal ve ihraç edilmesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu malda uzmanlaşarak bu malı ihraç etmesi ve karşılığında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu başka bir malı ithal etmesine de endüstriler arası ticaret (EAT) denilmektedir (Şimşek 2008: 6). Uluslararası ticaret geleneksel yaklaşımlara göre, her bir ülkenin kendi faktör donanımı, teknoloji ve iklimine en çok uygun olan malları ihraç ederken, ülke özelliklerine en az uyumlu olan malları ithal etmesi olarak görülmektedir. Ancak gerçek hayatta çoğu ülkenin ihracat ve ithalatının büyük bir kısmı benzer ürünlerden oluşmaktadır ve uluslararası ticaret geniş endüstriyel sınıflamalar içinde gerçekleşen ticaretten meydana gelmektedir (Ruffin 1999: 2). Klasik dış ticaret teorisi endüstriler arası ithalatı konu almaktadır. Bu teori hem ölçek ekonomilerini hem de oligopolcü rekabeti dikkate almamaktadır. Bu teori tam rekabetçi piyasa koşullarının geçerli olduğunu varsayar.

Endüstri içi ticaret varsayımında ise oligopolcü rekabet piyasa yapısıyla ölçek ekonomileri de dikkate alınmaktadır. Her şeyden önce endüstri içi ticaret uluslar arası ticarete rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Endüstri içi ticarete kavramsal olarak çok uluslu şirketlerin bulunması özellikle endüstri içi ticareti pozitif etkilemektedir. Ricardo' nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve Heckscher-Ohlin-Samuelson (H-O-S) teorisinde ülkeler endüstriyel yapıları ve talep kalıpları bakımından birbirlerine ne kadar farklı ise aralarındaki ticaretin de o kadar fazla olacağı ifade edilmektedir. Oysaki son dönemlerde ortaya konan ampirik çalışmalar dünya ticaretinin gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında değil, gelişmiş ülkeler arasında olduğunu ortaya koymuştur (Şimşek 2008: 6). Bu çalışmalardan biri olan ve OECD tarafından yapılan çalışmada endüstri içi ticaret 1996-2000 döneminde Fransa'da %77,5, Kanada'da %76,2, İngiltere'de %73,7, ABD'de %68,5, İtalya'da %64,7, Türkiye'de %40 ve Yunanistan için % 36,9 seviyesinde hesaplanmıştır (OECD, 2002: 161). Bugün dünya ticaretinin büyük bir kısmını E.İ.T 'nin oluşturduğu bilinmektedir (Torstensson 1996: 307).

Küreselleşmenin gelişmesi ile birlikte ülkeler ve bölgeler arasında mal ve hizmet akışının hızla gelişmesi üretim faktörlerinin daha hızlı hareket edebilmesine olanak sağladı. Dolayısı ile ürünlerin üretim maliyetleri açısından avantajlı olan bölgelerde üretilip diğer bölgelere gönderilmesi avantajlı hale gelmiştir. Tarımsal ürünlerde endüstri içi ticaret kendini daha çok hazır gıda içecek ilaç gibi malların ticareti içi söz konusu olmaktadır. Tarımsal ürünlerde montajın yerini hazır yapılan gıda ürünleri almaktadır. Tarımsal ürünlerin endüstri

içi ticareti tarım üreticisi ve satıcının aynı firma çatısı altında bir araya gelerek koordineli çalışması ile rekabette üstünlük elde ettiği birliktelikler olarak göze çarpmaktadır.

Ricardo ve Heckscher-Ohlin gibi klasik karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımlarda, bir ülkenin bir malın üretiminde hem karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması hem de karşılaştırmalı dezavantaja sahip olmasını mümkün olmadığından, EİT olgusu klasik uluslararası iktisat teorileri ile açıklanamamaktadır. Farklı faktör donatımlarına sahip ülkeler arasındaki ticareti açıklayabilen karşılaştırmalı üstünlük modelleri, benzer faktör donatımlarına sahip ülkeler arasında gerçekleşen ticarete karşı bir açıklama getirmemektedirler. Yeni dış ticaret teorisi, ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin sadece karşılaştırmalı üstünlüğe dayanmadığını göstermektedir (Utkulu 2005: 22-23).

Her ne kadar 1960'lı yıllardan önceki bazı çalışmalarda EİT kavramına atıflara rastlansa dahi, konu ile alakalı kapsamlı çalışmaların çoğu 1960'lı yılların başında yazılmaya başlanmıştır (Şimşek 2008: 6).

3.2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN NEDENLERİ

Literatürde EİT 'nin nedenleri genel olarak ülkeye-özü ve endüstriye-özü nedenler olarak ele alınmaktadır (Aturupane ve diğ., 1997: 3; Greenway 1999: 373; Türk can, 2005: 22; Eşsiz, 2002: 6). Tablo 2.1'de EİT'yi etkileyen faktörler özet halinde açıklanmıştır. Endüstriye özü nedenlerin başında endüstriyel faaliyetlerde bulunan kuruluşların yapmış oldukları ticaretten söz edilmektedir.

3.2.1 Ülkeye Özü Nedenler

Ticaret yapan ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi yaklaştıkça bu ülkeler arasında yapılan EİT 'nin arttığı görülmektedir(Başkol 2005:79). İki ülke arasında kişi başına düşen gelir farkı ne kadar düşük olursa, bu ülkeler arasındaki EİT'nin toplam ticaret içerisindeki payı o kadar yüksek olmaktadır. Diğer bir deyişle, dış ticaret ortağı olan ülkeler arasındaki kişi başına düşen gelir farklılığı azaldıkça EİT'nin payı artmaktadır(Nilson, 1999: 114, Helpman ve Krugman, 1985: 173, Toh, 1982: 282-283). Üreticiler kişi başına düşen gelire göre en uygun ürün dizaynı ve kalitesini seçtiklerinden, kişi başına düşen gelir olarak benzer olan ülkeler arasında üretilen malların talebi yüksek olmaktadır(Lundberg 1982: 304). Harcanabilir gelir tüketicilerin mal talebinde en önemli etkenlerin başında geldiğinden, kişi başına düşen gelir seviyesi birbirine yakın olan ülkelerin talep ettikleri ürün kalitesinin de birbirine yakın olması beklenir. Benzer kalitede üretilen malların fiyatları da birbirlerine yakın olacağından,

kullanılabilir gelir seviyesinin yakın olması dolayısıyla talep yapısının da benzer olduğu ülkeler arasında EİT' nin daha fazla olması beklenir.

GSMH düzeyindeki farklılığın az olduğu ve ülke ekonomilerinin ortalama büyüklüğünün birbirlerine yakın olduğu ülkeler arasındaki EİT seviyesi yüksek olmaktadır (Eşsiz 2002: 10). Diğer bir deyişle ekonomik refah olarak benzer olan ülkeler arasındaki EİT yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir.

Tablo 3. 2 EİT'yi Etkileyen Faktörler ve Sonuçları

	EİT'yi Etkileyen Faktörler	Etki
Ülkelere Özgü Nedenler	Kişi başına GSMH	Pozitif
	Kişi başına GSMH arasındaki farklılık	Negatif
	Toplam gelirlerin ortalaması	Pozitif
	Toplam gelirler arasındaki farklılık	Negatif
	Ticari yapı	Pozitif
	Coğrafi uzaklık	Negatif
	Ortak sınır	Pozitif
	Konuşulan dilin benzer olması	Pozitif
	Ekonomik entegrasyon	Pozitif
Endüstriye Özgü Nedenler	Endüstride ürün farklılaştırması	Pozitif
	Endüstride ölçek ekonomilerinin olması	Pozitif
	Endüstride yoğunlaşma olması	Negatif
	Endüstri içi tarife oranlarındaki farklılık	Negatif

Kaynak: <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DisTicaretDegerelendirmeDb/II-3.doc> (13 Mayıs 2011)

Ülkelerin piyasa büyüklükleri ile EİT arasında pozitif bir ilişki vardır. Dış ticaret yapan ülkenin piyاسasının büyük olması durumunda içsel ve dışsal ekonomiler yardımıyla üretimde artan getiri imkânı doğacaktır. Ölçek ekonomilerinin mevcudiyeti üretimin büyük hacimlerde gerçekleşmesi sayesinde olur ve bu sayede ortalama birim maliyetler düşerek firmalar rekabet avantajı sağlar. Yurt içindeki piyasanın genişlemesi üretimin farklı taleplere hitap etmesine imkân sağlayarak EİT hacmini artıracaktır (Başkol 2005: 80).

EİT' nin ekonomik entegrasyona dâhil olan ülkeler arasında da yüksek olduğu görülmektedir (Balassa 1979: 250). Ekonomik entegrasyonun EİT üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmasında Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi ve Orta Amerika Ortak Pazarı'nı incelemiştir. Bu çalışmada Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi üyesi ülkelerin diğer ülkeler ile yaptıkları ticarete EİT düzeyinin bazı ülkelerde yüksek bazı ülkelerde ise düşük olduğu ve bu durumun üye ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili olduğu ve üye

ülkelerin birlik içindeki EİT hacminin daha yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir. Drabek ve Greenaway tarafından yapılan araştırmada ise Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinde birlik içi EİT 'nin toplam EİT 'den daha hızlı arttığına dair bulgular elde edilmiştir.

Ülkelerin coğrafi olarak birbirlerine yakın olması da EİT 'nin daha yoğun görülmesine neden olan diğer bir etkidir. Dış ticarete konu malların ulaştırma maliyetleri ortak bir sınıra sahip ülkeler arasında daha ucuz olduğundan EİT sınır komşusu olan ve birbirlerine yakın ülkeler arasında daha yoğun olmaktadır. Buna örnek olarak ABD-Kanada arasındaki kereste ihracatı ile Fransa-Almanya arasındaki çelik ihracatı gösterilebilir (Başkol 2005: 82).

Ülkelerin ortak dil ve kültürel bağlara sahip olması, karşılıklı olarak dış ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Ortak dil ve kültüre sahip ülkeler arasındaki EİT dil ve kültür bakımından ortak paydalara sahip olmayan ülkeler arasındaki EİT'den daha fazla olmaya meyillidir. Balassa ve Bauwens (Yujiro 1988: 7), İngilizce, Almanca, Fransızca, Portekizce ve İskandinav dilleri için yaptıkları çalışmada, ortak dillere sahip ülkeler arasındaki EİT'nin ortak dile sahip olmayan ülkeler arasındaki EİT' ye göre daha yüksek olduğuna dair anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir (Eşsiz 2002: 16).

Aynı ekonomik ve ticari bloğa üye olunması, EİT' yi olumlu bir şekilde etkileyen bir diğer ülkeye özgü sebep olarak gösterilmektedir. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ile birlikte tarifelerin düşürülmesi veya kaldırılması, ölçek ekonomilerinden istifade etme olanağı sunduğundan EİT' yi olumlu bir şekilde etkilemektedir (Ertekin 2007: 5) .

3.2.2 Endüstriye Özgü Nedenler

Endüstride üretilen ürünün çeşidi arttıkça, diğer bir deyişle ürün farklılaştırması arttıkça EİT hacmi artış göstermektedir. Tüketici tercihlerinin çeşitliliğine hitap etmek amacıyla yapılan ürün farklılaştırılması durumunda, tüketicinin zihninde ayrı bir imaj oluşarak mallar artık birbirinin tam ikamesi durumunda olmaktan çıkacaktır ve tüketiciler sadece kendi zevklerine uygun malları satın almayı tercih edeceklerdir (Başkol 2005: 87-88). Farklı ürünler değişiklik isteyen tüketicinin talebini tatmin ettiğinden, ürünlerde yapılan farklılaştırma talep yönünden EİT' nin nedenselliğini açıklar.

Ölçek ekonomileri ile EİT arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. Ölçek ekonomileri, arz yönünden EİT' nin en önemli belirleyicisidir. Farklılaştırılmış mallar üzerindeki ortalama maliyetin azalması için gerekli olan uzmanlaşma, EİT'yi ortaya çıkarır. Çünkü büyük sabit maliyetler üretim hacminde meydana gelen artışlardan dolayı düşer (Lee 1989: 351). Ölçek ekonomileri nedeniyle birim maliyetlerin azalması üreticiler için rekabet avantajı

sağladığından, ölçeğe göre artan getiri ülkeler arasında fiyat farklılığına yol açarak malların üretiminde uzmanlaşmaya neden olur (Başkol 2005: 88). Azalan maliyetler ve uzmanlaşma ürün farklılaşmasına yol açar ve farklı zevklere hitap eden tüketicilerin talepleri sayesinde ülkeler arasındaki ticaret artar.

Endüstri içindeki yoğunlaşmanın artması EİT' yi olumsuz etkilemektedir. Endüstri içinde üretimin yoğunlaşması, yurtiçi talebi daha fazla doyuracak düzeyde bir üretim yapısına neden olur. Bu ise yurtiçi talebin yerli üretim ile daha fazla karşılanmasına ve dolayısıyla ithalatın azalmasına neden olur. Azalan ithalat ise EİT yi olumsuz etkiler.

İki ülkede bulunan endüstrilerdeki tarife oranlarındaki farklılık, EİT'yi olumsuz etkilediği düşünülmektedir (Hartman 1993: 105). Tarife oranlarındaki farklılık, daha düşük tarifeye tabi olan ülkenin ticaretini arttırmasına ve daha yüksek tarifeye tabi ülkenin ticaretinin azalmasına yol açar. Bir ülkenin endüstrisinin ihracatı artarken, o endüstriye ait ithalatın azalması EİT' yi olumsuz etkiler (Eşsiz 2002: 16).

3.3. ENDÜSTRİLER ARASI VE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜMÜ:

Endüstriler arası ticaret ve endüstri içi ticaretin ölçümünde çok farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler: Glubel Lloyd yaklaşımı, Düzeltilmiş Glubel Lloyd yaklaşımı, iki yönlü ticaret yöntemleri ile, Aguino, Balassa, Glejser Endeksi, Greenway-Milner Endeksi adlarını verdiğimiz yöntem ve endekslerdir.

3.3.1 Glubel-Lloyd Yaklaşımı:

Bu yöntemde endüstri içi ticaret endeksi aşağıda ki formüle göre hesaplanmaktadır.

$$T=1-(|X-M|)/(X+M) \quad (1)$$

Bu formülde T: Endüstri içi ticareti, X ve M sırasıyla bir mal veya ürün grubunun ihracatını ve ithalatını gösterir.

Formülün hesaplanan değeri, eğer T sifıra yaklaşıyorsa ülkelerin o mal gurubunda endüstri içi ticareti yok yada çok az, dolayısıyla endüstriler arası uzmanlaşması söz konusu, eğer T, 1'e yaklaşıyorsa ülkeler arasında o mal grubunun ihracat ve ithalatı birbirine çok yakın demektir. Bu da endüstri içi uzmanlaşmanın geliştiğini göstermektedir. Yapılan değerlendirme sonucunda T değeri 0,50 ve yukarısında yer alan mal grupları için endüstri içi ticaretin var olduğu kabul edilmiştir.

3.3.2 Düzeltilmiş Grubel-Lloyd Yaklaşımı:

Dış ticaret dengesizliğinin dikkate alınmaması durumunda, yukarıda açıklanan G-L kullanılması gerekenden daha düşük EİT değerlerinin elde edilmesine yol açacaktır. Bunun nedeni, dış ticaret dengesizliği durumunda, toplam dış ticaret hacmi ile EİT değeri arasındaki farkın sadece EAT'yi değil, EAT ile beraber dış ticaret açık veya fazlasının toplamını da verecek olmasıdır (Grubel ve Lloyd 1975: 22).

Dış ticaret dengesizliği durumunda, tüm endüstrilerde ihracat-ithalat eşitliği sağlanamayacağından, hesaplanan EİT değeri hiçbir zaman yüze eşit olmayacaktır. Bu sorunun düzeltilmesi amacıyla Grubel ve Lloyd, “Düzeltilmiş G-L” olarak nitelendirilen aşağıdaki formülü geliştirmişlerdir (Grubel ve Lloyd, 1975: 22).

$$C_i = \frac{\sum (X_i + M_i) - \sum |X_i - M_i|}{\sum (X_i + M_i) - |\sum (X_i - M_i)|} 100 \quad (2)$$

Burada EİT değeri, toplam dış ticaretten dış ticaret açık veya fazlasının çıkartılarak elde edilecek sonucun bir oranı olarak gösterilmektedir. G-L ile düzeltilmiş G-L istatistiksel olarak aynı özellikleri taşımalarına rağmen, C_i 'nin değeri \bar{B}_i 'nin değerinden yüksektir. Bunun nedeni, iki endeksin payları eşitken, \bar{B}_i 'nin paydasının her zaman daha büyük değere sahip olmasıdır (Grubel ve Lloyd 1975: 23).

3.3.3 İki Yönlü Ticaret (two way trade) Yöntemi:

Yukarıda açıklanmış olan Grubel-Lloyd endeksi, ticaret çakışmasının (overlap) derecesini göstermektedir ancak, iki yönlü ticareti yansıtamamaktadır. Grubel-Lloyd endeksi aynı mal grubundaki herhangi bir mal için sıfırdan büyük ise, iki yönlü ticaret olduğu ifade edilmektedir ancak, Fontagné ve Freudenberg (1997)'ye göre iki akımdan küçük (minority) olanın değeri en azından büyük (majority) olanın değerinin yüzde 10'u kadar ise, söz konusu maldaki ticaret iki yönlüdür denilebilmektedir (Şimşek ,2008: 209-210).

$$\frac{\text{Min}(X_{p,t}, M_{p,t})}{\text{Max}(X_{p,t}, M_{p,t})} \% \gamma \quad (3)$$

GL Endeksinde EİT olarak görülen ticaret rakamlarının bu tanıma girmeyebileceği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, GL endeksi ekonomi literatüründe genel kabul gören bir endeks olduğu için bu çalışmada yapılan hesaplamalara temel teşkil edecektir. Burada p malı; t,

yılı; X ve M sırasıyla ihracat ve ithalat değerlerini ifade etmektedir. İhracat veya ithalattan düşük olanı 3 numaralı denklemde ifade edilen seviyenin altında olduğunda EAT ya da tek yönlü ticaret olarak yorumlanır (Díaz ve Mora, 2002: 295). Fontagné ve Freudenberg'in (1997) geliştirdiği bu endeks iki yönlü ticaret endeksi (İYTE) olarak da ifade edilmektedir. Fontagné ve Freudenberg'in önerdikleri bu yöntemle, iki ülke arasındaki ticaret akımları ya endüstri içi ya da endüstriler arası olarak ayrılabilir, fakat her ikisini birden ifade etmeyecektir. Böylece, Grubel-Lloyd endeksinin ticaret çakışmasının (overlap) derecesini gösterdiği, fakat ne zaman iki yönlü ticaret ile ilgilenileceğini söylemediği şeklindeki sorunu ortadan kalkmış olacaktır. Her ne kadar Grubel-Lloyd endeksi ve TWT endeksi iki farklı olguyu ölçse de, karşılaştırma yapıldığında oldukça benzer olduklarını da belirtmek gerekir.

3.3.4 - Aquino Endeksi:

Endüstri içi ticaret seviyesinin hesaplanmasına yönelik olarak çalışma yapan Düzeltilmiş Global-Lloyd endeksine eleştiri olarak ortaya çıkan Aquino endeksine göre asıl sorun \bar{B}_i 'dir ve \bar{B}_i 'nin eksik ölçülmesi nedeniyle \bar{B}_i EİT 'yi olduğundan düşük göstererek hatalı sonuçlar vermektedir. Bu sorunun ortaya çıkmasında dış ticaretin denge de olmamasından kaynaklanan hesaplama hataları söz konusudur. Aquino en yüksek toplama derecesinde endüstri içi ticaret seviyesi hesaplandığında ticaret dengesizliklerinin ölçüm hatalarına yol açabileceğini ancak hesaplamaların mal bazında yapılması durumunda bu hataların ortadan kalkacağını vurgulamıştır.

Aquino'ya göre, en yüksek toplama derecesinde EİT değeri hesaplandığı takdirde dış ticaret dengesizlikleri ölçüm hatalarına yol açacaktır, ancak hesaplamalar mal bazında yapıldığı takdirde bu hatalar ortadan kalkacaktır (Şimşek 2008: 152).

Toplam dış ticaret dengesizliğinin tüm endüstrilerde eşit oranlı olduğu varsayımından hareketle Aquino, öncelikle toplam ihracat ve toplam ithalatın birbirine eşit olması durumunda, her mal grubunun ihracat ve ithalatının alacağı değerleri hesaplamaya çalışmıştır. İhracat ve ithalatın teorik değerleri olarak adlandırılan bu değerler sırasıyla aşağıdaki gibidir.

$$X_i^e = X_i \frac{\frac{1}{2} \sum (X_i + M_i)}{\sum X_i}$$

$$M_i^e = M_i \frac{\frac{1}{2} \sum (X_i + M_i)}{\sum M_i},$$

bu endekslerden aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir.

$$\sum X_i = \sum M_i = \frac{1}{2} \sum (X_i + M_i).$$

G-L'ye X_i^e ve M_i^e değerleri yerine konarak elde edilen Aquino endeksi řu şekilde gösterilmektedir:

$$Q_i = \frac{\sum (X_i + M_i) - \sum |X_i^e - M_i^e|}{\sum (X_i + M_i)} 100$$

Mevcut dış ticaret dengesizliklerinin denge durumu ile uyumlu olduğu ve dış ticaretteki dengesizliklerin endüstriler arasında eşit oranla dağıldığı varsayımlarından hareket edilmesi dolayısı ile eleştirilen Aquino endeksinin sapmaları ortadan kaldırmak yerine sapmaları daha fazla arttırdığını göstermektedir (Narin 2002: 60).

3.3. 5-Balassa Endeksi:

Endüstri içi ticaret kavramını ilk defa ortaya atan Balassa, Avrupa ekonomik topluluğunun kurulmasının üye devletler arasındaki ticaretin endüstriler arası yada endüstriler içi uzmanlaşmaya neden olup olmadığını çalışmasında ortaya koyduğunu ve literatürde hem endüstri içi ticaretin hem de açıklanmamış karşılaştırmalı üstünlüklerin göstergesi olarak kabul edilen bir endeks geliştirmiştir.

$$A_i = \frac{1}{n} \sum \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

Burada; A_i , endüstri içi ticaret değerini, X_i ve M_i ; sırasıyla i malı ya da endüstrisinin ihracat ve ithalatını, n gözlem sayısını ifade etmektedir. Dış ticaret dengesini (ihracat ve ithalat arasındaki mutlak farkı) toplam dış ticarete oranlayan ve bu oranın ağırlıklandırılmamış ortalamasını alan Balassa endeksi, ihracat ve ithalatın birbirini karşılaması halinde 0'a yaklaşarak düşük düzeyde endüstriler arası uzmanlaşma ve yüksek düzeyde endüstri-içi uzmanlaşmaya işaret edecektir. İhracat ve ithalat rakamları arasındaki farkın açıldığı ve endeks değerinin 1'e yaklaştığı durumlarda yüksek düzeyde endüstriler arası uzmanlaşma ve düşük derecede endüstri içi uzmanlaşmaya işaret edecektir(Narin 2002: 60).

Dış ticaretteki payı dikkate almadan tüm endüstrilere eşit ağırlık vermesi ve ticaret dengesizliği için herhangi bir düzeltmenin bulunmaması Balassa'nın endeksinin dezavantajlarıdır. Belirtilen bu eksiklikler dolayısıyla dış ticareti açık veren ülkelerde

güvenilirliğini yitirmesinden dolayı yeni hesaplama yöntemlerinin geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur.

3.3.6. Glejser Endeksi:

Yaklaşımları bir ülkenin belirli bir endüstride diğer ülkelere nispeten daha çok ihracat ve ithalat yapmasına bağlı olarak arz veya talep bakımından uzmanlaşmaya gitmeleri düşüncesine dayanmaktadır. Bu yaklaşımda öncelikle aşağıdaki katsayılar hesaplanır (Narin 2002: 43).

$$\delta = \frac{1}{n} \sum \log \frac{\frac{X_i}{X}}{\frac{X_{gi}}{X_g}} = \frac{1}{n} \sum \delta_i, \quad \mu = \frac{1}{n} \sum \log \frac{\frac{M_i}{M}}{\frac{M_{gi}}{M_g}} = \frac{1}{n} \sum \mu_i$$

Glejser yukarıda ki katsayıları hesaplariken belli bir bölgenin kendi içinde ki ticaretini ele almıştır. Burada, X_g ve M_g bölgenin kendi içindeki toplam ihracat ve ithalatı; X ve M , ilgili ülkenin bu bölgeye yaptığı toplam ihracat ve ithalatı; X_{gi} ve M_{gi} ise i endüstrisi mallarının bölge içindeki toplam ihracat ve ithalatını göstermektedir. Endüstri içi uzmanlaşma olması durumunda $M_i / M / M_{gi} / M_g$ ve $X_i / X / X_{gi} / X_g$ oranları her bir i endüstrisi için 1'e yaklaşır. 2.14 ve 2.15 numaralı denklemlerin logaritmalarının ve ağırlıklandırılmamış ortalamalarının alınması durumunda ise δ ve μ ifadeleri 0'a yaklaşır. Bu durumda δ ve μ 'nin varyanslarının alınması önemli olacaktır (Narin 2002: 63).

$$s_\delta^2 = \frac{1}{n} (\delta_i - \delta), \quad s_\mu^2 = \frac{1}{n} (\mu_i - \mu)$$

s_δ^2 ve s_μ^2 değerlerinin azalması endüstri-içi uzmanlaşmanın arttığını, tersi ise endüstriler arası uzmanlaşmanın arttığını göstermektedir (Polat 2010: 43).

3.3.7. Greenaway-Milner Endeksi

Greenaway ve Milner, belirli bir toplulaştırma düzeyinde kategorik toplulaştırmanın sınırlarını değerlendirmek amacıyla daha sistematik bir yaklaşım olarak değerlendirdikleri bir endeks önermişlerdir. Greenaway ve Milner tarafından önerilen endeks aşağıdaki gibidir:

$$C_i = \left[1 - \frac{\sum_{j=1}^m |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum (X_{ij} + M_{ij})} \right] .100$$

Burada j, bir toplanma derecesinde n sayıdaki endüstrilerden her birini, i ise, j-1 toplanma derecesindeki alt kategorileri göstermektedir. Bu endekste, C_j ve B_j 'nin büyüklük sıralaması $0 \leq C_j \leq B_j \leq 100$ şeklindedir. B_j , G-L ile hesaplanan EİT değeridir. Bu endeks sayesinde, her bir alt kategorideki ihracat-ithalat farkının tek tek mutlak değeri alınarak toplanmaktadır. Eğer fark aynı yönlüyse, yani işaretler aynı ise $B_j = C_j$ olacak, farklı olmaları halinde ise $B_j \leq C_j$ olacaktır (Polat 2010: 43).

Greenaway-Milner endeksi, dış ticaret açık veya fazlalıklarının zıt işaretler taşıması ile toplanma derecesi arasında bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. EİT hesaplanırken toplanma derecesinde bir sorun olduğunun fark edilmesi durumunda, araştırmacının EİT değerinin hesaplanmasında kullanılacak en uygun toplanma derecesini kendisinin seçerek endeksi hesaplaması gerekir .

Greenaway-Milner endeksine yöneltilen eleştirilerin en önemlisi, hesaplanan EİT değerlerinin yanlış yorumlanmasıdır. Diğer bir eleştiri ise, B_j ve C_j olarak gösterilen endekslerin uygulama alanlarının dar olmasıdır.

Bu eleştirilere karşılık Greenaway ve Milner; endüstri tanımının yapılamamasına rağmen, pek çok çalışmada SITC (Standard International Trade Classification - Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması) üç basamak seviyesinin endüstri tanımı için en uygun gösterge olduğu konusunda fikir birliği olduğu, endüstriler için tek tek EİT değerleri hesaplanırken B_j endeksinin yaygın olarak kullanıldığı, C_j 'nin belli bir toplanma derecesinde ölçülmüş olan EİT seviyesinin marjinal toplanmalara gösterdiği hassasiyetin analiz edilmesinde kullanılan bir araç olduğu savunmasını yapmışlardır.

Fontagné ve Freudenberg , iki yönlü ticaret ya da EİT'nin farklı tanımları üzerinde çalışarak ticaret payını ölçen başka bir yöntem geliştirmişlerdir. Fontagné ve Freudenberg'e (1997) göre G-L ve bu endeksten yola çıkılarak geliştirilen diğer endeksler, tek yönlü ve iki yönlü ticaret arasındaki farklılaştırma olanağını sağlayamamaktadır. Diğer bir deyişle, G-L ticaret çakışmasının (overlap) derecesini gösterirken, ne zaman iki yönlü ticaret ile ilgilenileceğini belirtmemektedir. Aynı mal sınıflandırmasında bulunan iki mal için G-L endeksi sıfırdan büyük bir değer aldığı anda, G-L yaklaşımına göre iki yönlü ticaret olduğu

varsayılmaktadır. Fontagné ve Freudenberg'e göre, ihracat veya ithalattan küçük olanın değeri en azından yüksek olanın değerinin belirlenen eşik değeri ($\% \gamma$) kadar ise, bu çakışmanın EİT olduğunu ifade etmektedirler. Fontagné ve Freudenberg'e göre iki yönlü ticaretten bahsedebilmek için aşağıdaki koşulun gerçekleşmesi gerekir (Narin 2002: 60).

$$\frac{\text{Min}(X_{p,t}, M_{p,t})}{\text{Max}(X_{p,t}, M_{p,t})} \% \gamma$$

P malı; t, yılı; X ve M sırasıyla ihracat ve ithalat değerlerini ifade etmektedir. İhracat veya ithalattan düşük olanı 2.19 numaralı denklemde ifade edilen seviyenin altında olduğunda EAT ya da tek yönlü ticaret olarak yorumlanır. Fontagné ve Freudenberg'in geliştirdiği bu endeks iki yönlü ticaret endeksi olarak da ifade edilmektedir (Şimşek 2008: 181).

Endüstriler arası ticaretin ölçünmesinde de endüstri içi ticarete kullanılan endekslere yer verilmektedir. Endeks değerlerinin sıfır veya 0 a yakın bir değer alması endüstriler arası ticaretin olduğunu göstermektedir. Endeks değerinin 1 olması endüstri içi ticaretin olduğunu göstermektedir. Endeks değerlerinin endüstri içi ve endüstriler arası ticareti belirleyici yönünün olduğunu gösteren katsayılar kullanılan endeksler ve yöntemlerden elde edilmiştir.

3.4. MARJİNAL ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN ÖLÇÜLMESİ

Buraya kadar açıklanan geleneksel endeksler ile sadece bir yıla ait EİT değerleri hesaplanabildiğinden statik karakterlidirler. Farklı iki döneme ait ihracat ve ithalat değerlerinin birinci farklarından hesaplanan MEİT ölçümleri, ticarete meydana gelen değişikliklerin sektör içindeki simetri derecesini ölçerler ve EİT'deki değişmelerle alakalı olmayıp, toplam ticaretteki değişme içinde EİT'nin önemi ile ilgilidirler (Şimşek 2008: 180).

3.4.1 Hamilton-Kniest Endeksi

Hamilton ve Kniest (1991), dış ticaretin serbest hale gelmesi ile birlikte bir endüstride ihracat ve ithalattaki eşit oranlı artışın EİT miktarını yükselteceğini, ancak G-L ile ölçülen oranının aynı kalacağını ifade etmişlerdir. Zaman içerisinde EİT'de meydana gelen gelişmeler, ticarete ortaya çıkan değişmeden kaynaklanan uyum maliyetleri üzerinde önemli etkilere yol açar. G-L esasen iki zaman arasındaki değişikliklerin nedenlerinin değerlendirilebilmesine imkân vermemektedir (Şimşek, 2008: 181). Dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan uyum maliyetlerini ölçmek amacıyla Hamilton ve Kniest (1990) tarafından önerilen, G-L'nin değişik bir şekli olarak nitelendirilebilecek bir MEİT endeksi aşağıdaki gibidir (Hamilton ve Kniest 1991: 361).

$$M_t - M_{t-n} \rangle X_t - X_{t-n} \rangle 0 \Rightarrow MEIT = \frac{X_t - X_{t-n}}{M_t - M_{t-n}} \quad (2.20)$$

$$X_t - X_{t-n} \rangle M_t - M_{t-n} \rangle 0 \Rightarrow MEIT = \frac{M_t - M_{t-n}}{X_t - X_{t-n}} \quad (2.21)$$

$$X_t - X_{t-n} \langle 0 \text{ ve/veya } M_t - M_{t-n} \langle 0 \Rightarrow \text{Tanımsız} \quad (2.22)$$

Burada n, ölçümün yapıldığı dönemdeki yıl sayısını; t, yılı; X, ihracatı ve M ise ithalatı ifade etmektedir. Bu MEİT endeksi, bir endüstrideki ihracat (ithalat) değerindeki değişme göre ithalat(ihracat) değerindeki değişimi ölçmektedir (Hamilton ve Kniest, 1991: 360).

3.4.2 Brülhart A Endeksi

Brülhart'ın (1994), MEİT'yi ölçmek amacıyla önerdiği endekslerden biri olan A endeksi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$A = 1 - \frac{|(X_t - X_{t-n}) - (M_t - M_{t-n})|}{|X_t - X_{t-n} + M_t - M_{t-n}|} \quad (2.23)$$

Brülhart A endeksinin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibi de yazılabilir:

$$A = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|} \quad (2.24)$$

Brülhart A endeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Brülhart A endeksi ile yapılan hesaplamalar sonucunda MEİT değerinin 0 değeri alması, belirli bir endüstrideki marjinal ticaretin tamamen EAT olduğunu ve 1 değerini alması durumunda ise marjinal ticaretin tamamen EİT olduğunu göstermektedir (Brülhart, 1994: 604-605). Brülhart A endeksi, G-L ile aynı istatistiki özelliklere sahiptir ve Hamilton Kniest endeksine benzer bir şekilde ihracat ve ithalat akımlarındaki değişimin yapısını da açığa çıkarmaktadır (Şimsek 2008: 183).

3.5. TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'de endüstri içi ticaretin gelişiminde tarımsal ürünlerin işlenebilirliği ve sağlamış olduğu maliyet avantajından bahsedilebilir. maliyet avantajı endüstri içi ticarete

üretim miktarında ve üretim çeşitliliğinde artışı da beraberinde getirmektedir. Üretimde meydana gelen artış ve endüstriyel işlenmiş malın çeşitliliği endüstri içi ticarete maliyet avantajının yanında üretim çeşitliliğini de arttırmaktadır. Endüstri içi ticaretin artması azalan maliyetler anlamına gelmektedir. Endüstri içi ticarete işlenen üründe ki maliyet avantajının sağlanması ve endüstriyel çeşitliliğin artırılması gibi durumlar bizlere maliyet avantajının olduğunu göstermektedir.

Endüstri içi ticaretin sağlamış olduğu yararların maliyetlerde yaratmış olduğu azalışın yanında Sanayi de ürün çeşitliliğini ve üretim miktarını da arttırdığı söylenebilir. Tüm bu artışın anlamı o endüstri kolunda refah artışıdır. Endüstri kolunda meydana gelen refah artışı beraberinde endüstri içi ticarete yakınsamayı da beraberinde getirmiştir .Türkiye’de endüstriler arası ticaret 1980’li yıllara kadar yaygın iken 1980 yılından sonra endüstri içi ticaretin gelişmeye başladığı görülmektedir. Endüstride sağlanan işlenmiş mallara bakıldığında endeks değeri bakımından endüstri içi ticaretin endüstriler arası ticarete göre daha fazla gelişme gösterdiğinden bahsedilebilir. Özellikle sanayi verilerinin global Lloyd endeksi yardımı ile ölçülmüş değerleri 1980 yılına kadar 0.5 ten daha küçük olmasına rağmen 1980 li yıllar sonrasında 1 e yaklaşmaktadır. Özellikle tekstil otomotiv gibi bazı sanayi kollarında bu rakam bir değerini bulmaktadır. Bu rakamsal ifadenin iktisadi anlamı endüstri içi ticaretin artışıdır (Yıldırım 2004: 3).

3.5.1. Türkiye de Endüstri İçi Ticaretin Dönemsel Gelişimi

Türkiye’de endüstri içi ticaretin dönemsel gelişimini üç farklı zaman periyodunda sınıflandırmak yerinde olacaktır. Bu dönemsel sınıflandırmayı Cumhuriyet’in kuruluşundan 1980 yılına kadar olan dönem 1980 yılından 1995 yılına kadar olan dönem ve 1995-2010 yılına kadar olan dönem olarak dönemsel sınıflandırmak yerinde olacaktır. Bu sınıflamanın 1980 öncesi ve 1980 sonrası olarak iki temel döneme ayrılmasında ki amaç 1980 yılından sonra planlı ekonomiden liberal ekonomik sisteme geçiştir (Seymen,2009:12). 1980 öncesi dönemde sanayide genellikle endüstriler arası ticaret yaygın olarak görülmektedir. Endüstriler arası ticaretin bu dönemde gelişmiş olduğunu özellikle global Lloyd endeks değerlerinin 0 değerine yakın olması bu dönemde endüstriler arası ticaretin yaygın olduğunu göstermektedir. Endüstri içi ticaretin endüstride hammadde çeşitliliğinin artırılması ve bu çeşitliliğin endüstriler arasında üretim artışını tetiklemesi ile birlikte endüstri içi ticarete artışa neden olacaktır. Dönemsel olarak yaptığımız ayırmada önemli olan nokta bu dönemlerde endüstri içi üretimin ne derece arttığıdır. Endüstri içi ticaretin artışı miktar çeşitliliğine bağlı olduğu kadar endüstriler arasında ki üretimin çeşitlendirilmesine de bağlıdır (Erkuş 1995: 24).

Endüstri İçi Ticaretin önemli alt sınıflarından biri tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretidir. Ekstansif tarımsal üretim tekniklerinin yaşandığı yıllarda endüstriler arası ticaret yaygın iken elde edilen ürün temel gıda gereksinimlerinin karşılanmasına yöneliktir. İnstansif tarım ürünlerinin etkin olduğu zamanlarda ise üretim miktarında ki artış talep fazlasını da beraberinde getirdiği için endüstri içi ticaretin yaygın olduğu bir gerçektir.

Tablo.3.2.

Türkiye'nin Dış Ticaretinin 1923-2008 Yılları Arası Gelişimi

(Milyon Dolar,% Değişim ve Pay)

YILLAR	X	X (%)	M	M (%)	X+M	X+M (%)	X/ X+M	M/ X+M	X-M	X/M
1923	50.8		86.9		137.7		36.9	63.1	-36.1	58.5
1924	82.4	62.3	100.5	15.6	182.9	32.8	45.1	54.9	-18.0	82.1
1925	102.7	24.6	129.0	28.4	231.7	26.7	44.3	55.7	-26.3	79.6
1926	96.4	-6.1	121.4	-5.8	217.8	-6.0	44.3	55.7	-25.0	79.4
1927	80.7	-16.3	107.8	-11.3	188.5	-13.5	42.8	57.2	-27.0	74.9
1928	88.3	9.3	113.7	5.5	202.0	7.2	43.7	56.3	-25.4	77.6
1929	74.8	-25.2	123.6	8.7	198.4	-1.8	37.7	62.3	-48.7	60.6
1930	71.4	-4.6	69.5	-43.7	140.9	-29.0	50.7	49.3	1.8	102.6
1931	60.2	-15.6	59.9	-13.8	120.2	-14.7	50.1	49.8	0.3	100.5
1932	48.0	-20.3	40.7	-32.1	88.7	-26.2	54.1	45.9	7.3	117.8
1933	58.1	21.0	45.1	10.7	103.2	16.3	56.3	43.7	13.0	128.8
1934	73.0	25.7	68.8	52.5	141.8	37.4	51.5	48.5	4.2	106.2
1935	76.2	4.4	70.6	2.7	146.9	3.6	51.9	48.1	5.6	107.9
1936	93.7	22.9	73.6	4.2	167.3	13.9	56.0	44.0	20.1	127.2
1937	109.2	16.6	90.5	23.0	199.8	19.4	54.7	45.3	18.7	120.6
1938	115.0	5.3	118.9	31.3	233.9	17.1	49.2	50.8	-3.9	96.7

1939	99.6	-13.4	92.5	-22.2	192.1	-17.9	51.8	48.2	7.1	107.7
1940	80.9	-18.8	50.0	-45.9	130.9	-31.9	61.8	38.2	30.9	161.7
1941	91.1	12.5	55.3	10.6	146.4	11.8	62.2	37.8	35.7	164.5
1942	126.1	38.5	112.9	103.9	239.0	63.3	52.8	47.2	13.2	11.7
1943	196.7	56.0	155.3	37.6	352.1	47.3	55.9	44.1	41.4	126.6
1944	178.0	-9.5	126.2	-18.7	304.2	-13.6	58.5	41.5	51.7	141.0
1945	168.3	-5.4	97.0	-23.2	265.2	-12.8	63.5	36.6	71.3	173.5
1946	214.6	27.5	118.9	22.6	333.5	25.8	64.3	35.7	95.7	180.5
1947	223.3	4.1	244.6	105.8	467.9	40.3	47.7	52.3	-21.3	91.3
1948	196.8	-11.9	271.1	12.4	471.9	0.9	41.7	58.3	-78.3	71.5
1949	247.8	25.9	290.2	5.5	538.0	14.0	46.1	53.9	-42.4	85.4
1950	263.4	6.3	285.7	-1.6	549.1	2.1	48.0	52.0	-22.2	92.2
1951	314.1	19.2	402.1	46.8	716.2	30.4	43.9	86.1	-88.0	78.1
1952	362.9	155. 5	555.9	38.3	918.8	28.3	39.5	60.5	-193.0	65.3
1953	396.1	9.1	532.5	-4.2	928.6	1.1	42.7	57.3	-136.5	74.4
1954	334.9	-55.4	478.4	-10.2	813.3	-12.4	41.2	58.8	-143.4	70.0
1955	313.3	-6.4	497.6	4.0	811.0	-0.3	38.6	61.4	-184.3	63.0
1956	305.0	-2.7	407.3	-18.1	712.3	-12.2	42.8	57.2	-102.4	74.9
1957	345.2	13.2	397.1	-2.5	742.3	4.2	46.5	53.5	-51.9	86.9
1958	247.3	-28.4	315.1	-20.7	562.4	-24.2	44.0	56.0	-67.8	78.5
1959	353.8	43.1	470.0	49.2	823.8	46.5	42.9	57.1	-116.2	75.3
1960	320.7	-9.3	468.2	-0.4	788.9	-4.2	40.7	59.3	-147.5	68.5
1961	346.7	8.1	507.2	8.3	853.9	8.2	40.6	59.4	-160.5	68.4
1962	381.2	9.9	619.4	22.1	1000.6	17.2	38.1	61.9	-238.3	61.5

1963	368.1	-3.4	687.6	11.0	1055.7	5.5	34.9	65.1	-319.5	53.5
1964	410.8	11.6	537.2	-21.9	948.0	-10.2	43.3	56.7	-126.5	76.5
1965	463.7	12.9	572.0	6.5	1035.7	9.3	44.8	55.2	-108.2	81.1
1966	490.5	5.8	718.3	25.6	1208.8	16.7	40.6	59.4	-227.8	68.3
1967	522.3	6.5	684.7	-4.7	1207.0	-0.1	43.3	56.7	-162.3	76.3
1968	496.4	-5.0	763.7	11.5	1260.1	4.4	39.4	60.6	267.2	65.0
1969	536.8	8.1	801.2	4.9	1338.1	6.2	40.1	59.9	-264.4	67.0
1970	588.5	9.6	947.6	18.3	1536.1	14.8	38.3	61.7	-359.1	62.1
1971	676.6	15.0	1170.8	23.6	1847.4	20.3	36.6	63.4	-494.2	57.8
1972	885.0	30.8	1562.5	33.5	2447.5	32.5	36.2	63.8	-667.6	56.6
1973	1317.1	48.8	2086.2	33.5	3403.3	39.1	38.7	61.3	-769.1	63.1
1974	1532.2	16.3	3777.5	81.1	5309.7	56.0	28.9	71.1	-2245.3	40.6
1975	1401.1	-8.6	4738.6	25.4	6139.6	15.6	22.8	77.2	-3337.5	29.6
1976	1960.2	39.9	5128.6	8.2	7088.9	15.5	27.7	72.3	-3168.4	38.2
1977	1753.0	-10.6	5796.3	13.0	7549.3	6.5	23.2	76.8	-4043.3	30.2
1978	2288.2	30.5	4599.0	-20.7	6887.2	-8.8	33.2	66.8	-2310.9	49.8
1979	2261.2	-1.2	5069.4	10.2	7330.6	6.4	30.8	69.2	-2808.2	44.6
1980	2910.1	28.7	7909.4	56.0	10819.5	47.6	26.9	73.1	-4999.2	36.8
1981	4702.9	61.6	8933.4	12.9	13636.3	26.0	34.5	65.5	-4230.4	52.6
1982	5746.0	22.2	8842.7	-1.0	14588.6	7.0	39.4	60.6	-3096.7	65.0
1983	5727.8	-0.3	9235.0	4.4	14962.8	2.6	38.3	61.7	-3507.2	62.0
1984	7133.6	24.5	10757.0	16.5	17890.6	19.6	39.9	60.1	-3623.4	66.3
1985	7958.0	11.6	11343.4	5.5	19301.4	7.9	41.2	58.8	-3385.4	70.2
1986	7456.7	-6.3	11104.8	-2.1	18561.5	-3.8	40.2	59.8	-3648.0	67.1
1987	10190.0	36.7	14157.8	27.5	24347.9	31.2	41.9	58.1	-3967.8	72.0

1988	11662.0	14.4	14335.4	1.3	25997.4	6.8	44.9	55.1	-2673.4	81.4
1989	11624.7	-0.3	15792.1	10.2	27416.8	5.5	42.4	57.6	-4167.5	73.6
1990	12959.3	51.5	22302.1	41.2	35261.4	28.6	36.8	63.2	-9342.8	58.1
1991	13593.5	4.9	21047.0	-5.6	34640.5	-1.8	39.2	60.8	-7453.6	64.6
1992	14714.6	8.2	22871.1	8.7	37585.7	8.5	39.1	60.9	-8156.4	64.3
1993	15345.1	4.3	24428.4	28.7	44773.4	19.1	34.3	65.7	-14083.3	52.1
1994	18105.9	18.0	23270.0	20.9	41375.9	-7.6	43.8	56.2	-5164.1	77.8
1995	21637.0	19.5	35709.0	53.5	57346.1	38.6	37.7	62.3	-14072.0	60.6
1996	23224.5	7.3	43626.6	22.2	66851.1	16.6	34.7	65.3	-20402.2	53.2
1997	26261.1	13.1	48558.7	11.3	74810.8	11.9	35.1	64.9	-222297.6	54.1
1998	26974.0	2.7	45921.4	-5.4	72895.3	-2.6	37.0	63.0	-18947.4	58.7
1999	26587.2	-1.4	40671.3	-11.4	67258.5	-7.7	39.5	60.5	-14084.0	65.4
2000	2774.9	4.5	54502.8	34.0	8277.7	22.3	33.8	66.2	-26727.9	51.0
2001	31334.2	12.8	41399.1	-24.0	72733.3	-11.6	43.1	56.9	-10064.9	75.7
2002	36059.1	15.1	51553.8	24.5	87612.9	20.5	41.2	58.8	-15494.7	69.9
2003	47252.8	31.0	69339.7	34.5	116592.5	33.1	40.5	59.5	-22086.9	68.1
2004	63167.2	33.7	97539.8	40.7	160706.9	37.8	39.3	60.7	-34372.6	64.8
2005	73476.4	16.3	116774.2	19.7	190250.6	18.4	38.6	61.4	-43297.7	62.9
2006	85534.7	16.4	139576.2	19.5	225110.9	18.3	38.0	62.0	-54041.5	61.3
2007	107271.7	25.4	170062.7	21.8	277334.5	23.2	38.7	61.3	-62791.0	63.1
2008	132002.6	23.1	201960.8	18.8	333963.4	20.4	39.5	60.5	-69958.2	65.4

KAYNAK: Dilek Aykut SEYMEN, Türkiye'nin Dış Ticaret yapısı ve Rekabet gücü, İzmir ,2009: s.266

3.5.5. Türkiye de Endüstri İçi Ticaretin 1980 Öncesi Gelişimi

Türkiye de 1980 yılı öncesinde planlı bir ekonomik sistemin olduğunu görmekteyiz. Ülke ekonomisinde birçok sektörde üretim devlet eli ile yapılmaktadır. Sanayide sermaye birikimi son derece sınırlı olmak ile birlikte yabancı sermayenin üretim faktörü olarak kullanılmadığı da görülmektedir. Sanayi üretimi sektörel bazda sınırlı iken çeşitlilik açısından da sınırlı olanaklara sahiptir. Bu dönemde Türkiye tarımsal sanayiden ileri düzey sanayiye kadar hiçbir sanayi kolunda kendi markasını taşıyan bir ürünün üretiminde patent sahibi değildir. 1980 yılına kadar olan dönemde sanayi de yaşanan bu olanak kısığı Türkiye de endüstri içi ticaretten çok endüstriler arası ticaretin yaygın olduğunu göstermektedir. Türkiye’de 1980 yılına kadar olan sanayi verileri daha çok temel ihtiyaç maddelerinin sanayisinin yaygın olduğunu göstermektedir. Bu ürünlerin başında gıda sanayisinde üretilen ürünler gelmektedir. Gıda endüstrisinde endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru bir yönelmenin başladığı göze çarpan noktalardandır. Gıda sanayisinde meydana gelen bu gelişmeyi birçok sanayi kolundaki endüstri içi ticaret yönelmelerinden bahsedebiliriz. 1980 yılından önce yapılan sanayi ölçümlerinde özellikle global Lloyd endeksinin değerlerinin 0.5 değerinin altında olması endüstriler arası ticaretin geçerli olduğunu göstermektedir. 1980 yılı öncesinde tarım ve gıda sanayisi olmak üzere birçok endüstride gıda ürünlerinin işleme olanağının kısıtlı olması gıda ürünlerinin birden çok işleme tabii olmadan işletilmesi gibi nedenler yer almaktadır (Erkuş 1995: 24).

Bu dönemde sonuç olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında alınan tarımla ilgili politikalar önemlidir. Özellikle 1920’li ve 1930’lu yıllarda tarımsal politikaların kendi kendine yeterliliği amaç edindiği bu amaç doğrultusunda ürünlerin üretim kapasitesinin sınırlı olduğu ekstansif tarımında ve 1960 ‘lı yıllarda tarımda makineleşmenin yaygın olmaya başladığını görmekteyiz. Tarımda makineleşmenin yaşandığı durumlarda işgücü fazlasının ihraç edildiği tarımsal üretime dayalı endüstri kollarının artışında ki yetersizliğe bağlı olarak daha az istihdam olanağına ve daha fazla işsizlik oranına neden olduğu görülen bir başka gerçektir.

1980 öncesi dönemin sanayileşmeye geçiş dönemi olduğu ve bu geçişin sınırlı sermaye birikimi içerisinde gerçekleştiği gerçeğinden hareketle yola çıkıldığında Endüstriler arası ticaretin hakim olduğu kesin sonucu çıkarılmaktadır (Narin 2010: 7).

3.5.6. Türkiye de Endüstri İçi Ticaretin 1980–1995 Dönemindeki Gelişimi

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları ile liberal ekonomiye geçiş yapan bu tarih itibariyle özellikle tarım sanayi ve hizmet sektöründe serbest piyasa koşullarının geçerliliğini sağlayacak birçok düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemeler sonucunda piyasada özellikle özel girişimlerin oluşumuna büyük destek verilecek sanayinin her alanında özel teşebbüsün işletme kurmasına izin verilecek politikalar hayata geçirilmiştir. Bu yapısal reformların hayata geçirilmesi ile birlikte kendi kendine yeterliliği temel amaç edinmekten vazgeçip, üretim fazlası ve üretim çeşitliliğini amaç edinen Türkiye Ekonomisi 1980-1995 yılları arasındaki on beş yıllık süre zarfında endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete geçişi amaç edinmiş ve bunu bazı sektörler bazında başarı ile hayata geçirmiştir. Endüstri içi ticaret kavramının dönemler itibari ile ele alınmasında ki önemli etmenlerden bir tanesi onbeşer yıllık iki faaliyet kolu şeklinde bakılmasıdır. Endüstri içi ticaretin altyapısını oluşturan önemli faktörlerden biri tarımsal üretime dayalı sanayi ve üretim kollarının kurulması için verilen teşviklerdir. 1980 Yılından 1988 Yılına kadar geçen süre zarfında endüstriler arası ticaretin yaygın olduğunu göstermektedir (Narin 2010: 7).

Tablo.3.3.**Türkiye'nin Dış Ticaretinin 1980-1995 Yılları Arasındaki Gelişimi****(Milyon dolar,%değişim ve pay)**

YILLAR	X	X	M	M	X+M	X+M	X /	M/	X-M	X/M
		(%)		(%)		(%)	X+M	X+M		
1980	2910.1	28.7	7909.4	56.0	10819.5	47.6	26.9	73.1	-4999.2	36.8
1981	4702.9	61.6	8933.4	12.9	13636.3	26.0	34.5	65.5	-4230.4	52.6
1982	5746.0	22.2	8842.7	-1.0	14588.6	7.0	39.4	60.6	-3096.7	65.0
1983	5727.8	-0.3	9235.0	4.4	14962.8	2.6	38.3	61.7	-3507.2	62.0
1984	7133.6	24.5	10757.0	16.5	17890.6	19.6	39.9	60.1	-3623.4	66.3
1985	7958.0	11.6	11343.4	5.5	19301.4	7.9	41.2	58.8	-3385.4	70.2
1986	7456.7	-6.3	11104.8	-2.1	18561.5	-3.8	40.2	59.8	-3648.0	67.1
1987	10190.0	36.7	14157.8	27.5	24347.9	31.2	41.9	58.1	-3967.8	72.0
1988	11662.0	14.4	14335.4	1.3	25997.4	6.8	44.9	55.1	-2673.4	81.4
1989	11624.7	-0.3	15792.1	10.2	27416.8	5.5	42.4	57.6	-4167.5	73.6
1990	12959.3	51.5	22302.1	41.2	35261.4	28.6	36.8	63.2	-9342.8	58.1
1991	13593.5	4.9	21047.0	-5.6	34640.5	-1.8	39.2	60.8	-7453.6	64.6
1992	14714.6	8.2	22871.1	8.7	37585.7	8.5	39.1	60.9	-8156.4	64.3
1993	15345.1	4.3	24428.4	28.7	44773.4	19.1	34.3	65.7	-14083.3	52.1
1994	18105.9	18.0	23270.0	20.9	41375.9	-7.6	43.8	56.2	-5164.1	77.8
1995	21637.0	19.5	35709.0	53.5	57346.1	38.6	37.7	62.3	-14072.0	60.6

Kaynak:Dilek Aykut SEYMEN, Türkiye'nin Dış Ticaret yapısı ve Rekabet gücü, İzmir ,2009:s.267

Tablo 3.3 de görüldüğü gibi 1980 yılından itibaren başlayıp 1995 yılına kadar geçen 15 yıllık süreç içerisinde Türkiye ekonomisinde ihracatın dolar cinsinden değeri sürekli bir artış göstermektedir. Bu artışa paralel olarak ithalat da ki artış dolar cinsinden ihracata göre daha fazladır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak dış ticaret hacmi de sürekli bir artış göstermiştir. 1980 yılından itibaren ithalat artışının ihracat artışından daha fazla olması nedeni ile dış ticaret açığının sürekli arttığı görülmektedir. Grek ithalatın gerekse ihracatın bir önceki yıla göre değişimi dalgalı bir seyir izlemektedir. Konjonktüre bağlı bu değişimleri belirleyen dış talep ile iç piyasa arzında ki değişimler gösterilir (Seymen 2009: 204).

Endüstri içi ticaretin özellikle marjinal endüstri içi ticaretteki değerlerine bakıldığında yapılan araştırmalar sonucunda tarımda endüstri içi ticaret ölçümünde kullanılan Brülhart A endeksi ve Aguino Endeksi değerlerinin 0.5 değerinden fazla olduğu, bu fazla değer in ise Endüstri İçi ticareti gösterdiği söylenebilmektedir (Yıldırım 1994: 25).

Tarımda Endüstri İçi ticaretin 1980 yılından sonraki 15 yıllık süreçte tarımda istihdamı arttırdığı ve bu dönemde tarıma makineleşmeden bahsetmek mümkün olacaktır. Tarımsal işletmelerin endüstri içi ticarete etki ettiği bir başka nedenle bu gelişimin tarımda endüstri içi ticareti geliştirdiği söylenebilir.

3.5.7. Türkiye de Endüstri İçi Ticaretin 1995 2010 Dönemindeki Gelişimi :

1995 yılından başlayan ve 2010 yılına kadar devam eden süreç liberalleşme politikalarının hayata geçirilme sürecinin sona erdiği bir dönemin ardından yaşanan dönemde: Türkiye ekonomisinin yabancı sermayeyi çekmeye başladığı dönemin yaşandığı süreçtir. Bu süreçte sermaye stokunda artış diğer dönemlerden daha fazladır. Tarım ürünleri sanayisinin gıda sanayisinde endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete geçiş aşamasının yaşandığı bu dönemde bazı sanayi kollarında tam bir endüstri içi ticaretin hakim olduğu dönemdir.

Bu dönemde sermaye stokundaki artış maksimum olmakla birlikte ölçek olarak özel teşebbüs sermayesinin sanayi kollarında kümülatif olarak devlet sermayesinden fazla olduğu dönemdir. Bu dönemde gıda endüstrisi başta olmak üzere tekstil ve otomotiv endüstrisinde hem yabancı sermaye fazladır, hem de endüstri içi ticaret yaygındır. Endüstri içi ticaretin Global-Lloyd Endeksi aracılığı ile ölçülmesi durumunda elde edilen endeks değerinin 0.5'ten büyük olması ve bu değer in 1 sayısına yaklaşması endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete yönelen ekonominin tam anlamı ile endüstrilere bağlı olduğunun göstergesidir.

1995 yılından sonra elde edilen veriler de görüldüğü üzere endüstri İçi ticaret değerlerinin sürekli arttığı görülmektedir (Narin 2002: 7).

1995 yılından sonra 2000 yılına kadar geçen süreç içerisinde endüstri içi ticaret değerleri 0.5 seviyesinin biraz üzerinde olup bu durum da elde edilen verilere paralel olarak endüstri içi ticaretin artışında yavaşlamanın olduğundan söz etmek mümkündür. Bu süreç içerisinde tarımsal üretimde yer alan şirketlerin finansman darboğazı içerisine girdiğinden de bahsetmek mümkündür.

2002 Yılından itibaren geçen sekiz yıllık süre zarfında tarımsal politika yapıcılarının değişmesi ve borçlanma sorunun ortadan kalkması gibi nedenlerden dolayı başta teknolojiye dayalı üretim yapan sanayi kollarında otomotiv elektronik sanayi gibi, tarımsal ürün ve işlenmiş sanayi ürününe dayalı üretimin gerçekleştiği sanayi kollarında da endüstri içi ticaretin gerçekleştiğinden bahsetmek mümkündür (Baysal 1984: 22).

3.6. TARIM ÜRÜNLERİNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ VE ÖLÇÜMÜ

Türkiye’de 1995 yılından 2010 yılına kadar geçen sürede başta tarım ürünleri olmak üzere endüstri içi ticarete endüstriyel üretimin arttığı görülmektedir. Endüstriyel üretimde meydana gelen artışlar maliyet avantajı sağlamaktadır. Maliyet avantajının sağlandığı sanayi kollarında endüstri içi ticarete çeşitleme ve gelişme daha hızlıdır. Özellikle 2000 ve 2010 yılları arasında tarımsal üretimde meydana gelen yönetim değişikliği ile birlikte tarımsal iktidarın tek bir yönetim altına girmesi uygulanan tarım politikalarının ve tarımsal politikalara yapılan müdahalelerin etkisini kısa sürede hissettirmesi tarımda endüstri içi ticaretin varlığının bir sonucudur. Tarımsal üretimde endüstri içi ticaretin ölçümü Glubel-Lloyd ve düzeltilmiş Glubel Lloyd endeksleri ile ölçülür (Yıldırım 1994: 25).

Bu endeks değerleri 0’a yakın olduğunda endüstriler arası ticaret, 0.5 ile 1 değerleri arasında endüstri içi ticaretin olduğunu göstermektedir. Endeks değerinin 1 olması endüstri içi ticaretin tam olduğunu gösteren bir durumdur. Endeks değerlerinin 0.5 ile 1 arasında olması endüstri içi ticaretin gelişimini göstermektedir.

Tam bir endüstri içi ticaretten söz edilebilmesi için Glubel Lloyd Endeks değerlerinin tamsayı olması ve bu tamsayının ise 1 olması gerekmektedir. Endüstri içi ticaretin gelişiminin dönemsel olarak ölçülmesi endüstri içi ticarete maliyet avantajının sağlandığını göstermektedir. Oluşan maliyet avantajı tarımsal üretimin endüstri içi ticaretteki yerini belirlemektedir. Türk tarımında endüstri içi ticaretin gelişmişliği bakımından önemli sayabileceğimiz bir nokta gıda endüstrisidir özellikle tarım ürünleri ve gıda ürünlerinin

işlenmesi bu sektörde katma değer artışı sağlar bununla birlikte işlenilen gıda ürünlerinin katma değeri fazladır (Serin,1996:25). Sağlamış olduğu maliyet avantajı diğer tarımsal ürünlere göre daha fazladır. 1980 yılına kadar özellikle tarımda verilen katsayıların ölçümünde Global Lloyd Endeks değeri 1 e yakın bir değer almaktadır bu durum tarım ürünlerinin endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru kaydığını göstermektedir.1980 yılından sonra tarımda liberalleşmenin yaygınlaşması Türk tarımında endüstri içi ticaretin arttığını göstermektedir. Katsayı 0 a yaklaştığında ise tarımda endüstriler arası ticaretin yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Tarımsal üretimde endüstriler arası ticaretin derinleşmesinin önemli nedenlerinden birisi ise tarımsal üretimde ve tarım politikalarında geçerli olan yönetim değişikliğinin sağlamış olduğu avantajdır. Sağlanan bu avantajın tarımda endüstri içi ticaretin gelişimine pozitif bir etki yaptığı da yadsınamaz bir başka gerçektir. Endüstri içi ticarete kullanılan ölçüm değerleri Global Lloyd endeksi düzenlenmiş, Global Lloyd endeksleri ile two way trade yöntemleridir. Her iki endekste endeks değerlerinin 0 ile 1 arasında bir değer almasının farklı endüstri kolları için endüstri içi yada endüstriler arası ticaretin gerçekleştiğini göstermektedir (Yıldırım 2004: 3).

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE DE TARIM ÜRÜNLERİ VE GIDA ÜRÜNLERİNİN ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Tez çalışmasının bu bölümünde Türk tarımında endüstri içi ticaretin gelişimi ve önemini 1980 -2010 yılları arasındaki zaman diliminde ele almaktayız. Bununla birlikte dönemin tamamı yanında 1980-1995 ve 1996-2010 dönemlerini de ayrıca ele almaktayız.

4.1. TÜRK TARIMINDA 1980-2010 DÖNEMİNDE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ

Türk tarımının cumhuriyetin kurulmasından 1980 yılına kadar geçen süre içerisinde gelişimini açıklamak amacı ile şunları söyleyebiliriz. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım teknikleri son derece ilkel olarak uygulanmaktadır. Tarımsal üretim miktarı azdır. Üretilen tarım ürünleri miktar olarak yetersizdir. Kullanılan tarım tekniklerini ilkel tarım teknikleri olması verimliliği düşürmektedir. Tarımsal üretimde verimlilik azdır. 1980 yılına kadar üretimin önemli bir bölümü devlet tekelindedir. tarımda istihdam edilen kişi sayısı fazladır. Bu fazlalık tarımda gizli işsizliğin oranını da arttırmıştır (Başkol 2005: 14).

Tarımsal üretime dayalı sanayi gelişmediğinden tarım ürünlerinin işlenebilme olanağı da kısıtlıdır. Tarım ürünlerinin ve gıda ürünlerinin katma değeri, işlenme olanağı daha az olduğundan katma değeri de daha azdır. 1980 yılından sonra ülke ekonomisinde serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci hızlanmaya başlamıştır. Bu süreçle birlikte devlet tekelinde bulunan az sayıda tarımsal üretime dayalı endüstrinin özelleştirmesi söz konusu olduğu gibi diğer yandan özel sektör kanalı ile birçok yeni tarımsal işletme üretime katılmaya başlamıştır. 1980 yılından itibaren tarımsal üretimde endüstrileşme kavramı gelişmeye başlamaktadır. Pamuklu dokuma ve pamuğa dayalı üretim yapan sanayi kuruluşlarının kurulmasına yönelik yapısal düzenlemelere hız verilmiştir. Gıda ürünlerinin işletilmesinde özel sektöre üretim izni verilmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren işlenmiş gıda ürünü çeşitliği artmakla birlikte miktar olarak ta artış fazladır. Miktar ve çeşitlilik açısından artan üretim bizlere bu ürünlerin endüstri içi ticaretinde farklı değerleri de aldığını göstermektedir. 1980 -1990 yılları arasında gıda ve tarımsal üretime dayalı endüstrinin gelişimi yurt içinde yaygındır. Bu ürünlerin ihracatı üretim olanaklarının ve üretim miktarının sınırlı olmasından dolayı sınırlıdır (Başkol 2004: 14).

Bu noktadan sonra Türkiye’de tarımda endüstri içi ticaretin (EİT) gelişimine bakabiliriz. Bu amaçla öncelikle 1980-2010 döneminin tümü incelenecek, ardından iki alt dönem ilk bölümde yapıldığı gibi ayrıca ele alınacaktır. Tarımda marjinal endüstri içi ticaret ise ayrıca bir başlık altında incelenecektir.

4.2. TÜRKİYE TARIMINDA ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN GELİŞİMİ (1980-2010 Dönemi)

Türk tarımında endüstri içi ticaretin gelişimini değerlendirdiğimiz tabloda daha önce ISIC Rev. 3 (digit 1) düzeyinde verdiğimiz tarım ürünleri dış ticaretinde tarım yanında tarıma dayalı sanayi ürünlerini de dahil etmek amacıyla TÜİK veri tabanında harmonize sistemde iki digit düzeyde (Hs2) yer alan 1-24 fasılda hesaplanan verilerden yararlanılmıştır. Bu sistemde ilk 24 fasıl tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri olarak kabul edilmektedir.

Bu fasıllarda elde edilen veriler aşağıdaki tablo 4.1de görülmektedir. Bu veriler üzerinden endüstri içi ticareti ölçmek için ikinci bölümde yer verilen ve bu bağlamda ilgili literatürde sıkça kullanılan Endeks Global Lloyd Endeksi dikkate alınmıştır.

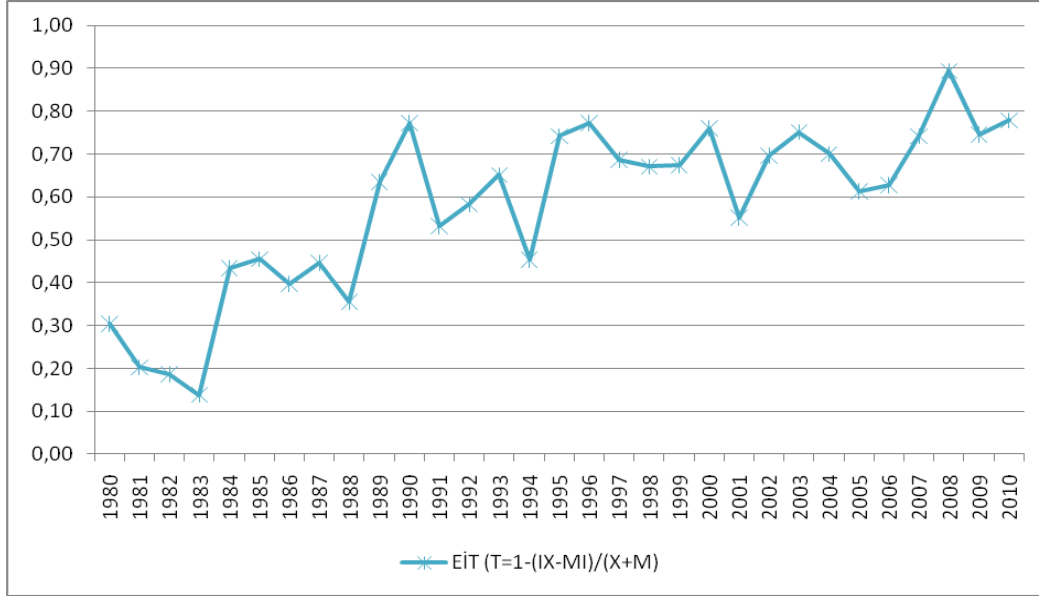
Tablo.4.1**Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticareti (1980-2010 Dönemi)**

Yıl	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İhracatı X (\$)	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İthalatı M (\$)	X-M	X+M	EİT (GLI)
1980	1.525.571.407	273.710.295	1.251.861.112	1.799.281.702	0,30
1981	2.207.975.228	248.400.847	1.959.574.381	2.456.376.075	0,20
1982	2.299.988.395	235.658.274	2.064.330.121	2.535.646.669	0,19
1983	2.222.528.854	164.893.507	2.057.635.347	2.387.422.361	0,14
1984	2.236.771.945	620.538.923	1.616.233.022	2.857.310.868	0,43
1985	2.053.418.928	604.485.480	1.448.933.448	2.657.904.408	0,45
1986	2.281.723.066	566.547.536	1.715.175.530	2.848.270.602	0,40
1987	2.649.331.847	761.239.418	1.888.092.429	3.410.571.265	0,45
1988	2.954.554.774	638.930.874	2.315.623.900	3.593.485.648	0,36
1989	2.762.267.728	1.282.952.649	1.479.315.079	4.045.220.377	0,63
1990	3.013.509.319	1.895.057.573	1.118.451.746	4.908.566.892	0,77
1991	3.622.885.457	1.314.844.508	2.308.040.949	4.937.729.965	0,53
1992	3.424.542.887	1.407.252.227	2.017.290.660	4.831.795.114	0,58
1993	3.535.722.222	1.707.092.776	1.828.629.446	5.242.814.998	0,65
1994	4.056.375.252	1.191.829.841	2.864.545.411	5.248.205.093	0,45
1995	4.353.904.283	2.567.158.008	1.786.746.275	6.921.062.291	0,74
1996	4.650.807.561	2.924.338.985	1.726.468.576	7.575.146.546	0,77
1997	5.226.618.538	2.731.661.845	2.494.956.693	7.958.280.383	0,69
1998	4.778.572.316	2.411.241.418	2.367.330.898	7.189.813.734	0,67
1999	4.173.825.850	2.123.955.212	2.049.870.638	6.297.781.062	0,67
2000	3.619.410.163	2.218.475.756	1.400.934.407	5.837.885.919	0,76
2001	4.071.067.236	1.552.190.780	2.518.876.456	5.623.258.016	0,55
2002	3.752.287.095	2.005.928.462	1.746.358.633	5.758.215.557	0,70
2003	4.845.490.295	2.915.363.789	1.930.126.506	7.760.854.084	0,75
2004	6.009.051.687	3.237.506.995	2.771.544.692	9.246.558.682	0,70
2005	7.828.200.230	3.463.428.704	4.364.771.526	11.291.628.934	0,61
2006	8.048.472.893	3.685.215.948	4.363.256.945	11.733.688.841	0,63
2007	9.142.120.234	5.393.251.282	3.748.868.952	14.535.371.516	0,74
2008	10.840.206.714	8.759.545.476	2.080.661.238	19.599.752.190	0,89
2009	10.701.174.547	6.354.649.070	4.346.525.477	17.055.823.617	0,75
2010	12.049.572.429	7.683.030.423	4.366.542.006	19.732.602.852	0,78

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.436.

Tarımda endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru bir yönelmenin olduğu hem tablo 4.1'den hem de aşağıdaki grafik 4.1'den açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, 1980-1988 döneminde Global Lloyd Endeksinin değeri 0.5 ten küçüktür. Bu durumda bu dönem için endüstriler arası ticaretin olduğu söylenebilir. Buna karşılık 1988 yılından 2010 yılına

kadar süregelen 22 yıllık süreçte Global Lloyd Endeks değerlerin 0.5 değerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda Türkiye de tarımda endüstri içi ticarete doğru bir yönelimin arttığından söz etmek mümkündür. Öyle ki 2008 yılı itibarıyla EİT değerinin 0,90 değerine ulaşması bu durumu açıkça göstermektedir (Baysal 1984: 22)

Grafik 4.1 Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-2010)

Tarımda Endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete geçişin yaşandığı 1989 yılından sonra endüstri içi ticaret değerlerinin dalgalı bir artış trendi içinde olduğu ancak G.L endeks değerinin Hiçbir zaman 1 değerini bulmadığı görülmektedir. Bu durumda endüstri içi ticaretin en kuvvetli görüldüğü yılın 0.9'luk değerle 2008 yılı olduğu görülmektedir. Endüstri içi ticaretin 1 değerine yakın olması sonucunda tarımsal ürünün endüstri içi ticareti İçin gerekli olan üretim tesislerinin fazla olduğu görülmektedir. Bir tarım ürününün işlenmesi sonucunda elde edilen ürünün maliyet avantajının da söz konusu olduğu görülmektedir.

4.2.1. Türkiye'de 1980 -1995 Döneminde Tarımda Endüstri İçi Ticaret

1980 yılı tarımda gıda ve tarımsal üretime dayalı sanayinin geliştiği yıllardır. Tarımsal ürünlerin ve gıda ürünlerinin endüstri içi ticareti genelde temel gıda maddelerin işlenmesine dayamaktadır. Bu ürünlerin gıda sanayisinin hammaddesi olarak kullanılması ve hammadde ihracatında ve endüstri içi ticarete maliyet avantajı sağlaması gibi etmenler temel gıda ürünlerinin endüstri içi ticarete diğer tarımsal ürünlere göre daha fazla avantaj teşkil ettiğini göstermektedir. Tarımda endüstri kollarının yayılmaya başladığı bu dönemde gıda endüstrisinin yayıldığı görülmektedir. Tarımda endüstri içi ticaret kavramının bu dönemde

oluştugu da söylenebilir. Tarım sektöründe üretim ve verimliliğin artması ile birlikte tarımsal üretim ve gıda üretimine dayalı endüstrinin geliştiği görülmektedir (Polat 2009: 47).

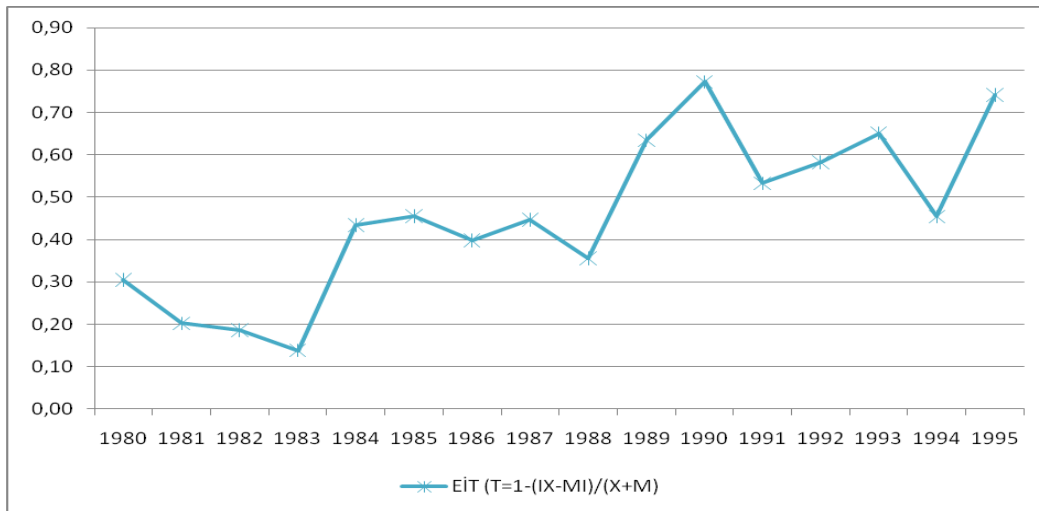
Özellikle temel gıda maddelerinin işlenmesi ve endüstrisinin hızla yayılması ile birlikte aynı hammaddeye dayalı birçok endüstriyel maddenin de işletildiği görülmektedir. Türkiye’de tarım endüstrisinde 1980 yılı ile birlikte başlayan liberalleşme hareketleri 1980-1990 yılları arasında devlet destekli özel sektör girişimciliğinin artmasını beraberinde getirmiştir. Daha fazla üretim ve daha fazla rekabetle birlikte ürün çeşitlenmesi anlamına da gelen bu durum tarımda endüstri içi ticaretin tarımsal üretimde maliyet avantajı sağlandığının göstergesidir. 1980 -1995 yılları arasında ki 15 yıllık dönemde tarımda yaşanan bu değişmelerin önemli bir sonucu olarak tarımsal nüfusun azaldığı görülmektedir. Piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik sağlamayı amaçlayan istikrar politikalarının tarım kesimi ile ilgili ilk uygulamanın devlet desteğinin kademeli olarak kesilmesi ile birlikte üreticinin üretimden sağlayacağı gelirden meydana gelen azalma daha fazla üretim yapılması ile yeniden sağlanabilecektir. Bu durum başlarda üreticinin aleyhine gelişmiş olsa da daha sonra devlet desteğine dayanmayan üretim yapılarının benimsenmesi ile üreticinin farklı alternatifleri ve farklı üretim tekniklerini geliştirmesi ile birlikte tarımsal üretimde ürün miktarı ve çeşitliliği artmaya başlamıştır. 1980’li yılların sonlarına doğru ve 1990’lı yılların başlarında özellikle üretim ve sulamada meydana gelen teknik ilerlemeler ve üretim artışı beraberinde tarım ve gıda ürünlerinde çeşitliliği de getirmiştir. Bu durum tarım ve gıda endüstrisinde endüstri içi ticarete çeşitliliğin artmasına ve bu durum sonrası endüstri içi ticaretin tahmin edilenden daha fazla boyutlarda maliyet avantajı yaratması anlamına gelmektedir. Tarımsal ekonomi politikalarında meydana gelen değişikliklerle birlikte tarım politikalarında meydana tam liberalleşme akımları bizlere tarım ekonomisinde daha serbest ve daha rekabetçi bir döneme girildiğinin, bu dönemde 1980–1995 yılları arasında tarımsal üretimin endüstri içi ticaretinin hammaddenin işlenmesinde ve çeşitlenmesinde ayrı bir rol oynadığını göstermektedir (Narin 2002: 7).

Tablo 4.2.**Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticareti (1980-1995Dönemi)**

Yıl	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İhracatı X (\$)	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İthalatı M (\$)	X-M	X+M	EİT (GLI)
1980	1.525.571.407	273.710.295	1.251.861.112	1.799.281.702	0,30
1981	2.207.975.228	248.400.847	1.959.574.381	2.456.376.075	0,20
1982	2.299.988.395	235.658.274	2.064.330.121	2.535.646.669	0,19
1983	2.222.528.854	164.893.507	2.057.635.347	2.387.422.361	0,14
1984	2.236.771.945	620.538.923	1.616.233.022	2.857.310.868	0,43
1985	2.053.418.928	604.485.480	1.448.933.448	2.657.904.408	0,45
1986	2.281.723.066	566.547.536	1.715.175.530	2.848.270.602	0,40
1987	2.649.331.847	761.239.418	1.888.092.429	3.410.571.265	0,45
1988	2.954.554.774	638.930.874	2.315.623.900	3.593.485.648	0,36
1989	2.762.267.728	1.282.952.649	1.479.315.079	4.045.220.377	0,63
1990	3.013.509.319	1.895.057.573	1.118.451.746	4.908.566.892	0,77
1991	3.622.885.457	1.314.844.508	2.308.040.949	4.937.729.965	0,53
1992	3.424.542.887	1.407.252.227	2.017.290.660	4.831.795.114	0,58
1993	3.535.722.222	1.707.092.776	1.828.629.446	5.242.814.998	0,65
1994	4.056.375.252	1.191.829.841	2.864.545.411	5.248.205.093	0,45
1995	4.353.904.283	2.567.158.008	1.786.746.275	6.921.062.291	0,74

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.435

Tarımda endüstri içi ticaretin gelişimini gösteren tablo 4.2 de görüldüğü üzere dış ticaret 1980 1988 yılları arasın da endüstriler arası ticaret şeklinde iken 1988 den sonra 1995 yılına kadar geçen süreç içerisinde endüstri içi ticaret yaygındır. Bu gelişmelere paralel olarak dış ticaret açığı yıllar itibari ile dalgalı bir trend izlerken, dış ticaret hacminde sürekli bir artıştan söz etmek mümkündür (Başkol 2005: 14).

Grafik 4.2 Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-1995)

Tarımsal üretimde görülen gelişmeler sonucunda 1980 sonrasında endüstri içi ticarete doğru bir kaymanın yaşandığından da bahsetmek doğru olacaktır. Tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretinin ölçülmesinde kullanılan endekslerin ölçüm sonuçlarının 1 değerine yaklaşıyor olması tarım sektörlerinde endüstri içi ticaret etkisinin fazlalaştığı anlamına gelmektedir. Endüstri İçi ticaretin 1980 yılından itibaren liberal ekonomiye geçişin ilk yıllarında endüstriler arası ticaretin hakim olduğunu 1988 yılından sonra 1995 yılına kadar geçen süre içerisinde endüstri içi ticaretin yoğun bir biçimde yaşandığını görmekteyiz (Narin 2002: 25).

4.2.2. Türkiye de 1995 -2010 Dönemi Tarımda Endüstri İçi Ticaret :

1995 yılından sonra tarımsal ürünlerin üretimine ve tarımsal çeşitliliğe bağlı olarak endüstri içi ticarete de artış yaşanmıştır. Endüstri içi ticaretin gelişmesi ile birlikte işlenmiş sanayi ürünlerinde maliyet avantajı sağlanmaktadır. Yaşanan maliyet avantajı endüstri içi ticaretin daha fazla gelişmesi anlamını taşımaktadır (Polat 2010: 11).

1995 yılından sonra gıda ve tarımsal ürün işleme yapan sanayi tesislerinin yaygınlaşması ile birlikte bu sektörde endüstri içi ticaret yaygınlaşmaya başlamıştır. Endüstri içi ticaretin yaygın olduğu bu bölümde 1995 -2010 yılları arasında yapılan endüstri içi ticaret analizlerinde gıda ve tarım endüstrisine dayalı ticaretin artma eğilimi içerisinde olduğu da görülmektedir. Bu analizlerin sonucunda endüstriyel tarımın yapısal analizlerinin sonuçları ortaya koyulmaya başlanmıştır. Endüstri içi ticarete 1995 -2010 yılları arasında yapılan analizlerin bizlere göstermiş olduğu sonuçlar 1995 2010 yılları arasında tarımda endüstri içi ticaret konu edilen işlenmiş malın endüstri içi ticaretine daha uygun bir hale getirilmiştir. Endüstri içi ticarete meydana gelen artışlar 1995-2010 yılları arasında 1980 1995 yılları arasına göre daha fazladır. Tarımda Endüstri içi ticaretin çeşitliliğini arttıran önemli etkenlerden biri ise endüstriyel tarımın maliyet avantajını koruyor olmasıdır.

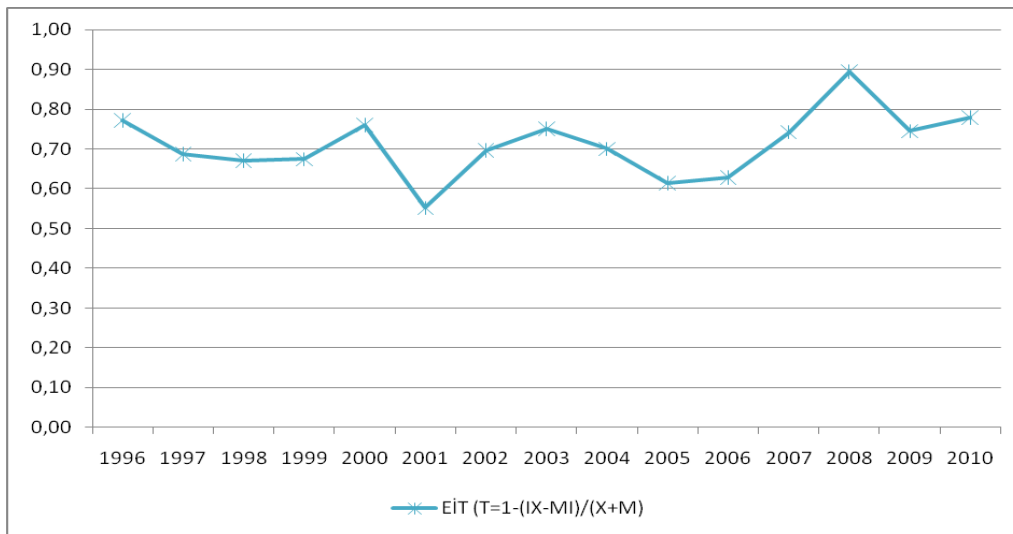
Endüstri içi ticaretin yapısal analizinde dikkat etmemiz gereken önemli faktörlerden bir başkası tarımsal işletmelerin endüstri içi ticarete ne derece etkili ve başarılı olduğudur. Tarımsal üretim yapan işletmelerin gıda ürünlerini birkaç aşamada işleyebiliyor olması ve işlenen bu ürünlerin farklı sanayi kollarında hammadde ve aramalı olarak değerlendirilmesi tarımsal işletmenin ölçeğine göre de farklılık göstermesine neden olmaktadır. Tarımsal işletmemin üretim kapasitesi arttıkça ve üretilen tarımsal ürünü farklı endüstrilere ara malı olarak ürettikçe bu ürünün endüstri içi ticaretinin de arttığı görülmektedir. Bunun temel nedeni üretilen tarımsal ürünün aynı sanayi kolu içerisinde birden fazla üretim koluna tabi tutulması ile olmaktadır.

Tablo 4.3.**Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticareti (1995-2010 Dönemi)**

Yıl	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İhracatı X (\$)	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İthalatı M (\$)	X-M	X+M	EİT (GLI)
1996	4.650.807.561	2.924.338.985	1.726.468.576	7.575.146.546	0,77
1997	5.226.618.538	2.731.661.845	2.494.956.693	7.958.280.383	0,69
1998	4.778.572.316	2.411.241.418	2.367.330.898	7.189.813.734	0,67
1999	4.173.825.850	2.123.955.212	2.049.870.638	6.297.781.062	0,67
2000	3.619.410.163	2.218.475.756	1.400.934.407	5.837.885.919	0,76
2001	4.071.067.236	1.552.190.780	2.518.876.456	5.623.258.016	0,55
2002	3.752.287.095	2.005.928.462	1.746.358.633	5.758.215.557	0,70
2003	4.845.490.295	2.915.363.789	1.930.126.506	7.760.854.084	0,75
2004	6.009.051.687	3.237.506.995	2.771.544.692	9.246.558.682	0,70
2005	7.828.200.230	3.463.428.704	4.364.771.526	11.291.628.934	0,61
2006	8.048.472.893	3.685.215.948	4.363.256.945	11.733.688.841	0,63
2007	9.142.120.234	5.393.251.282	3.748.868.952	14.535.371.516	0,74
2008	10.840.206.714	8.759.545.476	2.080.661.238	19.599.752.190	0,89
2009	10.701.174.547	6.354.649.070	4.346.525.477	17.055.823.617	0,75
2010	12.049.572.429	7.683.030.423	4.366.542.006	19.732.602.852	0,78

Kaynak: TÜİK, **İstatistik Göstergeler, 1923-2009**, Ankara: 2009, s.452.

Türk Ekonomisinde 1996 Yılından 2010 yılına kadar geçen süreç içerisinde marjinal endüstri içi ticaretin yaygın olduğunu endeks değerlerinden anlamak mümkündür. Dış ticaret hacminde ki artış 1980-1995 dönemimdekine göre daha hızlı artmıştır. Bu dönemde dış ticaret açığı ithalat kaleminde ki artışların fazlalığı nedeni ile bir önceki döneme kıyasla daha fazladır (Narin 2002: 23).

Grafik 4.3 Türkiye Tarımında Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1995-2010)

Tarımda endüstri içi ticaretin yaygın olduğu bir başka sektör sanayi sektörüdür. Sanayi sektöründe teknolojiye dayalı üretim ve bu üretimin endüstri içi ticareti yaygındır. Tarımda endüstri içi ticaretin ileri tarımsal üretim tekniklerine bağlı olarak artmasının ürünün işlenmiş tarım ürünü olduğunun göstergesidir. İşlenmiş tarım ürünlerinin endüstri içi ticaretinin malların niteliğine göre değiştiği bu nitelik değişikliklerinin de endüstri içi ticareti daha fazla arttırdığı sonucunu doğurmaktadır (Polat 2010: 43).

4.3. TÜRKİYE’DE 1980-2010 DÖNEMİNDE TARIMDA MARJİNAL ENDÜSTRÜ İÇİ TİCARETİN (MEİT) GELİŞİMİ

Bu noktada tarımda endüstri içi ticarete genel eğilimde değişimleri görmek için marjinal endüstri içi ticaret (MEİT) verilerine bakılabilir. Bu bağlamda tarım ve tarıma dayalı ürünlerde değişim oranlarına bakılarak (MEİT) gelişimi değerlendirilebilir.

Marjinal endüstri içi ticaretin yorumlanmasında bizlere kolaylık sağlayacak olan Brühlhart A endeksidir. Bu endeks e göre tarımda endüstri içi ticaret marjinal endüstri içi ticaret 1980 yılından sonra gerçekleşmeye başlamıştır (Narin 2002: 23).

Marjinal endüstri içi ticaretin gelişimi hakkında söyleyebileceklerimiz endüstri içi ticaretle genel anlamda paralellik arz etmektedir. Marjinal endüstri içi ticaretin gelişiminin endüstri içi ticarete paralel olduğu görülmektedir. Marjinal endüstri içi ticaret eğiliminin arttığı yıllarda endüstri içi ticaretinde arttığı görülmektedir. Tarımda endüstri içi ticareti avantajlı olduğunu gösteren önemli etkenlerden birisi ise maliyet avantajıdır. Maliyetlerin endüstri içi ticaret ile birlikte düşmekte olduğu bir ekonomide faaliyet karlılığı da artacaktır. Bu durumda tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretinin tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının sayısında ki değişmeye paralel olarak arttırılması ile birlikte hem ürünün katma değerinin arttığı dolayısı ile ekonomik değerinin arttığı görülmektedir.

Tarımda endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru yönelme tablo 4.4 ve grafik 4.4.’de görüldüğü gibi özellikle 2000 yılı ile 2010 yılı arasında gerçekleşmektedir. Bu yıllar arasında (MEİT) anlamında ekonomide sanayiye dayalı tarımsal üretimin artması yanında tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri dış ticaretinin de yeni bir ivme kazandığından söz edilebilir. Tarımda endüstri içi ticaretin gerçekleşmeye başladığı yıllarda işgücünün tarımsal üretimde daha verimli kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Tarımda gizli işsizlik tarımda endüstri içi ticaretin yaygınlaştığı yıllarda azalma göstermektedir. Marjinal Endüstri İçi ticarete bu gelişmeye paralel olarak artış göstermektedir (Polat 2010: 24).

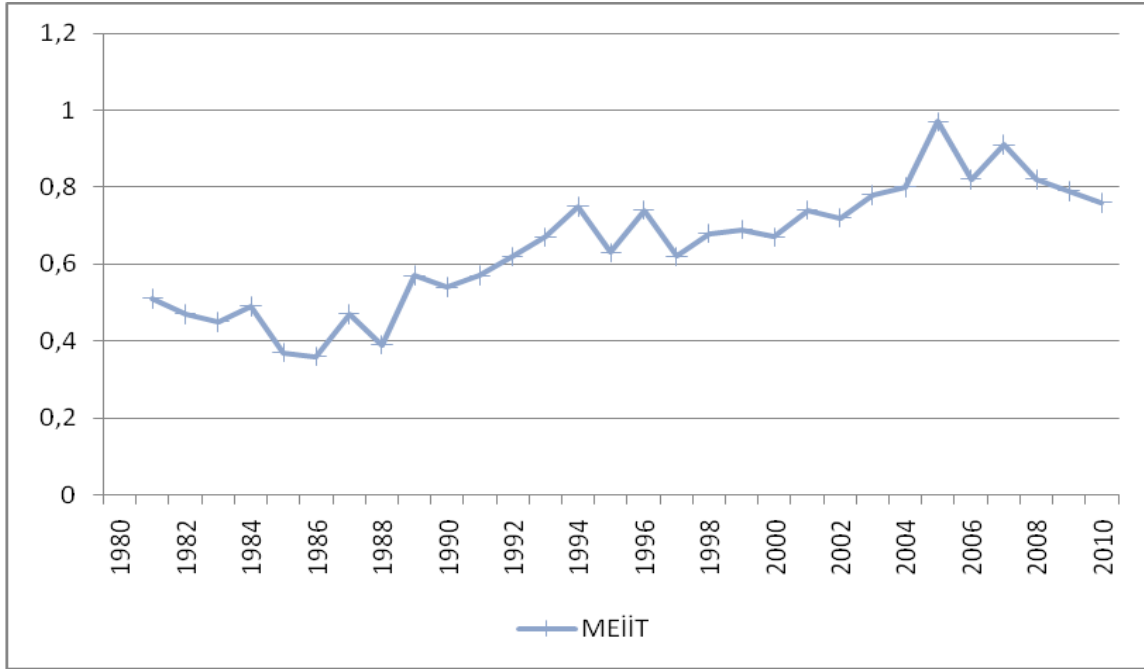
Tarımsal üretimde marjinal endüstri içi ticaretin gelişimi genellikle dalgalı bir seyir izlemektedir. Ürünlerin marjinal endüstri içi ticarete uygun bir seyir izlemesinde ki önemli etmenlerden biri tarımda modernleşme ve instansif tarım olanaklarının geliştirilmesidir.

Tablo 4.4
Türkiye’de Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-2010)

Yıl	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İhracatı (\$)	Değişme (%)	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İthalatı (\$)	Değişme (%)	(DX-DM)	(DX+DM)	MEİİT=(1-(DX-DM)/(DX+DM))
1980	1.525.571.407		273.710.295				
1981	2.207.975.228	44,7	248.400.847	-9,2	53,9	35,5	0.51
1982	2.299.988.395	4,2	235.658.274	-5,1	9,3	-0.9	0.47
1983	2.222.528.854	-3,4	164.893.507	-30,0	27,0	26.6	0.45
1984	2.236.771.945	0,6	620.538.923	276,3	-275,7	276.9	0.49
1985	2.053.418.928	-8,2	604.485.480	-2,6	-5,6	-13.8	0.37
1986	2.281.723.066	11,1	566.547.536	-6,3	17,4	28.5	0.36
1987	2.649.331.847	16,1	761.239.418	34,4	-18,3	50,5	0.47
1988	2.954.554.774	11,5	638.930.874	-16,1	27,6	39.1	0.39
1989	2.762.267.728	-6,5	1.282.952.649	100,8	-107,3	-113.8	0.57
1990	3.013.509.319	9,1	1.895.057.573	47,7	-38,6	56,8	0.54
1991	3.622.885.457	20,2	1.314.844.508	-30,6	50,8	-10,4	0.57
1992	3.424.542.887	-5,5	1.407.252.227	7,0	-12,5	-18.0	0.62
1993	3.535.722.222	3,2	1.707.092.776	21,3	-18,1	24.5	0.67
1994	4.056.375.252	14,7	1.191.829.841	-30,2	44,9	-15,5	0.75
1995	4.353.904.283	7,3	2.567.158.008	115,4	-108,1	122,7	0.63
1996	4.650.807.561	6,8	2.924.338.985	13,9	-7,1	-0.3	0.74
1997	5.226.618.538	12,4	2.731.661.845	-6,6	19,0	31,4	0.62
1998	4.778.572.316	-8,6	2.411.241.418	-11,7	20,3	-20,3	0.68
1999	4.173.825.850	-12,7	2.123.955.212	-11,9	-0.8	-13,5	0.69
2000	3.619.410.163	-13,3	2.218.475.756	4,5	-17,8	-31,1	0.67
2001	4.071.067.236	12,5	1.552.190.780	-30,0	42,5	55,0	0.74
2002	3.752.287.095	-7,8	2.005.928.462	29,2	-37,0	-54,8	0.72
2003	4.845.490.295	29,1	2.915.363.789	45,3	-16,2	12,9	0.78
2004	6.009.051.687	24,0	3.237.506.995	11,0	13,0	37,0	0.80
2005	7.828.200.230	30,3	3.463.428.704	7,0	23,3	37,3	0.97
2006	8.048.472.893	2,8	3.685.215.948	6,4	-3.6	-0,8	0.82
2007	9.142.120.234	13,6	5.393.251.282	46,3	-32,7	-19,1	0.91
2008	10.840.206.714	18,6	8.759.545.476	62,4	-43.8	81,0	0.82
2009	10.701.174.547	-1,3	6.354.649.070	-27,5	26,2	-28,8	0.79
2010	12.049.572.429	12,6	7.683.030.423	20,9	-8,3	33,5	0.76

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.452.

Türkiye tarımında marjinal endüstri içi ticaretin geliştiğini gösteren değerler tablosu tablo 4.4 de görülmektedir. Marjinal endüstri içi ticaretin tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ticareti şeklinde ele alındığında değişimlerin bir önceki yıla göre artış ve azalış gösterdiği ve dalgalanmanın hem ihracat hem de ithalat için yaygın olduğu görülmektedir.

Grafik 4.4 Türkiye Tarımında Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-2010)

Tarımda marjinal endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru bir yönelimin olması tarıma dayalı sanayinin arttığını göstermektedir. Tarımsal üretimin tarıma dayalı sanayide yapmış olduğu değişime paralel olarak arttırdığı bir başka ifade ile tarımsal üretim için önemli olanın üretilen ürünün işlenmesi olduğunu görmekteyiz. Tarımda marjinal endüstri içi ticaretin tarıma dayalı ürünlerin ithalatına yönelik bir kayma olduğu görülmektedir. Tarımsal ürünlerin ithalatında değerlerin fazla olmasında daha ileri düzeyde işlenmiş ara malına duyulan ihtiyaç öngörülmektedir. Tarımda marjinal endüstri içi ticaretin arttığının göstergesi olarak elde edilen sonuç değerlerini marjinal endüstri içi ticaretin ölçülmesinde kullanılan Hamilton-Kneist ve Brülhart A Endeks değerleri aracılığı ile görmekteyiz (Polat 2010: 46).

Endüstriler arası ticaretin endüstri içi ticarete nazaran azalışının önemli sonuçlarından biri işgücü ve emek maliyetlerinin azaltılmasıdır. Endüstri içi ticaretin ekonomide daha avantajlı üretim teknikleri getirdiği günümüz ekonomisinde yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklikten hareketle tarımsal üretim tekniklerinin daha bilimsel yöntemlerle yapılması

tarıma dayalı gelişmekte olan ülke ekonomileri içinde pozitif bir dışsallık sağlayacaktır (Narin 2002: 43).

Marjinal Endüstri İçi ticaretin artışının yanında sürdürülebilirliği de önemli bir başka konudur. Bu durumda tarımsal endüstri içi ticaretin artışını sağlayan önemli etkenlerden bir tanesi de endüstri içi ticaretin sürdürülebilirliğidir. Tarımsal üretim yapan işletmelerin tarımsal ürünü işleme kapasitesinin artması veya tarımsal endüstriye dayanan farklı nitelikte ki firmalarının sayısının artması durumunda marjinal endüstri içi ticaret değerleri de artacaktır.

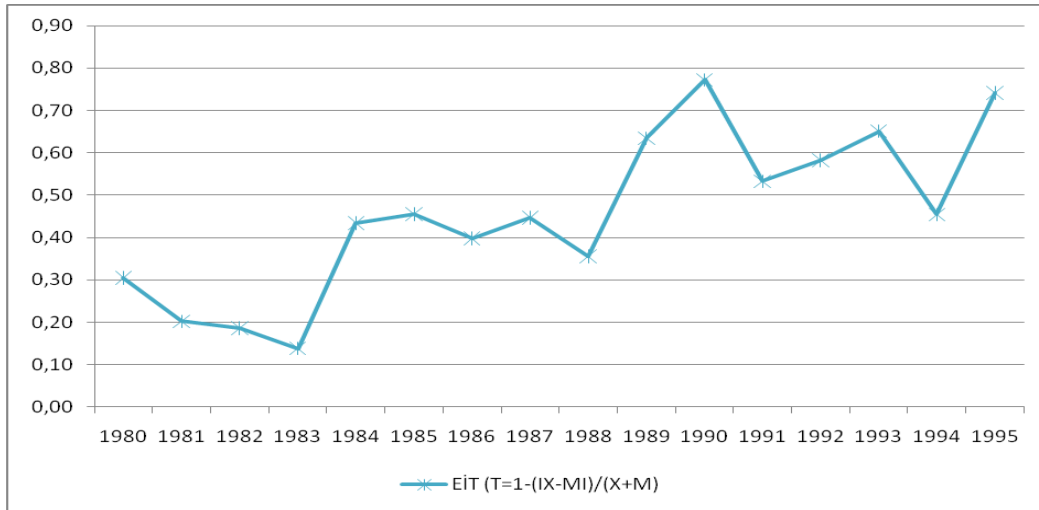
4.3.1 Türkiye 'de 1980 -1995 Döneminde Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaret:

Marjinal kelimesinin ekonomi de ki terimsel anlamı sonda gelen endüstriyel eklentinin ekonomi de ki toplam üretim stokuna nasıl etki edeceğini gösteren bir ifadedir (Gürlek,2004:134). Bu ifade doğrultusunda tarımsal ürünlerin 1980 yılından 1988 yılına kadar geçen süre zarfında endüstriler arası ticarete dayandırıldığı 1988 yılından sonraki zaman diliminde ise endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru bir geçiş döneminin yaşanmasıdır. Marjinal endüstri içi ticaretin dış ticaret verilerinde sağlamış olduğu değişimlerin endüstriler arası ticaretin sağladığı olanaklardan daha fazlasını endüstri içi ticaret için gerçekleştirdiğidir. Endüstri içi ticaret verilerinin 1980 yılının ilk yıllarından 1988 yılına kadar olan süreç içerisinde daha fazla üretim kapasitesi artışı amaç edinildiği 1988 yılından 1995 yılına kadar geçen süreç içerisinde ise daha endüstri içi ticarete doğru bir yönelmenin sürekli yaşandığı görülmektedir (Narin 2010:42).

Tablo 4.5**Türkiye’de Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-1995)**

Yıl	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İhracatı (\$)	Değişme (%)	Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi İthalatı (\$)	Değişme (%)	(DX-DM)	(DX+DM)	MEİİT=(1-(DX-DM)/(DX+DM))
1980	1.525.571.407		273.710.295				
1981	2.207.975.228	44,7	248.400.847	-9,2	53,9	35,5	0.51
1982	2.299.988.395	4,2	235.658.274	-5,1	9,3	-0.9	0.47
1983	2.222.528.854	-3,4	164.893.507	-30,0	27,0	26.6	0.45
1984	2.236.771.945	0,6	620.538.923	276,3	-275,7	276.9	0.49
1985	2.053.418.928	-8,2	604.485.480	-2,6	-5,6	-13.8	0.37
1986	2.281.723.066	11,1	566.547.536	-6,3	17,4	28.5	0.36
1987	2.649.331.847	16,1	761.239.418	34,4	-18,3	50,5	0.47
1988	2.954.554.774	11,5	638.930.874	-16,1	27,6	39.1	0.39
1989	2.762.267.728	-6,5	1.282.952.649	100,8	-107,3	-113.8	0.57
1990	3.013.509.319	9,1	1.895.057.573	47,7	-38,6	56,8	0.54
1991	3.622.885.457	20,2	1.314.844.508	-30,6	50,8	-10.4	0.57
1992	3.424.542.887	-5,5	1.407.252.227	7,0	-12,5	-18.0	0.62
1993	3.535.722.222	3,2	1.707.092.776	21,3	-18,1	24.5	0.67
1994	4.056.375.252	14,7	1.191.829.841	-30,2	44,9	-15.5	0.75
1995	4.353.904.283	7,3	2.567.158.008	115,4	-108,1	122,7	0.63

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.453.

Grafik 4.5. Türkiye Tarımında Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1980-1995)

4.3.2. Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin 1995-2010 Yılları Arası Ticareti:

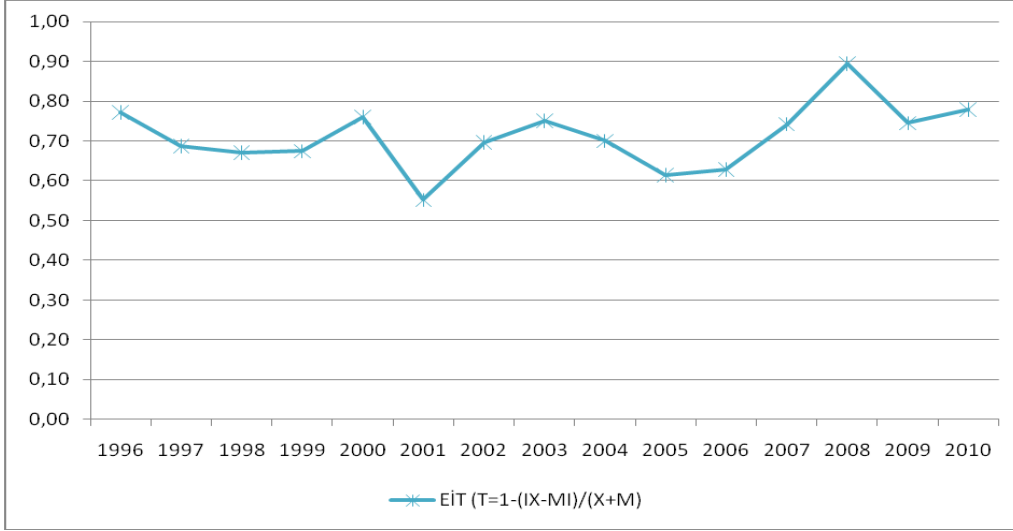
Tarımda marjinal endüstri içi ticaretin 1995 yılından itibaren yapmış olduğu ilerleme ve gelişim sürecine bakıldığında bu yıllar arasında tarımda endüstri içi ticaretin tam anlamı ile geçerli olduğu görülmektedir (Narin 2002: 43).

Tablo 4.6
Türkiye’de Tarımda Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1995-2010)

Yıllar	Tarım ve tarıma dayalı sanayi ihracatı	Değişim	Tarım ve tarıma dayalı sanayi ithalatı	Değişme (%)	(DX-DM)	(DX+DM)	MEİİT=(1-(DX-DM)/(DX+DM)
1996	4.650.807.561	6,8	2.924.338.985	13,9	-7,1	-0,3	0,74
1997	5.226.618.538	12,4	2.731.661.845	-6,6	19,0	31,4	0,62
1998	4.778.572.316	-8,6	2.411.241.418	-11,7	20,3	-20,3	0,68
1999	4.173.825.850	-12,7	2.123.955.212	-11,9	-0,8	-13,5	0,69
2000	3.619.410.163	-13,3	2.218.475.756	4,5	-17,8	-31,1	0,67
2001	4.071.067.236	12,5	1.552.190.780	-30,0	42,5	55,0	0,74
2002	3.752.287.095	-7,8	2.005.928.462	29,2	-37,0	-54,8	0,72
2003	4.845.490.295	29,1	2.915.363.789	45,3	-16,2	12,9	0,78
2004	6.009.051.687	24,0	3.237.506.995	11,0	13,0	37,0	0,80
2005	7.828.200.230	30,3	3.463.428.704	7,0	23,3	37,3	0,97
2006	8.048.472.893	2,8	3.685.215.948	6,4	-3,6	-0,8	0,82
2007	9.142.120.234	13,6	5.393.251.282	46,3	-32,7	-19,1	0,91
2008	10.840.206.714	18,6	8.759.545.476	62,4	-43,8	81,0	0,82
2009	10.701.174.547	-1,3	6.354.649.070	-27,5	26,2	-28,8	0,79
2010	12.049.572.429	12,6	7.683.030.423	20,9	-8,3	33,5	0,76

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler, 1923–2009, Ankara: 2009, s.453.

Tarımsal üretimin marjinal endüstri içi ticaret verileri ile desteklendiğinde görüldüğü kadarı ile marjinal endüstri içi ticaretin hakim olduğu görülmektedir. Özellikle 2009 ve 2010 yılları arasında elde edilen verilerin marjinal endüstri içi ticareti desteklediği görülmektedir. Marjinal endüstri içi ticaretin önemli göstergelerinden biri de tarımda istihdam edilen kişi sayısı bazında geliştirilmiştir. Marjinal endüstri içi ticaretin miktar bazında nasıl bir seyir izlediğini dış ticaret verilerinden de kolaylıkla anlamak mümkün olacaktır (Tabakoğlu 2003: 46).

Grafik 4.6. Türkiye Tarımında Marjinal Endüstri İçi Ticaretin Gelişimi (1995-2010)

Tarımda marjinal endüstri içi ticaretin gelişimine baktığımız 1996 yılından itibaren endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru hızlı bir yönelmenin olduğu görülmektedir. Tarımda marjinal endüstri içi ticaretin değişiminde en sonda gelen ticaret biriminin marjinal endüstriler arası ticaretten marjinal endüstri içi ticaret doğru bir yönelmenin daha hızlı gerçekleşmesine yol açmaktadır.

SONUÇ

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türk tarımı: Kendi kendine yeterliliği olmayan miktar olarak iç gereksinimleri karşılamaktan uzak son derece kıt kaynaklarla üretimin yapıldığı ekstansif tarım yapısına sahip bir durumda bulunmaktaydı. Bu durumu değiştirmek için ülkede bir takım düzenlemelerin yapılması ve üretimi arttırmaya yönelik birçok politikanın hayata geçirildiği bir durumdan söz etmek gerekmektedir. Tarımda üretimi arttırmak amacı ile birtakım düzenlemelerin hayata geçirilme çabasında olunduğunun da vurgulanması gereken önemli bir nokta olduğu savunulmaktadır. Türk tarımının özellikle 1960 yılından sonra beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde uygulanan politikalar tarımda gelişmeyi ve verimliliği artıracak nitelikte olmuştur (Narin 2002: 43).

Türkiye de tarımsal üretimi ilkel tarım yöntemleri ile yapılan ve üretim olarak az miktarlarda seyreden ve bu miktarların azlığına ilkel tarım yöntemlerinin dışında tarımda gizli işsizlik tarımsal ürünlerinin sanayi hammaddesi olarak kullanılamaması gibi birçok neden olduğu görülmektedir. Ülkede uygulanan tarım politikalarının tarımsal üretimi geliştirmeye yönelik politikalar olduğunu görmekteyiz.

Tarım ürünlerinde endüstri içi ticaretin ölçümünde birçok endeksin kullanıldığını, kullanılan endeksler sonucu hesaplanan değerlerin endüstri içi ticarete üretim değerinin 0 ile 1 arasında bir değer aldığını göstermektedir. Endeks değerleri bir değerine yaklaştığında endüstri içi ticaret olduğunu sıfıra yaklaştıkça endüstriler arası ticaretin yaygın olduğunu söylemek uygun olacaktır. Endüstri içi ticaret ve endüstriler arası ticaretin değerlerinin ölçülmesinde Grubell-Lloyd endeksinin kullanıldığını bu endeksle birlikte birçok yönteminde geçerli olduğundan bahsetmek uygun görülmüştür (Narin 2002: 43).

Bazı tablo, grafik ve veri analizlerle desteklemeye çalıştığımız tez çalışmamızda tarımsal üretimin arttırılması, tarımda modernleşmenin sağlanması, uygulanan tarım politikalarının geçerliliği ve üretilen tarım ürünlerinin başta gıda sanayisi olmak üzere birçok sanayi kolunun hammaddesi olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte tarımda endüstriler arası ticaretten endüstri içi ticarete doğru bir yönelmenin olduğu görülmektedir.

Bu yönelme ile birlikte üretilen tarımsal ürün gelişen sanayi ve çeşitlenen sanayi kollarının bir sonucu olarak çeşitlenmeye başlamıştır. Tarımsal üretimde ki çeşitlenme ile birlikte endüstri içi ticaretin de hacim olarak arttığı ve çeşitlilik bakımından da artış gösterdiği görülmektedir. Endüstri içi ticarete miktar artışlarından ziyade ürün çeşitlenmesinden de söz etmek doğru olacaktır. Artan ürün miktarının ve çeşitlenen ürün yapısının endüstriler arası

ticaretten endüstri içi ticarete doğru yönlendirdiğinin göstergesidir. Endüstri içi ticaretin endüstriler arası ticarete göre maliyet avantajının yanında üretim miktarı açısından da avantajı büyüktür. Endüstriler arası ticaretin endüstri içi ticarete kayması endeks değerlerinin 1 değerine yaklaşması endüstri içi ticaretin daha yaygın olduğunun göstergesidir. Tarımın ve tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretinin hesaplanmasında kullanılan endekslerden bir kısmı marjinal endüstri içi ticaretin kullanılmasında da kullanılır. Bu değerlerin 1 değerine yaklaşıyor olması marjinal endüstri içi ticareti gösterir bu değerlerin 0 a yaklaşıyor olması ise marjinal endüstri içi ticaretin yaygın olduğunu göstermektedir (Narin 2002: 43).

Endüstriler arası ticaretin genellikle köylerdeki üretimde ekstansif tarım yöntemleri kullanılarak elde edilen üretim için geçerli olduğu görülmektedir. Bu tür üretimde verimlilikten ziyade kendi kendine yeterlilik söz konusudur. Tarımsal Ürünlerin endüstri içi ticaretini ölçmeye yarayan bir başka ölçüt ise endeks değerlerinin tarımsal verilerin yorumlarından yararlanılarak hesaplanabilmesidir. İnstansif tarım yöntemlerinin sonucunda elde edilen tarım ürünlerinin bir kısmı tarımsal ürünlerin sanayisi için kullanılırken bir kısmı ise dış talebi karşılamak üzere dış pazarlara ihraç edilir dolayısı ile tarımsal ürünlerin ihracatı da endüstri içi ticareti de bu amaçla önemlidir.

Endüstri içi ticaret kavramı, son yıllarda giderek daha fazla araştırmacının ilgisini çekmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli sebebi, geleneksel faktör donanımı teorisinin uluslararası ticaretin yapısının açıklamaktaki yetersizliklerinin günden güne daha çok ortaya çıkmasıdır. Faktör donanımı teorisinin yetersiz kaldığı noktaları açıklamak için yararlanılmaktadır (Yıldırım 2004: 3).

Tarıma dayalı sanayi değerlerinin büyüdüğü yıllarda ülkenin GSMH'ında da büyüme geçerlidir. GSMH değerlerindeki büyümenin geçerli olduğu zamanlarda tarımda dış ticaret açığının da büyüdüğü görülmektedir. Dış ticaretin önemli kalemlerinden birisi olan ithalat kaleminin sürekli olarak büyüyor olması tarıma dayalı endüstri ürünlerinin de arttığını göstermektedir. Tarımsal ürünlerin endüstri içi ticaretini maliyet avantajı yanında işgücü boyutunda da açıklamak doğru bir tutum olacaktır. Tarımsal üretimin endüstri içi ticaretini değerlendirirken elde edilen veriler sonucunda nitelikli işgücüne olan talebin sürekli arttığını görmekteyiz. İşgücü üretime dayalı işgücünün yanında ürün geliştirme bu ürünlerin pazarlanması, üretim tesislerinin finansmanı gibi unsurları gerçekleştirebilecek nitelikli işgücü olacaktır. Tarıma dayalı sanayinin tarımda endüstri içi ticareti arttırdığı temel sonucu çerçevesinde elde ettiğimiz çalışmamızda artan endüstri içi ticaret eğiliminin sonucunda

tarımsal üretimde ekstansif tarım yöntemlerinden, instansif tarım yöntemlerine doğru doğal bir yönelimin olduğundan da bahsetmek mümkündür.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

A.B. Genel Sekreterliği, **Türkiye Ulusal Programı**, Ankara, 2001.

Aquino ,Antonio, **İntra İndustry Trade and İnter İndustry Specialization as concurrent sources of İnternational trade İn menifatures**, New York, 1978.

ALPAR ,Cem ve M.Tuba Ongun, **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Ankara, 1985.

ARUOBA,Çelik, **Uluslararası Tarım Ürünleri Ticareti**, Ankara, 1989.

ARSLAN,Elmas, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2008.

BAYSAL,Kubilay, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1984.

DİNLER,Zeynel, **Tarım Ekonomisi**, Ekin Kitapevi yayınları, Bursa, 1993.

DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri (1999-2010)yılları arası**, Anakara, 1999.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı(2001)**, Ankara, 2001.

DPT,**Bitkisel Üretim(Tahıl ve Sebze Bitkileri) özel ihtisas komisyonu rapor**, Ankara, 2001.

DPT,**Bitkisel Üretim(Meyvecilik) özel ihtisas komisyonu raporu**, Ankara, 2001.

DPT,**Bitkisel Üretim(Sanayi Bitkileri) özel ihtisas komisyonu raporu**, Ankara, 2001.

DPT,**Gıda Sanayi Envanteri(1994-2002 yılları arası)**, Ankara, 2002.

ERKUŞ,Ahmet.ve Mehmet BÜLBÜL, **Tarım Ekonomisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim,Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1995.

Greenway, David,, **Ragional Trading Arrengement And İntra-Industry Trade, Evidence and Policy İssues**, London, 1989.

GRUBEL, Herbert G. and Peter J. LLOYD, **Intra-Industry Trade: The Theory and Measurment Of International Trade İn Differentiated Products**, New York, John Wiley Press, 1975.

HAYAMİ,Yujiro and W.Ruttan VERNON, **Agricultural Devolopment**, London John Hopkins Universty Press, 1971

HELPMAN, Elhanan and Paul Krugman, **Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy**, Cambridge Massachusettes, The MIT Press, 1987.

İstanbul Ticaret Odası, **Türkiye Ekonomisinin 80. yılı**, İstanbul, 2000.

KRUGMAN Paul R. and M. OBSTFELD, **International Economics, Theory and Policy**, FourthEdition, Newyork, Addison-Wesley, 1997.

KARACAN, Ali Rıza, **Tarımsal Pazarlama**, İzmir, Meta Ofset, 2009.

KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2004.

KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, Ankara, 2001.

KAZGAN, Gülten, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul, 1993.

KOÇ SUBAŞI, Dilek, **Tarım Ürünleri İhracat Rehberi**, Ankara , Eylül 2007.

O.D.T.Ü, **Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye**, Ankara, Aralık1999.

ÖZGÜVEN, Ali, **Tarım Ekonomisi ve Politikası**, İstanbul, 1983.

PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2004.

SEYMEN ,Dilek Aykut, **Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü** , İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2009.

SERİN, Vildan, **İktisat Politikası**, İstanbul, 1998.

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2007.

ŞİMŞEK, Nevzat, **Türkiye'nin Endüstri-İçİ Dış Ticaretinin Analizi**, İstanbul, Beta, 2008.

TABAKOĞLU Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 2010.

TECER, Meral, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 2003.

TEKELİOĞLU Yavuz and Roland PEREZ, **Gümrük Birliği ve Türk Gıda Endüstrisi**, Antalya 1994.

TURGUT ,Hulisi, **GAP ve Demirel**, İstanbul, 2010.

TÜSİAD, **Türkiye Sanayiine Sektörel Bakış**, İstanbul, 2008

UNAY, Cafer, **Ekonomik Konjonktür**, Bursa , 2001.

YAVUZ Fahri, **Türkiye’de Tarım**, Erzurum, Aralık 2005.

YELDAN, Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İletişimYayınları, 2004.

YILMAZ,M, **Dış Ticarete Teslim ve Ödeme Şekilleri,Türkiye Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması**, Gazi Kitapevi, Ankara, 2009.

YILDIRIM,Kemal ve Rana EŞKİNAT, **Endüstriyel Ekonomi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Yayınları, 1994.

YUJİRO Hayam and W.Ruttan VERNON, **Agricultural Development**, London ,The John Hopkins Universty Pres, 2011.

YÜCEL, İsmail Hakkı, **Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1997.

MAKALELER

- AKSOY, Bülent ve Mücahit Coşkun, “Türkiye’nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Değişmeler”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 24(3), (2004), s.397-415.
- ALTIPARMAK, Aytekin, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, (2002), s. 35–59.
- ÇÖKLÜ, Faruk, “Tarımda Sorunlar öneriler ile Yerinde İstihdam”, **Konya’da Tarım ve Tarımsal Sanayi Sorunlarının Tespiti Sempozyumu**, (2007), s.133.
- ESEN Adem, “Konya’da Tarım sektörü ve İstihdamla İlgili Bir Değerlendirme” **Konya’da Tarım ve Tarımsal Sanayi Sorunlarının Tespiti Sempozyumu**, (2007), s.133.
- EMİRHAN, “Pınar N, Intra-Industry Trade Dynamics of Turkey”, **European Study Group 4th Annual Conference**, (13-15 Eylül 2002), s.33.
- ERLAT, G. ve H. Erhat, “Measuring Intra-Industry and Marginal Intra- Industry Trade: The Case for Turkey”, **Emerging Markets Finance and Trade**, 39(6), s 5-38.
- GÜRLEK, Mustafa, “Gübre ve Gübrelemenin yeri ve önemi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (2004) s.134.
- KOCACIK, Faruk, “Small Industry in underdevelopment Countries: A sample from Sivas”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (1997), s.5-19.
- NILSON, Lars, “Two-way Trade Between Unequal Partners: The EU and the Developing Countries”, **Weltwirtschaftliches Archiv**, 135(1), (1999), s.102-127.
- ÖZLÜ, Arif, “Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Ereğli ilçesinin Coğrafi ve Tarımsal Yapısı”, **Konya’da Tarım ve Tarımsal Sanayi Sorunlarının Tespiti Sempozyumu** (2007), s.133.

TEZLER

BAŞKOL, Murat O, “Endüstri-İçi Ticaret Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.

FAKİROĞLU, Serkan, “ Liberal Sistemin Özelleştirme Argümanı(sebep ve Sonuç Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım)”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

İNANLI, Taylan, “Türkiye de Üretim ve Dış Ticaret Yapısında ki Dönüşüm ve Cari İşlemler Dengesi sorunu”, **T.C MALİYE BAKANLIĞI Strateji Geliştirme Başkanlığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

KEÇELİ, Serkan, “Türkiye’de Büyüme Modeli Çerçevesinde Sanayileşmenin Rolü” **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

NARİN PINAR, “Endüstri İçi Ticaret ve İhracata Dayalı Sektörler Açısından Türkiye Uygulaması; **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , 2002

POLAT, Hatice. “Türkiye İmalat Sanayi Endüstri-içi Ticaret Analizi:1980-2007”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

AERİ, Ekonomik Göstergelerle Türkiye'de Tarım 2008

<http://www.aeri.org.tr/default.asp?sid=0&sayfa=aeriyayinlar&kategori=tumu>(29.01.2011)

ARISOY, İbrahim, 'Türkiye'de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi''(2003)

http://www.ekonomist.gen.tr/arsiv/makale/i_arisoy_turkiyede_sanayileşme.pdf.

(15.11.2010)

DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1968.

<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1975/plan2.pdf> (12 Temmuz 2010)

DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1972.

<http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/1974/plan3.pdf> (06 Ağustos 2009)

TKB, **Türkiye İmalat Sanayiinin Yapısal Analizi ve Sektörel Performans Değerlendirmesi**, Türkiye Kalkınma Bankası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, (2007).

<http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2007-GA/kitap/>

[imalat_sanayi/pdf/Imalat_Sanayii_Calismanin_Tamami.pdf](http://www.kalkinma.com.tr/data/file/raporlar/ESA/ga/2007-GA/kitap/imalat_sanayi/pdf/Imalat_Sanayii_Calismanin_Tamami.pdf) (27 Aralık 2009).

TÜİK, **İşgücü, İstihdam ve İşsizlik İstatistikleri: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-1**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2007.

http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=134 (02 Ocak 2010)

TÜİK, **Kısa Dönemli İş İstatistikleri- Sanayi, İnşaat, Ticaret ve Hizmetler: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 7**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2008.

http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=163(27 Aralık 2009)

TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2008**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2009.

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf (12 Temmuz 2010)

TÜİK, **Türkiye İstatistik Yılığ 2009**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2010.

<http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik.pdf> (12 Temmuz 2010)

TÜSİAD, **2006 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi: İstikrardan Sürdürülebilir Büyümeye**, İstanbul, 2005.

[http://www.tusiad.org/tusiad/cms.nsf/LHome/014FBE629096728EC225733E0043C92D/\\$FILE/TREkonomisi.pdf](http://www.tusiad.org/tusiad/cms.nsf/LHome/014FBE629096728EC225733E0043C92D/$FILE/TREkonomisi.pdf) (21 Ağustos 2009)

ÖZGEÇMİŞ

14 Mart 1983 tarihinde Kars'ta doğan Cem Yıldırım, ilk ve ortaöğretimini Kars'ta tamamladı. 2002 yılının Eylül ayında Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde lisans eğitimine başladı. 28 Ağustos 2006 tarihinde bu üniversiteden mezun oldu.

2007 yılında özel bir kuruluştaki çalışma hayatına başladı. 2008 yılının Şubat ayında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimine başlayan Cem Yıldırım İngilizce ve Almanca bilmektedir.